

ВІСНИК

ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

4/2012

Редакційна колегія:

КИРИЛЮК Руслан Іванович,

*Голова Державної судової
адміністрації України*

РОМАНЮК Ярослав Михайлович,

*Голова Ради суддів України,
суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
суддя вищого кваліфікаційного класу,
заслужений юрист України*

ГВОЗДИК Павло Олександрович,

*Голова Ради суддів загальних судів,
суддя Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних і
кримінальних справ, кандидат юридичних
наук, суддя першого кваліфікаційного
класу, заслужений юрист України*

УДОВИЧЕНКО Олександр Сергійович,

*Голова Ради суддів господарських судів,
суддя Вищого господарського суду
України, заступник голови судової палати
з розгляду справ про банкрутство,
кандидат юридичних наук, член Вищої
ради юстиції, заслужений юрист України*

КОБИЛЯНСЬКИЙ Микола Генріхович,

*Голова Ради суддів адміністративних
судів, суддя Вищого адміністративного
суду України, заступник голови судової
палати з розгляду справ, пов'язаних зі
спорами щодо проходження публічної
служби, суддя першого кваліфікаційного
класу, член Вищої ради юстиції,
заслужений юрист України*

ОФІЦІЙНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Видається чотири рази на рік
Передплатний індекс: 95966

Рік заснування: 2006

Свідоцтво про державну реєстрацію

Серія КВ № 11236-306Р

від 13.06.2006 року

Адреса редакційної колегії:

01021, м. Київ, вул. Липська, 18/5

Шеф-редактор:

Р. Кирилюк

Редактор:

Ф. Ілляк

Видавець:

видавнича організація «Юрінком Інтер»,
президент **В. Ковальський**

Адреса:

04209, м. Київ-209, вул. Героїв Дніпра, 31б

www.yurincom.kiev.ua

© «Вісник Державної судової адміністрації України», 2012

«Вісник Державної судової адміністрації України», e-mail: Uvu@yurincom.kiev.ua

ВІСНИК ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ – 2012

СУДОВА ВЛАДА

ВАЖЛИВІСТЬ
СТРАТЕГІЧНОГО
ПЛАНУВАННЯ

Руслан КИРИЛЮК,
Голова Державної судової адміністрації України

СУДОВА ВЛАДА

Рада суддів України на своєму засіданні 21 грудня 2012 року обговорила й затвердила Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013 – 2015 роки. У його розробці взяли участь понад 700 суддів, працівників апаратів судів, представників ДСА України та її територіальних управлінь, регіональних відділень Національної школи суддів України та експертів, що підкреслює важливість документа, проект якого готувався впродовж усього року.

Питання стратегічного планування на сьогодні є надзвичайно актуальним. Адже стратегія – це взаємопов'язаний комплекс заходів із підвищення організації діяльності. У практичному розумінні найчастіше використовується визначення стратегії як генеральної довгострокової програми дій та порядку розподілу пріоритетів і ресурсів організації для досягнення її цілей.

Усім зрозуміло, що судова влада України покликана здійснювати правосуддя ефективним, доступним та прозорим способом. На жаль, цьому не сприяють проблеми, які існують у судовій системі: недостатнє фінансування, зміни процесуального законодавства, первантаженість суддів та працівників

апаратів судів тощо. Ці проблеми, окрім внутрішнього напруження, також впливають і на зовнішнє сприйняття роботи судів громадянами, зменшують довіру до суду, а отже, впливають на авторитет судової гілки влади.

Безперечно, на судову гілку влади громадяни покладають багато сподівань. Бо вирішення спорів, захист прав та свобод – це компетенція суду, і альтернативи цьому не існує.

Часом у суспільстві побутує думка, що, зокрема, через відсутність альтернативи, система не хоче вдосконалюватися. Але це далеко не так. Майже 9000 суддів, близько 32000 працівників апаратів судів, а також наявна матеріальна база, є тим ресурсом, який при правиль-

ній організації може створити систему, яка відповідатиме потребам людей. Але для цього необхідне стратегічне бачення перспективи й усвідомлені принципи.

І стратегічний план, який має сьогодні українська судова система, – це перш за все, план розвитку. У нього є три складові. Перша, чітке усвідомлення ситуації, яка склалася на сьогодні в судочинстві. Друга, це бачення того, якою система має бути. І третя, це перелік кроків, які ми маємо зробити, аби змінити сьогоднішню ситуацію на таку, яку хочемо досягти.

Як відомо, з липня 2010 року Державна судова адміністрація України стала частиною судової системи. Одним із наших головних завдань є організація роботи судової системи найбільш ефективним і якісним чином, що дасть змогу вирішувати справи швидко і прозоро, зробить судочинство доступним людям з різним достатком і різним рівнем правових знань.

Для цього необхідні такі передумови: по-перше, це сильне лідерство в судовій гілці влади, без чого взагалі неможливе вироблення стратегії розвитку. По-друге, це ресурс, який дозволить не лише розробити план виходу з кризи, але й втілити його.

На сьогодні ми маємо сильну лідерську позицію керівників судової влади. А в червні 2011 року була створена робоча група з питань інновацій при ДСА України. Зусиллями цієї групи, яка складається із суддів, працівників апаратів судів, представників ДСА України та залучених експертів, і розроблено проект Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013 – 2015 роки. При цьому враховувались кращий європейський та міжнародний досвід, практика судових систем, зокрема США, в розробці й реалізації стратегічних планів, а також безпосередні напра-

цювання українських та іноземних експертів у цій галузі.

Обговорення представниками судової влади проекту Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013 – 2015 роки відбулося в більшості регіонів України під час сімнадцяти фокус-групових дискусій, науково-практичної конференції «Стратегічний план розвитку судової влади», а також під час міжнародних конференцій «Стратегічне планування в судовій гілці влади» та «Інноваційні підходи в судовому адмініструванні». Всі заявлені конструктивні пропозиції враховані в остаточному варіанті Стратегічного плану, який позитивно оцінили міжнародні експерти.

Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013 – 2015 роки базується на світових практиках у галузі автоматизації судів, вдосконаленні системи діловодства, обліку, статистики та архівної справи, розробці єдиної комунікаційної стратегії судової гілки влади, вдосконаленні системи розпорядження фінансовими ресурсами, професійному розвитку працівників судової гілки влади та запровадженні стандартів у роботі судів.

Стратегічне планування набуває значення тоді, коли воно реалізовується. Після вибору основоположної загальної стратегії її необхідно виконати, об'єднавши з іншими організаційними функціями. При реалізації стратегії важливою є розробка планів і орієнтирів: тактики, політики, процедур і правил, що мають втілитися у плані дій на виконання Стратегічного плану.

Політика традиційно визначає загальні орієнтири для дій і прийняття рішень. Тактика – це конкретні короткострокові стратегії. Процедури показують дії, які повинні бути зроблені в конкретній ситуації. Правила точно вказують, що потрібно робити на даний момент.

Відтак планування дозволить сконцентрувати зусилля всієї судової системи на реалізації її місії та досягненні цілей. За допомогою Стратегічного плану можна оцінити запроваджені заходи й визначити відповідність обраного напрямку діяльності бажаному стану організації в майбутньому. Тому сьогоднішнім нашим завданням є послі-

довна та системна реалізація положень Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013 – 2015 роки. Ми розраховуємо на підтримку голів судів, суддів, керівників та працівників апаратів судів у виконанні цього плану, який наблизить судову систему України до кращих світових стандартів і практик у здійсненні судочинства.

Рада суддів України

Державна судова
адміністрація України

СУДОВА ВЛАДА

СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА 2013 – 2015 РОКИ

ВСТУП

Концепція судово-правової реформи 1992 року започаткувала судову реформу та відіграла важливу роль у становленні в Україні незалежної судової гілки влади в рамках системи поділу влади в демократичному суспільстві. Важливою подією, яка сприяла незалежності судової системи, стало прийняття Конституції України, що, зокрема, встановила принципи побудови системи судів загальної юрисдикції, основними з яких є територіальність і спеціалізація.

Черговими кроками у реформуванні системи судоустрою стали «мала судова

реформа» 2001 року та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році. Завданням подальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права в суспільстві й забезпечення кожній людині права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді.

Подальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на забезпечення, зокрема:

- доступності правосуддя;
- справедливої судової процедури;
- незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів;
- ефективності судового захисту.

ВИЗНАЧЕННЯ МІСІЇ

Судова система України створена для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

КЛЮЧОВІ ЦІННОСТІ:

- НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА САМОСТІЙНІСТЬ;
- ЧЕСНІСТЬ;
- ПРОФЕСІОНАЛІЗМ (КОМПЕТЕНТНІСТЬ);
- СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА РІВНІСТЬ;
- ВІДКРИТІСТЬ І ДОСТУПНІСТЬ СУДУ.

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА 2013 – 2015 РОКИ

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ № 1:

ЗМІЦНЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ТА САМОСТІЙНОСТІ СУДДІВ

Забезпечення незалежності суддів та самостійності судової системи на державному, інституційному та індивідуальному рівні, захист від незаконного державного, приватного чи політичного впливу є першим і найважливішим питанням стратегії української судової влади задля забезпечення справедливого, прозорого, ефективного та якісного відправлення правосуддя, а також для завоювання поваги та довіри громадськості.

Першочерговими завданнями судової влади України щодо розбудови та підтримки ефективних стосунків з іншими гілками влади, збереження незалежності та захисту від незаконного впливу з боку державних, приватних чи партійних структур є наступні:

1.1. Підтримати запровадження безстрокового призначення на посаду суддів задля уникнення неправомірного впливу, якого вони можуть зазнавати під час свого п'ятирічного строку призначення на посаду вперше.

1.2. Порушити питання покращення або можливої реструктуризації чи підпорядкування судам системи виконання судових рішень, що має вплив на загальну ефективність роботи судової системи і на рівень громадської довіри та впевненості.

1.3. Створити дієвий механізм реагування в разі посягання на незалежність та безпеку суддів, зокрема встановивши законодавчі гарантії належного розгляду державними органами звернень Ради суддів України із зазначених питань.

1.4. Розглянути можливість посилення спроможності служби судових розпорядників забезпечувати порядок у суді та безпеку суддів шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ № 2:

ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ ФІНАНСУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ

Забезпечення достатньої кількості необхідних ресурсів для покриття витрат щодо здійснення правосуддя, а також запровадження належного і прозорого управління та ефективного використання ресурсів, що не лише вплине на якість функціонування судової

системи, а й створить передумови для захисту від неналежного державного, приватного чи політичного впливу.

Першочерговими завданнями судової влади України щодо забезпечення необхідних ресурсів для належної підтримки своєї незалежності та покриття потреб щодо відправлення правосуддя є такі:

2.1. Забезпечити реалізацію положень статті 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо поступового збільшення розміру суддівської винагороди.

2.2. Забезпечити запровадження додаткових законодавчих гарантій фінансування судової системи, зокрема гарантій належної оплати праці працівників апарату суду та особливого порядку формування бюджету судової системи, який би передбачав внесення бюджетного запиту безпосередньо до профільного комітету парламенту, посилення ролі органів суддівського самоврядування в бюджетному процесі.

2.3. Забезпечити єдність підходів та ефективність у справлянні та використанні коштів судового збору.

2.4. Врегулювати на законодавчому рівні питання управління державним майном, яке забезпечує діяльність судів.

2.5. Підвищити ефективність та прозорість державних закупівель у судовій системі.

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ № 3:

ЧЕСНІСТЬ У ВІДПРАВЛЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Розробка та дотримання високих стандартів поведінки й етичних принципів, прозорість в інформуванні громадськості є необхідною основою для справедливого здійснення правосуддя,

запорукою протидії суддів та працівників суду неналежному впливу та сприяє зростанню громадської довіри до суду.

Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо створення та дотримання принципів чесності, плекання поваги з боку громадськості та інших гілок влади є такі:

3.1. Розробити проект нової редакції Кодексу суддівської етики, який би включав стандарти поведінки та чесності суддів, що відповідають європейським та міжнародним стандартам, прийняти цей Кодекс на З'їзді суддів України.

3.2. Забезпечити виконання Кодексу суддівської етики через:

- систему надання експертної дорадчої підтримки суддям та працівникам апарату суду щодо суперечливих етичних ситуацій.
- забезпечення реалізації механізму відповідальності за порушення етичних норм.

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ № 4:

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Українські суди повинні забезпечувати реалізацію права громадян на рівний, справедливий, фінансово можливий доступ до правосуддя усіх громадян, незалежно від їх раси, релігійних переконань, етнічного походження, статі, політичних поглядів, соціального статусу, стану здоров'я (зокрема це стосується громадян з особливими потребами) та право громадян на справедливий суд через доступ до судових приміщень, судової інформації, якісної і доступної правової допомоги тощо.

Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо забезпечення реалізації права

громадян на доступ до правосуддя, є наступні:

4.1. Підвищити відповідність приміщень суду потребам судової системи для забезпечення своєчасного та ефективного відправлення правосуддя, зокрема створити належні умови для перебування громадян у приміщеннях судів та належні умови роботи суддів і працівників апарату суду.

4.2. Забезпечити належний доступ громадськості до судової інформації, включаючи інформацію про судові процедури, функціонування судової системи і порядок захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів, забезпечити доступ сторін у процесі до повної й зрозумілої інформації щодо конкретних справ, а також доступ до судових рішень, тощо.

4.3. Забезпечити належний доступ до приміщень суду, судової інформації, участі в судовому процесі для людей з особливими потребами.

**СТРАТЕГІЧНЕ
ЗАВДАННЯ № 5:
ІННОВАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВИХ
ПРОЦЕДУР**

Українські суди повинні підвищувати свій професійний рівень та покращувати якість здійснення правосуддя шляхом впровадження сучасних технологій, розробки та застосування систем уніфікованого автоматизованого діловодства.

Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо підвищення продуктивності роботи судів та якості здійснення правосуддя, зокрема через розробку та уніфіковане використання сучасних технологій, є наступні:

5.1. Визначити показники ефективності роботи суду, відобразити їх у статистичній звітності, проаналізувати процедури діловодства, описавши процеси та порядок роботи з документами, в разі необхідності удосконалити їх.

5.2. Забезпечити відповідність програмного забезпечення удосконаленим процедурам роботи з документами та забезпечити інтеграцію програмних продуктів, які використовуються в судовій системі.

5.3. Розробити План інформатизації судів, який би визначав, зокрема, принципи, стандарти, часові рамки та бюджетні розрахунки, необхідні для функціонування єдиної судової інформаційної системи.

5.4. Удосконалити програмне забезпечення автоматизованої системи діловодства в судах та забезпечити системний контроль за її функціонуванням.

**СТРАТЕГІЧНЕ
ЗАВДАННЯ № 6:
ПРОФЕСІОНАЛІЗМ І ПРОЦЕС
ЙОГО БЕЗПЕРЕРВНОГО
ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Судова влада України повинна створити і підтримувати систему відповідності високим стандартам нарівні з кращими світовими практиками, зокрема, через високий рівень професіоналізму у здійсненні правосуддя; прагнення до досконалості, що поставить судову систему України в один ряд із найбільш прогресивними судовими системами світу.

Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо створення та підтримки високого рівня задоволення стандартів у відправленні правосуддя, зокрема через високий рівень професіоналізму, є наступні:

6.1. Створити національну систему стандартів якості та ефективності роботи суду для належного оцінювання якості роботи суду і планування, що включатиме стандарти навантаження, своєчасність та ефективність вирішення справ, норми поведінки працівників апарату суду, стандарти якості процесуальних документів тощо.

6.2. Використовувати результати внутрішнього й зовнішнього оцінювання роботи суду для удосконалення його функціонування та здійснення судових процедур.

6.3. Розробити національні стандарти професійного навчання кандидатів на посаду судді, підвищення кваліфікації суддів та навчання працівників апаратів судів, врахувати їх при розробці та впровадженні навчальних програм для суддів і працівників апаратів судів, системи оцінки, вимог до викладачів тощо, зокрема, при запровадженні спеціальної навчальної програми для керівників апаратів судів, навчальних програм щодо користування програмним забезпеченням, програм з етики та ін.

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ № 7: ГРОМАДСЬКА ДОВІРА

Судова система України спирається на повагу, довіру та впевненість усіх

громадян в її незалежності, безсторонності та ефективності. Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо підвищення та підтримки високого рівня довіри громадськості до судів, навіть за умов, коли судова система може розраховувати більшою мірою на свої ресурси, є наступні:

7.1. Розробити і впровадити національну концепцію комунікацій судової влади України, яка включатиме співробітництво зі ЗМІ, створення прес-центру судової влади для забезпечення єдності позиції судової влади, належного реагування як на внутрішні, так і зовнішні інформаційні запити, та інформування суспільства про потреби, проблеми й досягнення української судової влади.

7.2. Підтримувати відносини між судами і суспільством з метою підвищення правової культури громадян та сприйняття роботи судів, при цьому налагоджувати співпрацю таким чином, щоб запобігати конфлікту інтересів і не перешкоджати здійсненню правосуддя, включаючи належне й ефективне співробітництво з громадськими організаціями, навчальними закладами, зокрема, з метою виховання у дітей та підлітків поваги до судової влади, формування знань про їхні права і їх захист та про функціонування судової системи загалом.

СУДОЧИНСТВО

УДК 346.91-027.236(477)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Анатолій ОСЕТИНСЬКИЙ,

заступник Голови Вищого господарського суду України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

У статті досліджуються актуальні питання організації роботи господарських судів в Україні. Особливу увагу приділено вдосконаленню організації роботи апаратів господарських судів, впровадженню у діяльність таких судів сучасних інформаційних технологій, розробці комунікаційної стратегії, а також питанням щодо оцінки діяльності господарських судів та доступності судів для відвідувачів.

Ключові слова: господарський суд, апарат суду, організація роботи, судове адміністрування, інформаційні технології, стратегічне планування.

Із часу проголошення незалежності України судова влада, як незалежна гілка державної влади, поступово набула реальної самостійності, впливовості та визнання в суспільстві, функціонуючи відповідно до демократичних принципів, встановлених Конституцією України.

Прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [1] започаткувало реалізацію новітніх, якісно конструктивних напрямів реформування судової влади у контексті наближення її до потреб людини в цілому, захисту конституційних прав, свобод та інтересів громадян і юридичних осіб. Це, в свою чергу, визначає необхідність трансформації та впровадження інноваційних форм і методів, спрямованих на ефективне, якісне

управління в судах (адміністрування).

Зокрема, вказане стосується актуальних питань щодо вдосконалення організації роботи апаратів господарських судів спільно із покращенням контролю за ефективністю такої роботи; впровадження у діяльність господарських судів сучасних інформаційних технологій, які б полегшили роботу суддям та відвідувачам суду; розробки комунікаційної стратегії в господарських судах для інформування суспільства про діяльність

СУДОЧИНСТВО

судів та зміцнення довіри громадян до суду; питань щодо оцінки діяльності господарських судів; створення належних умов для можливості реалізації громадянами та юридичними особами своїх прав, а також створення системного підходу до організаційно-функціональної діяльності господарських судів.

Насамперед необхідно звернути увагу на те, що в сучасних умовах процес організації роботи господарського суду, в якому беруть участь як керівники, так і працівники судів, включає цілу низку самостійних завдань та функцій, виконання яких потребує наукових знань і практичного досвіду з різних видів діяльності.

Так, керуючись змістом правового статусу Вищого господарського суду України та враховуючи нормативне кореспондування приписів статей 31, 32, 37, 149, 150 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», необхідно виокремити ряд самостійних завдань та функцій, здійснення яких покладається на апарат цього суду, а також на відповідні самостійні структурні підрозділи:

1) у сфері організаційного забезпечення роботи суду, міжнародно-правового співробітництва та зв'язків зі ЗМІ, кадрового забезпечення, а також антикорупційного моніторингу – здійснює організаційне забезпечення діяльності суду та розробляє пропозиції щодо вдосконалення організаційного забезпечення діяльності як самого суду, так і системи господарських судів України; проводить попередній розгляд звернень громадян та представників підприємств, установ і організацій щодо діяльності суду; бере участь у наданні методичної допомоги іншим структурним підрозділам Вищого господарського суду України та судам нижчого рівня (наприклад, у формі виїзду суддів даного суду на місце або надання відповідної допомоги в ході конференцій, семінарів, круглих столів

тощо); здійснює зв'язки з державними установами, громадськістю та засобами масової інформації; готує матеріали щодо діяльності суду та системи господарських судів України для висвітлення у ЗМІ; бере участь в організації та підтримці міжнародних зв'язків Вищого господарського суду України з судовими установами, урядовими та неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародних організацій, в тому числі організовує прийом їх представників; готує інформацію, яка стосується діяльності суду, Пленуму, зборів суддів, Науково-консультативної ради Вищого господарського суду України для розміщення на веб-сайті суду в Інтернеті у визначеному порядку; проводить акредитацію журналістів засобів масової інформації; забезпечує реалізацію в суді державної політики з питань кадрової роботи та державної служби, а також антикорупційної політики; організовує і здійснює кадрову роботу в суді, бере участь в організації підвищення кваліфікації суддів, помічників суддів та спеціалістів системи господарських судів; здійснює пошук і організацію ефективних форм навчання кадрів за спеціальними програмами; забезпечує облік і систематизацію законодавчих та інших нормативно-правових актів України, що надходять до Вищого господарського суду України, і своєчасне внесення відповідних змін та доповнень, організовує забезпечення суду передплатними виданнями, іншою юридичною літературою, забезпечує роботу бібліотеки суду; веде статистику та підготовку статистичних звітів руху й вирішення справ у Вищому господарському суді України та системі господарських судів України; у встановленому порядку організовує доступ до публічної інформації, здійснює розгляд запитів на інформацію тощо;

2) у сфері документального забезпечення здійснення господарського судочинства – забезпечує внесення

необхідної інформації до автоматизованої системи документообігу суду для визначення судді-доповідача з розгляду конкретної касаційної скарги/справи або заяви про перегляд судового рішення господарського суду відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду; розробляє пропозиції щодо вдосконалення діловодства та архівної справи, визначає заходи з їх реалізації; визначає вимоги щодо особливостей формування, переміщення, використання та зберігання судових справ (документів), здійснює контроль за дотриманням цих вимог; організовує та забезпечує передачу документів на архівне зберігання; готує інформацію про виконання вказівок, розпоряджень та доручень керівництва Вищого господарського суду України, відображених у резолюціях, та подає її в установленому порядку для подальшого опрацювання; здійснює контроль за організацією та забезпеченням дотримання правил діловодства у структурних підрозділах суду; веде загальний облік печаток та штампів суду і здійснює контроль за їх використанням та зберіганням; здійснює реєстрацію та облік документів Вищого господарського суду України, бере участь в оформленні справ; здійснює експедиційну обробку, переміщення та розсилку документів; сприяє підвищенню кваліфікації працівників суду з питань діловодства та архівної справи; бере участь у створенні інформаційної бази судових документів та вдосконаленні довідково-пошукової системи; здійснює облік документообігу суду та аналіз його стану тощо;

3) у сфері інформаційно-комп'ютерного забезпечення здійснення господарського судочинства – забезпечення працівників Вищого господарського суду України відповідною інформацією з правових та інших питань на основі сучасних методів і засобів обробки даних комп'ютерних мереж

та телекомунікацій; організація функціонування, методично-технологічного ведення відповідних баз даних інформаційних комп'ютеризованих систем індивідуального та колективного користування; забезпечення проведення відеоконференцій; здійснення інформаційно-технологічного забезпечення засідань Пленуму, зборів суддів Вищого господарського суду України; вирішення питань, пов'язаних із своєчасним наповненням Єдиного реєстру судових рішень тощо;

4) у сфері фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення – організовує роботу, пов'язану із підготовкою пропозицій до проекту бюджетного запиту суду; проводить на будь-якому етапі складання і розгляду проекту державного бюджету аналіз бюджетного запиту щодо його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості та ефективності використання бюджетних коштів; складає помісячний розпис видатків державного бюджету, забезпечує його виконання, готує пропозиції щодо внесення змін до розпису у межах річних бюджетних призначень; розробляє та затверджує паспорт бюджетної програми і складає звіти про їх виконання, здійснює аналіз показників виконання бюджетної програми; бере участь у розробленні пропозицій з удосконалення структури суду щодо визначення чисельності працівників, фонду оплати праці, витрат на їх утримання; розглядає у межах своєї компетенції звернення працівників суду стосовно соціально-економічних питань; здійснює контроль та аналіз за станом поточного фінансування видатків; бере участь у складанні штатного розпису Вищого господарського суду України; веде бухгалтерський облік відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, а також інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського об-

ліку; складає на підставі даних бухгалтерського обліку фінансову та бюджетну звітність, а також державну статистичну, зведену та іншу звітність (декларації) в порядку, встановленому законодавством; забезпечення в установленому порядку соціально-побутових і житлових умов суддям, членам їхніх сімей, працівникам апарату згідно з вимогами чинного законодавства тощо;

5) в інших сферах діяльності – організація випуску офіційного друкованого видання Вищого господарського суду України «Вісник господарського судочинства», а також науково-практичних журналів «Санація та банкрутство», «Господарське судочинство. Судова практика у господарських справах»; проведення заходів, пов'язаних з охороною державної таємниці; організація роботи із забезпечення безпеки суддів і працівників апарату суду, в тому числі в умовах надзвичайних ситуацій; виконання інших завдань та функцій згідно з постановами Пленуму, рішеннями зборів суддів, розпорядженнями, наказами, дорученнями голови Вищого господарського суду України, його заступників, керівника апарату і його заступника.

Беззаперечно, що питання судового адміністрування мають посідати важливе місце в діяльності усіх господарських судів без винятку, в яких повинні розроблятися та практично втілюватися комплексні заходи, спрямовані на впровадження інноваційних методів, практик та підходів до організації роботи суду. При цьому ефективна організація роботи господарських судів безпосередньо залежить від високого рівня організації роботи працівників (персоналу суду), зокрема тих, які працюють в його апараті і, відповідно, відіграють ключову роль у забезпеченні виконання покладених законом завдань.

Крім того, ефективне управління персоналом господарського суду покращить

виконавську дисципліну, а також посилить моральність, почуття справедливості та власної гідності у працівників суду.

Необхідно зазначити, що у навчальній літературі з державного управління розкрито зміст функції управління персоналом як допоміжної функції управління. Так, зазначається, що *управління персоналом* – це не просто адміністрування кадрової служби, а широка діяльність керівників органів управління. Вона включає усі функції, пов'язані з плануванням, залученням, добором, соціалізацією, професійним розвитком, оцінюванням показників діяльності, оплатою праці, мотивацією, підтримкою робочих відносин з метою максимального використання потенціалу людських ресурсів [2, с. 360].

У цьому зв'язку цікавим є досвід Апеляційного суду Івано-Франківської області, що є пілотним судом і бере участь у багатьох міжнародних проектах та за їх сприяння активно використовує новітній світовий досвід, впроваджує сучасні прогресивні методики, зокрема з питань судового адміністрування. Так, у цьому суді в основу адміністрування суду закладені такі етапи: рекрутування та добір; професійний розвиток, навчання; управління досягненнями та ефективністю роботи; дисциплінарні заходи та звільнення; взаємини між працівниками на робочому місці; управління змінами; побудова команди та комунікації.

Із метою добору гідних працівників в Апеляційному суді Івано-Франківської області реалізуються новітні програми, зокрема, адаптація, орієнтація, наставництво та інші. Так, усі новопризначені працівники апарату суду проходять курс програм орієнтації та адаптації, розроблених для того, щоб нові працівники розуміли, яку якість роботи та поведінку від них очікують і чому це важливо, знайомляться з організацією роботи суду та його структурою, своїми посадовими обов'язками, колегами, специфікою ро-

боти, цілями, філософією, стилем управління, внутрішньою культурою колективу, а також особливістю судових послуг для громадян [3, с. 209, 213].

У процесі проведення судової реформи та вирішення питань удосконалення організації діяльності апарату господарським судам першочергово необхідно розробити низку таких заходів:

1) удосконалити порядок проведення конкурсу на зайняття вакантних посад державної служби, порядок призначення на посаду державної служби, просування державних службовців по службі, їх ротатії відповідно до вимог, з урахуванням рівня кваліфікації, освіти, ділових та моральних якостей державних службовців, їх професійних досягнень, а також володіння практичними навичками, необхідними для роботи на певній посаді – відповідно до вимог Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року № 4050-VI, наказу Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типового порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 5 березня 2012 року № 43, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28 квітня 2012 року за № 709/21022 та інших нормативно-правових актів;

2) привести у відповідність до нових положень законодавства про державну службу – Положення про апарат суду, Положення про управління та відділи суду, а також внести зміни до відповідних посадових інструкцій працівників апарату господарських судів;

3) розробити Правила внутрішнього службового розпорядку суду, Положення про службу персоналу суду, Положення про порядок проведення відеоконференцій, Порядок оцінювання результатів службової діяльності працівників апарату суду, Порядок стажування працівників апарату суду, Правила поведінки працівника суду – відповідно до нових

вимог Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року № 4050-VI, наказу Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типових правил внутрішнього службового розпорядку» від 30 березня 2012 року № 62, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25 квітня 2012 року за № 632/20945, наказу Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типового положення про службу персоналу державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату» від 5 березня 2012 року № 45, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28 квітня 2012 року за № 699/21012, наказу Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Типового порядку оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 5 березня 2012 року № 46, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28 квітня 2012 року за № 710/21023 та інших нормативно-правових актів.

Доцільно також забезпечити системне регулювання роботи структурних підрозділів апарату – для цього необхідно впорядкувати класифікацію посад, виходячи насамперед з обсягу повноважень, змісту й складності роботи, ступеня відповідальності, та встановити більш чіткі критерії розмежування посад [4, с. 24]. Крім того, необхідно провести розмежування адміністративних посад апарату та діяльність працівників, які виконують функції з обслуговування суду, враховуючи відмінності характеру повноважень і відповідальності осіб на таких посадах, та запровадити більш ефективні правові механізми забезпечення стабільної діяльності працівників апарату та їх незалежності від особистої позиції осіб, які обіймають адміністративні посади; раціонально передбачити особливий порядок призначення на функціональні по-

сади та звільнення з них, визначити відповідний перелік таких посад.

До того ж, слід вдосконалити систему управління апаратом суду, а також визначити процедуру звітності керівництва апарату та керівників його структурних підрозділів на засіданнях зборів суддів відповідного суду щодо виконання поставлених завдань та здійснення наданих повноважень тощо [4, с. 25].

Окремо необхідно звернути увагу на те, що суд, крім того, що є органом влади, є юридичною особою, діяльність якої неприбуткова. Як і всі неприбуткові організації, суд має здійснювати *стратегічне планування*, що застосовується з єдиною метою – допомогти суду поліпшити свою роботу. Стратегічне планування покликане допомогти судовій установі правильно встановити пріоритети та організувати свою роботу так, щоб вона якнайкраще відповідала специфіці змінного середовища і всі працівники суду спрямовували свої зусилля на досягнення спільної мети. Іншими словами, стратегічне планування є систематичним процесом, у ході якого суд погоджує пріоритети, які є істотними для його місії та забезпечують відповідність його роботи операційному середовищу, а також виконує свої зобов'язання перед ключовими зацікавленими особами з урахуванням цих пріоритетів [5, с. 157].

Стратегічне планування спрямовується також на оптимізацію роботи суду в цілому, що дістає вияв в ефективному використанні наявних ресурсів для виконання завдань та функцій судової установи.

Загалом, як слушно зазначено в зарубіжній юридичній літературі, стратегічне планування, як правило, здійснюється у такі етапи: підготовка; декларування місії та образу суду; оцінювання середовища; погодження та встановлення пріоритетів діяльності суду; написання стратегічного плану; впровадження стратегічного пла-

ну; моніторинг та оцінювання результатів впровадження стратегічного плану.

При цьому очікувані вигоди від стратегічного планування суду, на думку закордонних фахівців, полягають у тому, що:

1) стратегічний план є основою складання плану конкретних дій, оскільки визначає, на що ці дії мають спрямовуватися;

2) стратегічний план встановлює орієнтири, які застосовуються для моніторингу досягнень та оцінювання результатів;

3) таке планування сприяє оптимізації інформаційної взаємодії та колективній роботі в суді;

4) також це планування закладає основу здійснення значущих змін за рахунок стимулювання стратегічного мислення і концентрування уваги на дійсно важливих чинниках успіху судової установи в довгостроковій перспективі;

5) стратегічне планування допомагає суду встановити свої довгострокові пріоритети;

6) зазначене планування підвищує ефективність і поліпшує підзвітність працівників суду;

7) стратегічне планування допомагає суддям та працівникам апарату суду досягти спільного розуміння та поліпшити роботу на досягнення спільних цілей тощо [5, с. 186].

Зрозуміло, що відразу після затвердження загального стратегічного плану розвитку судової гілки влади Радою суддів України, проект якого подано для ретельного ознайомлення та обговорення членами судової системи, суддями, працівниками судів, членами Ради суддів України, представниками Державної судової адміністрації та іншими судовими установами, необхідно розробити план заходів для впровадження стратегічного планування у діяльність господарських судів.

Продовжуючи висвітлення актуальних питань підвищення ефективності та якості адміністрування у господарських судах, слід зазначити, що відповідно до п. 37 Рекомендацій СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року органи влади і судді повинні підтримувати ідею використання систем електронного розподілу справ і технологій зв'язку та передачі інформації. Використання таких систем у судах вітається [6].

Тому цілком позитивним є запровадження *режиму відеоконференції* у судах, що, на думку авторів Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» від 4 липня 2012 року № 5041-VI [7], дозволить уникнути затягування судового розгляду справи у зв'язку з неможливістю того чи іншого учасника процесу прийти до зали судового засідання.

Так, відповідно до ст. 741 Господарського процесуального кодексу України господарський суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони, третьої особи, прокурора, іншого учасника судового процесу може постановити ухвалу про їх участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції [8].

Проте невирішеним залишається питання належного забезпечення функціонування системи відеоконференцзв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції, враховуючи потребу наявності коштів, необхідних для оснащення залів судового засідання технічними засобами для участі осіб у судовому засіданні в режимі відеоконференції у кількості: не менше двох залів на кожний місцевий суд, не менше чотирьох залів на кожний апеляційний суд, не менше п'яти залів на кожний вищий спеціалізований суд та на Верховний Суд України. До пов-

ного забезпечення функціонування системи відеоконференцзв'язку в усіх судах України учасники судового процесу можуть брати участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції лише за наявності технічної можливості для її проведення у відповідних судах.

Разом із тим зазначений вище Закон не передбачає підстав для звернення учасника судового процесу з відповідним клопотанням про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, тобто поки що відсутній уніфікований підхід до врегулювання питань проведення відеоконференції.

До того ж, положеннями цього Закону передбачено, що участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції може ініціювати і сам суд за власною ініціативою, однак не передбачено випадків та підстав, за наявності яких суд може прийняти рішення про проведення судового засідання в режимі відеоконференції. Також Закон не містить положень, які б визначали повноваження суду, на який покладається обов'язок забезпечити проведення відеоконференції, та положень щодо порядку проведення відеоконференцзв'язку, зокрема, прямо не визначено відповідального працівника суду, в присутності якого має відбуватися відеоконференція, не визначені правові наслідки у разі порушення особою, яка бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, правил поведінки в суді.

Отже, ці та інші питання потребують належного законодавчого доопрацювання, що, безперечно, є необхідним наперед для підвищення ефективності адміністрування у сфері впровадження у діяльності, зокрема господарських судів, сучасних інформаційних технологій.

У цілому ж ефективність систем відеоконференцзв'язку у процесі розгляду справ у суді доведено досвідом їх застосування у зарубіжних країнах, а

сумарний економічний ефект від запровадження такої системи в судах нашої держави становитиме, за оцінками Державної судової адміністрації України, понад 100 млн грн на рік за рахунок зменшення витрат на доставку підсудних, відраджень учасників судового процесу, про що, зокрема, зазначалося під час проведення міжнародної конференції «Інноваційні підходи в судовому адмініструванні» в м. Києві 10–12 вересня 2012 року [9].

Необхідно зауважити, що одним із дієвих способів підвищення ефективності роботи судів може стати реальне запровадження у майбутньому *інформаційно-телекомунікаційної технології «Електронний суд»*, яка буде спрямована на забезпечення прозорості та відкритості системи правосуддя в Україні, підвищення рівня інформованості суспільства про діяльність судів шляхом формування єдиної централізованої бази даних, котра дозволить здійснювати обмін справами та документами в електронному вигляді, використовувати різне програмне забезпечення, електронний прийом та відправку документів тощо [10].

На сьогодні Державною судовою адміністрацією України запроваджується пілотний проект з обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу. Проект розроблено на виконання рішення Ради суддів України від 29 лютого 2008 року № 38 щодо створення Єдиної судової інформаційної системи [11]. Для його реалізації підготовлено і затверджено тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу. Регламент визначає порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, а також надсилання таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у па-

перовому вигляді відповідно до процесуального законодавства.

Реалізація пілотного проекту вже розпочалася у жовтні цього року у Святошинському районному суді міста Києва та Апеляційному суді Дніпропетровської області, а 26 листопада 2012 року пілотний проект розпочато у Господарському суді Вінницької області, Севастопольському апеляційному господарському суді, Харківському окружному адміністративному суді, Харківському адміністративному апеляційному суді [12].

У цьому аспекті цікавим є досвід арбітражних судів Російської Федерації, в яких продовжують запроваджувати елементи електронного правосуддя. Зокрема, всі підсумкові судові акти арбітражних судів, інформація про рух справи розміщуються у вільному доступі в так званій Картотеці арбітражних справ на сайті Вищого арбітражного суду Російської Федерації (<http://kad.arbitr.ru>). За станом на липень 2012 р. база цього сервісу становила понад 9 мільйонів справ. Особи, які беруть участь у справі, можуть отримувати автоматичне повідомлення про рух справи на електронну адресу або sms за допомогою системи «Электронный страж». Користувачі мобільних пристроїв з операційними системами iOS, WP7 та Android у будь-який час можуть ознайомитися з докладною інформацією про будь-яку арбітражну справу. Найближчим часом з'явиться можливість отримання інформації про засідання в різному форматі і синхронізація її з iCal та Google Calendar. Завдяки інформаційному ресурсу «Президиум онлайн» усі охочі можуть спостерігати, як розглядає справи Президія Вищого арбітражного суду Російської Федерації. Окрім того, новини про діяльність цього суду розміщують як на його офіційному сайті, так і в соціальній мережі Twitter [13]. Таким чином сайт Вищого арбітражного суду Російської Федерації

– це реально потужний інформаційний ресурс, що забезпечує багатоаспектне надання в інтернеті інформації про діяльність цього суду і всієї мережі арбітражних судів Російської Федерації.

Тож господарським судам України необхідно перейняти міжнародний досвід у практиці висвітлення роботи.

Одним із критеріїв оцінки ефективності діяльності господарських судів можна розглядати положення п. 20 Рекомендацій СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року, а саме – «судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості, адже вони є частиною суспільства, якому служать. Їм слід бути обізнаними щодо очікувань громадськості від судової системи та скарг на її функціонування. Цьому могла б сприяти наявність постійних механізмів отримання такої інформації, створених радами суддів чи іншими незалежними органами» [6].

На жаль, інформаційне поле сучасної України, в якому висвітлюється діяльність судів, не відповідає дійсності через інформаційну активність суб'єктів, які хочуть дискредитувати судову систему [14]. Актуальним прикладом цього є звернення Ради суддів України до суб'єктів виборчого процесу від 29 серпня 2012 року, в якому зазначено, що тема зневажливого ставлення до судів стала предметом спекуляцій напередодні чергових парламентських виборів. У запалі політичної боротьби окремі політичні сили з метою набуття передвиборчих дивідендів вдаються до дискредитації судової системи України. Так, будучи невдоволеною окремим судовим рішенням, яке пройшло перевірку і в апеляційному, і в касаційному порядку, одна політична сила закликає до люстрації всіх суддів України, інша у своїй передвиборчій агі-

тації називає суди «продажними», використовуючи для цього рішення того самого суду. Як зазначалося у зверненні, застосовуючи у своїх передвиборчих баталіях огульні звинувачення судової системи, суб'єкти виборчого процесу тим самим підривають довіру суспільства до судової влади, завдаючи непоправної шкоди авторитету молодій українській державі, близько 8 млн громадян якої в минулому році звернулися за захистом своїх прав саме до судів України [15].

Отже, уникнення подібних ситуацій посилює потребу українського правосуддя у власній *політиці інформування громадян про діяльність суду*. З цього приводу слушною є думка Голови Державної судової адміністрації України Руслана Кирилюка, що одним із завдань цієї установи, інших установ судової системи є поліпшення репутації судів через інформування громадян про позитивні сторони роботи Феміди. Тому необхідно працювати над розробкою концепції комунікації судової влади та створенням прес-центру судової влади [16, с. 5].

У цілому ж ефективними формами просвітницької, комунікаційної діяльності суду може стати створення в судових органах усіх рівнів спеціальних підрозділів зі зв'язків із пресою, розробка і популяризація веб-сайтів господарських судів, безпосередня взаємодія з цільовою аудиторією суду, особливо молоддю, за допомогою просвітницьких тематичних зустрічей суддів зі школярами, студентами тощо. Також важливо розробити стратегії комунікації для інформування громадськості про дійсні умови функціонування господарських судів.

При цьому процес розробки комунікаційної стратегії будь-якої організації, у тому числі господарських судів, нерозривно пов'язаний з організаційним менеджментом і плануванням діяльності. Комунікаційні цілі і завдання формуються виходячи з управлінських пріоритетів

діяльності суду як установи. Відповідно до поставлених цілей визначаються пріоритетні цільові аудиторії та ключові повідомлення. Крім того, слід зрозуміти, що комунікаційна стратегія – це не документ, а насамперед бачення руху у сфері комунікацій на найближчі півроку-рік або два. Надзвичайно важливо, щоб основні ідеї комунікаційної стратегії були донесені до всіх працівників суду, оскільки всі вони свідомо або ні передають інформацію від суду до його цільових аудиторій. Від розуміння необхідності у саме такій комунікаційній стратегії залежить успішність її впровадження [17].

Корисним з цього приводу є досвід Вищого адміністративного суду України, який створив свій акаунт у соціальній мережі Facebook, що, на думку Голови Вищого адміністративного суду України Ігоря Темкіжева, надасть можливість активніше інформувати громадськість про проблеми, завдання та здобутки адміністративного судочинства, стане зручною платформою для спілкування, обміну інформацією, думками, досвідом усіх небайдужих користувачів мережі [18].

Необхідно зазначити, що побудова та підтримання в робочому стані віртуального інформаційного ресурсу, здатного забезпечити можливість безперебійного комфортного спілкування його користувачів, яскравим прикладом якого є соціальна мережі – непросте управлінське та програмістське завдання.

Безумовно, в першу чергу необхідно визначитися з метою створення такої мережі: буде це соціально-значима некомерційна мережа чи мережа, орієнтована на окупність за рахунок реклами, для якої важливі кількість учасників і щоденна відвідуваність.

По-друге, на яку цільову аудиторію буде орієнтований контент, що міститься у мережі: за суто професійною ознакою (цікавий та зрозумілий лише висококваліфікованим фахівцям певної галузі),

професійно-популярною (розрахований не лише на професіоналів, а й на осіб, які цікавляться знаннями в певній галузі) чи розрахований на більш широке коло користувачів. Проте при визначенні вектора створення та розвитку такого ресурсу одразу виникає досить суттєве проблемне питання: в разі наповнення вмісту ресурсу суто професійною інформацією та пропонування для обговорення лише вузькоспеціалізованих тем коло користувачів значно звузиться, адже сприйняти запропоновану інформацію та взяти участь у діалозі на однаковому рівні зможуть лише користувачі, які володіють певними знаннями та навичками. І навпаки, надання контенту більш популяризованого, зрозумілого широкому загалу користувачів характеру може відштовхнути від активного користування цим ресурсом професіоналів галузі через невідповідність рівня пересічного користувача – потенційного відвідувача створюваної мережі, їх освітньо-професійному рівню.

Таким чином дотримання балансу між професійною спрямованістю викладеної інформації та її доступністю для сприйняття особами, які не є кваліфікованими фахівцями у певній галузі, є запорукою зростання рівня популярності ресурсу, а отже – кількості його відвідувачів.

Яскравим прикладом втілення викладених вимог до професійних соціальних мереж на вітчизняних теренах є професійна мережа «Феміда». Розробники цього ресурсу змогли поєднати можливість неформального спілкування фахівців правової галузі із одночасним обговоренням актуальних проблем судочинства, надавши змогу користувачам висловлювати свою думку з питань, які є предметом обговорення у цьому професійному аналогу звичайної соціальної мережі. Так, «Феміда» дозволяє не лише обговорювати проблемні питання, а й

обмінюватися ідеями, думками, правовими позиціями, висловлювати критичні зауваження. При цьому здійснювати це можливо як індивідуально, так і шляхом створення віртуальних груп для прийняття участі у роботі мережі.

Функціональність професійної мережі «Феміда» забезпечена наявністю груп обговорень, бібліотеками документів спільноти, календарем подій, аносами, корисними посиланнями тощо. При цьому не слід забувати про поєднання її розробниками інформаційної безпеки зі зручністю і легкістю доступу до мережі потенційних користувачів. Йдеться не про абсолютну можливість усіх без винятку охочих стати повноправними учасниками діалогу. Це може призвести до переповненості юридичного майданчика випадковими особами, які можуть своїми ненавмисними чи свідомими діями, наприклад, негативно вплинути на результати обговорень (так зване інтернет-хуліганство), адже це не звичайна соціальна мережа, а ресурс, розрахований на певне коло користувачів. Мова йде про надання можливості правникам стати користувачами мережі шляхом заповнення анкети учасника, що виключає анонімність основних даних користувача та здійснення адміністрацією ретельного моніторингу інформації, яку надає користувач, з метою своєчасного реагування на порушення ним правил користування цим ресурсом.

Ще одним важливим аспектом, що обумовлює корисність та актуальність професійної мережі «Феміда», є своєчасне наповнення її інформацією, яка, по-перше, має не лише теоретичний, науковий, а й суто практичний, прикладний характер. Практична реалізація цього полягає не тільки у пасивному очікуванні надання користувачами цікавих і актуальних тем, новел законодавства чи дискусійних прикладів судової практики, а й в активній участі адміністрації ресурсу

у забезпеченні віртуальної дискусійної аудиторії такою інформацією. При цьому джерелом служать не лише суто інформаційні сайти, а й аналогічні юридичні соціальні мережі інших країн.

Одним зі шляхів вдосконалення внутрішньої організації діяльності суду є також запровадження *оцінювання якості функціонування суду* за допомогою карток громадського звітування, що буде корисним керівництву господарських судів у вирішенні таких завдань, як: отримання інформації про поточну ситуацію в суді, обґрунтування поточних та стратегічних рішень, визначення пріоритетів для змін, моніторинг інновацій, оцінка їх результативності та ефективності тощо.

Слід зазначити, що в рамках моніторингу стану незалежності судів в Україні – 2012, який було проведено 15 серпня 2012 року Радою суддів України спільно із Центром суддівських студій в усіх місцевих і апеляційних судах України відбулося опитування громадян – відвідувачів судів. Анкети склалися із запитань, які охоплювали різні аспекти, наприклад зручність умов перебування громадян у суді (достатність та зручність місць для очікування, оформлення документів, зручність ознайомлення з матеріалами справи та підготовки до судового слухання, чистота приміщень суду тощо); повноту, якість та доступність інформації для відвідувачів суду (наявність інформаційних стендів, зразків документів, порядку сплати судового збору; зрозумілість інформації щодо місця та часу проведення судових засідань тощо); ефективність організації роботи суду (дотримання строків та процедур розгляду справ; вчасність, з урахуванням поштових послуг, надіслання судом повідомлень про розгляд справ; обґрунтованість перенесення судових засідань; додержання графіків судових засідань щодо часу слухання справ тощо), а також ставлення суддів та працівників апарату

суду до відвідувачів.

Утім господарські суди вже мають досвід у сфері оцінювання якості функціонування суду. Зокрема, відповідно до наказу голови Господарського суду Кіровоградської області від 6 грудня 2011 року № 233 «Про проведення опитування» з метою з'ясування суспільної думки стосовно рівня організації роботи Господарського суду Кіровоградської області, підвищення ефективності роботи суду було проведено анкетне опитування представників учасників судового процесу, відвідувачів цього суду.

Під час опитування, яке відбулося у грудні 2011 року, відвідувачам господарського суду Кіровоградської області було запропоновано відповісти на запитання анкети, що стосувалися суб'єктивного сприйняття ними діяльності судової установи.

Висновки проведеного опитування засвідчили високу оцінку респондентами організації роботи в Господарському суді Кіровоградської області, що стало результатом щоденної копійкової роботи суду щодо покращення культури обслуговування громадян – учасників судового процесу, встановлення зручного для відвідувачів режиму роботи канцелярії суду, забезпечення наявності та доступності інформаційних матеріалів про організацію роботи та структуру суду, графіків розгляду справ, вимог щодо наявності зразків процесуальних документів, інформації із зазначенням розташування судових приміщень, відомостей про порядок сплати судового збору, реквізитів та розмірів платежів тощо [19].

Світовий досвід має приклади різних підходів до формулювання стандартів оцінювання якості функціонування суду. Наприклад, у США ще з початку 80-х років на різних рівнях судової системи здійснюється активна діяльність з розробки та впровадження таких стандартів. Досить ефективним інструментом є Стан-

дарту діяльності судів першої інстанції (Trial Court Performance Standards), розроблені в США майже двадцять років тому), що поступово трансформувалися в 10 CourtTools, або 10 інструментів оцінки суду. Майже два десятиріччя аналогічні розробки проводяться в Європі, як на рівні міжурядових органів (перш за все Ради Європи), так і на національному рівні (наприклад, виміри якості, розроблені пілотним проектом оцінки діяльності судів Апеляційного округу Рованіємі (Фінляндія), а також Оцінковий лист, розроблений у 2008 році Європейською комісією з питань ефективності судочинства (СЕРЕЈ).

На сьогодні вже створений та діє Міжнародний консорціум із досконалості суду, до складу якого входять Світовий банк, Національний центр судів штатів, Підпорядковані суди Сінгапуру, Австралазійський інститут судового адміністрування, Європейська комісія з питань ефективності судочинства та інші організації, метою якого є об'єднання міжнародних зусиль задля розробки системи цінностей, концепцій та інструментів, яку суди по всьому світові можуть використовувати для оцінки та покращення якості здійснення судочинства та адміністрування судів. Сьогодні створені Міжнародні засади судової досконалості, що є модельною методологією оцінки та покращень діяльності, спеціально сконструйованою для використання самими судами [20, с. 17]. Зокрема, засади судової досконалості визначають 7 аспектів досконалості суду, кожен із яких відображає важливий напрям діяльності суду на шляху до досконалості (судове управління та керівні кадри; судові процедури та правила; людські, матеріальні та фінансові ресурси; судове провадження; результати; потреби та рівень задоволення клієнтів; цінова та територіальна доступність судових послуг; довіра громадськості) [21]. При цьому кожна сфера

має дуже важливий вплив на здатність суду відповідати у своїй діяльності його цінностям та досягати високих показників ефективності функціонування.

Разом із тим навіть за наявності численних підходів та напрацювань немає підстав говорити, що існує однозначна відповідь на те, що таке стандарти діяльності суду. Однак для нашої держави визначення стандартів є актуальним завданням, що лише починає втілюватися у практичному аспекті. При цьому важливо врахувати досвід інших країн, не повторюючи їх помилок, отримавши оптимальний досвід для створення у перспективі Стандарту оцінки якості діяльності судів в Україні (назва умовна).

Продовжуючи висвітлення актуальних питань підвищення ефективності та якості адміністрування у господарських судах, слід звернути увагу на те, що беззаперечним є факт існування певного набору ключових підходів, на яких базується сучасна модель адміністрування роботою суду. Одним із них є досягнення головної мети управління судами, а саме – належного забезпечення доступності судів для громадян (відвідувачів суду) як необхідної складової процесу створення належних умов для можливості реалізації громадянами та юридичними особами своїх конституційних прав, свобод та інтересів.

В юридичній літературі справедливо зазначається, що критерій «*доступність судової системи*» охоплює стандарти реального забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав, відсутність при цьому невинуватих правових і фактичних ускладнень. Оцінити рівень забезпечення цього критерію можна за допомогою таких трьох показників: 1) *показник фізичної доступності* (чи територіально наближені суди до населення; чи є відкритими судові процедури або інформація про функціонування суду; чи зручні та

безпечні приміщення суду; чи доступна інформація про місце розташування та режим роботи суду); 2) *показник фінансової доступності* (чи справедливий і розумний розмір судових витрат; чи запроваджено процесуальний механізм відстрочення або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави; чи діє інститут надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення); 3) *показник процесуальної доступності* (чи не занадто ускладнена (формалізована) процедура доступу до суду за захистом прав і свобод; чи передбачені зразки документів (заяв, клопотань тощо); чи діє інститут правової допомоги; чи забезпечена процедура вільного доступу до судових рішень; чи доступна інформація щодо порядку подання документів, порушення провадження, руху судової справи тощо) [22, с. 33].

У практичній площині діяльності господарських судів це означає, що суди мають – забезпечувати відкритість здійснюваних ними судових процедур та інших відповідних суспільних послуг; підтримувати приміщення та служби суду в такому стані, щоб вони були безпечними, доступними та зручними у користуванні, щоб люди, які приходять до суду вперше, могли відчувати себе там досить впевнено і комфортно; забезпечувати для всіх учасників господарського процесу можливість ефективної участі у ньому шляхом усунення всіх зайвих ускладнень та незручностей; забезпечувати обґрунтований, об'єктивний та доступний рівень витрат, пов'язаних з участю у господарському процесі.

У приміщенні господарського суду мають бути розміщені інформаційні стенди з відомостями: про порядок роботи господарського суду, включаючи порядок прийому громадян; відомості про дату, час, місце проведення судового засідання у справах, призначених до

розгляду; банківські реквізити для сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи – судового збору; про порядок оскарження судових рішень; про порядок присутності на судовому засіданні, заходи, які застосовуються до порушників, порядок пропуску до приміщення суду; умови і порядок отримання інформації про діяльність суду; інші відомості, необхідні для оперативного інформування запитувачів інформації про діяльність суду.

Зрозуміло, що окрім забезпечення фізичної доступності та запровадження системи надання інформаційно-консультативної допомоги і прийому документів, ще одним важливим кроком у напрямі доступності, який може бути здійснений на рівні кожного окремого господарського суду, є формування серед працівників суду культури ввічливості та щирого бажання допомогти відвідувачам суду, які звертаються до них.

Необхідно усвідомлювати, що питання підвищення ефективності та якості адміністрування судів у цілому можна порівняти з такими важливими питаннями, як незалежність судової влади, реалізація принципу верховенства права тощо, оскільки поки суди не завершать переходу до сучасної моделі адміністрування, їхня незалежність може бути певною мірою декларативною. У цьому сенсі першочерговими питаннями, що потребують законодавчого врегулювання, є питання щодо визначення повноважень апарату судових органів, правового статусу судового адміністратора, чітке співвідношення функцій голови суду, його заступника та керівника апарату, а також питання нормативного закріплення повноважень заступників голів вищих спеціалізованих судів. Крім того, слід погодитися з думкою Голови Державної судової адміністрації України Русла-

на Кирилюка про те, що настав час для створення в Україні Національної школи судових адміністраторів, оскільки останні повинні отримувати знання не тільки у сфері юриспруденції, але й у сфері управління та менеджменту [23, с. 20].

Оскільки якісне адміністрування господарських судів є суттєвою складовою частиною процесу забезпечення умов для належного здійснення правосуддя в країні, це питання потребує посиленої уваги і зусиль як з боку суддів, так і з боку працівників апарату господарських судів, не кажучи вже про суспільство в цілому. При цьому вкрай важливо збільшувати відповідальність кожного із суддів та працівників апарату господарських судів за результати своєї діяльності.

Таким чином першочерговими заходами у сфері адміністрування господарських судів в Україні мають бути: вирішення питань щодо вдосконалення організації роботи апаратів господарських судів, у тому числі заходи щодо невідкладного приведення у відповідність до нових вимог законодавства про державну службу відповідних положень про апарати суддів, про відділи, службовий персонал суду тощо; розробити дієві заходи, метою яких є формування позитивного іміджу господарського суду в суспільстві шляхом висвітлення діяльності судів у засобах масової інформації; запровадити механізми донесення до громадян об'єктивних, неупереджених відомостей про роботу судів; брати участь у визначенні та систематизуванні стандартів досконалості й ефективності суду, що необхідно для управління, планування та розробки стратегії подальшого вдосконалення роботи суду; продовжувати процес забезпечення доступності судів для відвідувачів суду з метою реалізації ними своїх конституційних прав, свобод та інтересів.

Використані джерела:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
2. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. // В. Я. Малиновський. – К. : Атіка. – 2009. – 608 с.
3. Луцзяк Н. І. Успішний досвід адміністрування апеляційного суду Івано-Франківської області / Н. І. Луцзяк // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1(5). – С. 207–215.
4. Сердюк В. В. Функціонування апарату вищих судових органів у контексті судової реформи / В. В. Сердюк // Вісник академії адвокатури України. – 2010. – № 3(19). – С. 20–26.
5. Сучасне управління в суді : навч.-практ. посіб. / відповідальні редактори : професор І. П. Голосніченко (Україна), професор Пітер Г. Соломон молодший (Канада). – К. : Юрінком Інтер. – 2010. – 528 с.
6. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 04.07.2012 р. № 5041-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2506.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
9. Матеріали Міжнародної конференції «Інноваційні підходи в судовому адмініструванні» у м. Києві 10–12 вересня 2012 року.
10. Матеріали «круглого столу» на тему: «Єдність системи судів загальної юрисдикції: теорія і практика» у м. Києві 13 березня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада України». – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua/13993/>.
11. Рішення Ради суддів України від 29 лютого 2008 року № 38 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада України». – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua/eng/969076/45742658258/>.
12. Запроваджується пілотний проєкт з обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада України». – Режим доступу : <http://court.gov.ua/18603/>.
13. Развитие электронного правосудия в арбитражной системе [Електронний ресурс] // Блог Pravo.ru. – Режим доступу : <http://habrahabr.ru/company/pravo/blog/145570/>.
14. Висновки та рекомендації міжнародного саміту «Суди та суспільство: працюємо разом заради підвищення довіри суспільства до судів» (20–22 квітня 2010 року). – К., 2010.
15. Звернення Ради суддів України до суб'єктів виборчого процесу від 29 серпня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада України». – Режим доступу : <http://court.gov.ua/18394/>.
16. Бойко М. Адмініструємо поновому [Електронний ресурс] / М. Бойко, Ю. Гайдіна // Закон і Бізнес. – 2012. – № 37 (1076). – 15–21 вересня. – Режим доступу : <http://zib.com.ua/ua/issue/343/>.
17. Стратегічні комунікації : навч.-метод. посіб. для викладачів суддів і працівників апарату суду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова

влада України». – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/UROL_Strategic_Communications_PIO_Curriculum_2011_UKR.pdf.

18. Вищий адміністративний суд України з'явився у Facebook [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Вищого адміністративного суду України. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/ua/news_vasu.

19. Узагальнення результатів опитування представників учасників судового процесу, відвідувачів господарського суду Кіровоградської області [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Судова влада України». – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sud5013/informpr/13408/>.

20. Дослідження якості роботи судів з

використанням методології карток громадянського звітування : навч. посіб. // Проект USAID «Україна: верховенство права». – К., 2010. – 128 с.

21. Міжнародні засади судової досконалості [Електронний ресурс] // Проект USAID «Справедливе правосуддя». – Режим доступу : http://www.fair.org.ua/content/library_doc/International_framework_Court_Excellence_UKR.pdf.

22. Москвич Л. М. Критерії оцінювання ефективності судової системи / Л. М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10 (122). – С. 30–35.

23. Кириенко О. Організація труда / О. Кириенко // Юридическая практика. – 2012. – № 38 (769). – С. 1–20. – 18 сентября.

Анатолій ОСЕТИНСКИЙ. Актуальные вопросы повышения эффективности и качества организации работы хозяйственных судов в Украине.

В статье исследуются актуальные вопросы организации работы хозяйственных судов в Украине. Особое внимание уделено совершенствованию организации работы аппаратов хозяйственных судов, внедрению в деятельность этих судов современных информационных технологий, разработке коммуникационной стратегии, а также вопросам оценки деятельности хозяйственных судов и доступности судов для посетителей.

Ключевые слова: хозяйственный суд, аппарат суда, организация работы, судебное администрирование, информационные технологии, стратегическое планирование.

Anatoly OSETINSKIY. Topical issues of efficiency and quality of the organization of the economic courts of Ukraine.

The article explores current issues of economic organization of the courts in Ukraine. Particular attention is paid to improving the organization of the apparatus of the economic courts, introduction to the work of the courts of modern information technologies, the development of a communication strategy, as well as the assessment of the commercial courts and courts available to the public.

Key words: commercial court, the court staff, the organization of work, court administration, information technology, strategic planning.

УДК 342.9

СУДОВЕ РІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ

Віталій ГОРДЕЄВ,

помічник судді Апеляційного суду Чернівецької області,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету Чернівецького національного
університету імені Ю. Федьковича

У статті досліджено загальні вимоги до фіксації юридичних фактів в процесуальних актах-документах, зокрема в судових рішеннях, запропоновано власне визначення судового рішення в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: *судове рішення, юридичний факт, адміністративне судочинство.*

Постановка проблеми. *Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ. Таке завдання адміністративного судочинства реалізується за допомогою юридичних фактів, одним із яких і основних є судове рішення. Судове рішення в адміністративному судочинстві як юридичний факт є малодослідженим, а отже, й актуальним.*

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню судових рішень як юридичних фактів в адміністративному судочинстві увага сучасних вчених майже не надавалась, за винятком тих, які приділяли йому увагу лише опосередковано. У такому аспекті судове рішення досліджували такі науковці, як В. Б. Авер'янов, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. Г. Перепелюк, М. А. Рожкова, О. П. Рябченко, А. О. Селіванов, Л. В. Солодовник, М. І. Цуркан та ін.

Метою статті є комплексне дослідження судового рішення як юридичного факту в адміністративному судочинстві. Для досягнення зазначеної мети поставлені **такі завдання:** дослідити загальні вимоги до фіксації юридичних фактів в процесуальних актах-документах та в судових рішеннях.

Виклад основного матеріалу. Встановлені судом (суддею) процесуальні юридичні факти, в тому числі й ті, що виникають у ході судового розгляду (проце-

СУДОЧИНСТВО

суальні дії його учасників), фіксуються в різних джерелах – процесуальних документах [1, с. 153]. Підкреслимо, загальні правила фіксації, встановлені для процесуальних документів, притаманні і для конкретного процесуального юридичного факту – у даному випадку для судового рішення.

Фіксація процесуальних юридичних фактів, у тому числі в судовому рішенні, здійснюється протягом розвитку адміністративного процесу, характеризується особливостями в кожній його стадії. Зміст процесуальних актів акумулює в собі результати правозастосовної та іншої правореалізаційної діяльності учасників справи, включаючи і встановлені процесуальні юридичні факти. Більшість процесуальних актів з цієї точки зору є юридичними фактами і в той же час містять у собі раніше встановлені факти. Так, судові рішення саме по собі є юридичним фактом адміністративного процесуального і матеріального права. Одночасно в ньому фіксуються встановлені в ході судового розгляду фактичні обставини справи і найважливіші процесуальні дії її учасників.

Ознакою процесуальних актів (не лише актів адміністративного судочинства) є посвідчення ними певних юридичних фактів, пов'язаних із «рухом» юридичної справи з моменту її надходження до суду до закінчення розгляду й настання юридичних наслідків. Юридичний факт – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків [2, с. 1071].

Стосовно юридичних фактів у судовому адміністративному процесі, слід зазначити, що вони мають певні властивості та повинні бути зафіксовані у відповідній формі, встановленій законодавством. Так, юридичні факти, наслідком яких є виникнення спору, виступають у вигляді

юридичного складу, який містить матеріально-правовий характер й охоронюване правовідношення. Сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків, прийнято називати фактичним складом [3, с. 48].

Процесуальними актами-документами в адміністративному судочинстві можна визначити систему офіційних актів, які закріплюють процесуальні дії суду та інших учасників судового адміністративного процесу на кожній його стадії (етапі), приймаються з дотриманням необхідної процесуальної форми та змісту з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій [4, с. 27].

В. М. Горшенєв та П. Є. Недбайло зазначали, що документи опосередковують процесуальну форму реалізації прав та обов'язків. Документи є тими юридичними фактами, з якими пов'язано виникнення, зміна чи припинення певних правовідносин. Зміст процесуальних форм реалізації прав та обов'язків громадян, встановлених правовими нормами, визначає види та призначення документів [5, с. 111–113].

Документ в адміністративному процесі – це матеріальний об'єкт, форма якого відповідає чинному законодавству, а зміст містить відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [6, с. 109; 7, с. 80]. Статтею 3 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) закріплено існування таких актів-документів, як постанова, ухвала тощо. Так, постановою визначено письмове рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, в якому вирішуються вимоги адміністра-

тивного позову. Ухвала – письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи та інші процесуальні питання. Ухвалами судів апеляційної та касаційної інстанцій також вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги.

А. В. Корж зазначає, що процес складання документів є регламентованим процесом запису інформації на певному носії, який здійснюється за правилами, встановленими правовими актами, чим забезпечує йому юридичну силу. Юридична сила документа означає його властивість, яка надається законодавством, компетенцією органу, що його видав, та встановленим порядком його оформлення. Юридична сила документа забезпечується встановленим для кожного виду документів комплексом реквізитів – обов'язкових елементів укладення документів [8, с. 7].

Для виникнення передбачених процесуальним правом наслідків, процесуальна дія має не лише реально мати місце, але й відповідати тим вимогам, які встановлені нормою процесуального права стосовно правової моделі цієї дії. Такі вимоги встановлені для багатьох процесуальних документів, серед яких ухвала, постанова тощо.

Процесуальний факт являє собою не тільки реальну дію учасника судового процесу, але дію, що відповідає встановленим у нормі процесуального права вимогам, умовам, ознакам і в силу цього підпадає під дію цієї норми. Відсутність будь-якого елементу процесуального факту призводить до інших процедурних наслідків [9, с. 163]. Так, відповідно до ч.1 ст.163 КАС України в мотивувальній частині постанови зазначаються встановлені судом обставини з посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів. Проте згідно з п. 3 ч. 1 ст. 202 ЦПК України підставами для скасування постанови або ухвали суду першої інстанції

та ухвалення нового рішення є невідповідність висновків суду обставинам справи. Тобто, якщо висновки суду першої інстанції не будуть відповідати встановленим обставинам справи, такі постанови чи ухвали можуть бути скасованими.

При висвітленні проблеми фіксації слід відобразити коло джерел-актів, в яких закріплюються процесуальні юридичні факти, правила фіксації, включаючи суб'єктів даної процесуальної діяльності, особливості фіксації процесуальних юридичних фактів у кожній стадії процесу. Джерела, в яких фіксуються процесуальні юридичні факти, різноманітні й залежать насамперед від виду юридичного факту. Один порядок для фіксації процесуальних дій на стадії підготовки, інший – на стадії судового розгляду. Має особливості фіксація процесуальних юридичних фактів у суді першої інстанції, апеляційному, касаційному провадженні. Порядок їх закріплення врегульований нормами КАС України.

Теорія та практика адміністративного судочинства наголошує на необхідності дотримання певних правил фіксації процесуальних юридичних фактів. За загальним правилом фіксації підлягають процесуальні юридичні факти за послідовністю їх вчинення або встановлення. Якщо процесуальний юридичний факт не зафіксований належним чином, то він вважається не встановленим.

Неналежна фіксація як процесуальних, так і матеріально-правових юридичних фактів позбавляє їх доказового значення.

Кожен процесуальний юридичний факт закріплюється у визначеному процесуальному акті. Зазначене правило має велике практичне значення. В судовій практиці неодноразово вказувалося на необхідність вибору належного джерела фіксації відповідної процесуальної дії. Так, фіксація такої процесуальної дії як судове доручення може бути здійснена

лише в ухвалі.

Чинне законодавство також наголошує на необхідності дотримання належної процедури встановлення, доведення даного факту й належного суб'єкта цієї діяльності. Фіксація процесуальних юридичних фактів повинна здійснюватися не лише в належному джерелі, належній формі, а й належними суб'єктами – судом, суддею, секретарем судового засідання, а в деяких випадках – особами, які беруть участь у справі. Так, судові рішення як юридичний факт приймається судом в особі судді чи колеги суддів у формі постанови та ухвали.

Таким чином процесуальному юридичному факту притаманні такі ознаки: юридичний факт зафіксований у відповідному процесуальному документі, у належній формі, з дотриманням правил фіксації і належним суб'єктом.

Судове рішення, яким суд вирішує спір по суті, викладається у формі постанови. Судове рішення, яким суд зупиняє чи закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань, викладається у формі ухвали. Імперативна природа таких рішень визначена у ст. 129 Конституції України та у ст. 14 КАС України “Обов'язковість судових рішень”. Відповідно до цих норм судові рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді: ухвалюється іменем України; постанови та ухвали суду в адміністративних справах, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України; невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Судове рішення адміністративного суду – процесуальний документ, в якому виражається застосування норм права, міститься інформація про процедуру захисту або відновлення прав, свобод, оспорюваних інтересів фізичних та юридичних осіб. На думку А. Т. Комзюка, В. М. Бев-

зенка, Р. С. Мельника, постанови й ухвали адміністративних судів характеризуються такими основними особливостями: 1) виникають як наслідок публічних спорів. Рішенням адміністративного суду від імені держави усувається спір між сторонами або вирішується питання про захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ і організацій, державних і суспільних інтересів; 2) у рішенні від імені України дається оцінка спірної вимоги чи правовідносинам та діям зацікавлених осіб; 3) постановляються виключно судовими органами на основі норм адміністративного процесуального права та ряду інших відповідних галузей права; 4) їх юридична сила, як правило, поширюється виключно на учасників спору; 5) є засобом реалізації норм матеріального права; 6) структура і порядок постановлення чітко визначені в законодавстві; 7) мають державно-владний характер, є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами, яким вони адресовані; 8) наділені законною силою, тобто є стабільними та такими, обов'язковість виконання яких забезпечена законом; 9) є виключними, тобто їх неможливо повторно порушити і розглянути справу, яка вже була предметом адміністративної справи і в якій постановлено відповідне рішення; 10) мета судових рішень полягає: а) у процесуальному оформленні та фіксуванні волі суду, спрямованій на вирішення спору між сторонами; б) в охороні прав, свобод, інтересів учасників державно-суспільних відносин, безпосередньому захисті підтверджених у суді дійсних матеріальних правовідносин між сторонами і тим самим у захисті норм права, на основі яких виникли правовідносини; в) у здійсненні виховної функції правосуддя; г) у забезпеченні примусового дотримання зобов'язаними особами припису, який міститься в рішенні; 11) мають преюдиціальний характер: факти, встановлені під час розгляду адміністративної

справи і закріплені постановою або ухвалою адміністративного суду, повторно в іншій справі (цивільній, кримінальній, адміністративній справі), не встановлюються. Преюдиціальність – правило, згідно з яким суд, що виніс рішення, після того як це рішення набуло чинності (законної сили), не має права знову встановлювати факти або правовідносини, стосовно яких воно було винесено [10, с. 362].

Оскільки судові рішення – це правовий (правозастосовний) персоніфікований акт, прийнятий судом на основі нормативно-правових актів, який має разовий характер та є обов'язковим до виконання, то законодавець визначив низку вимог, яким повинні відповідати рішення (правові, логічні, структурно-композиційні, мовностилістичні вимоги) [11, с. 14]. Висновки адміністративного суду на кожній стадії адміністративного судочинства набувають певної процесуально-правової форми судового акта. Адміністративно-процесуальне законодавство надає узагальнюючу назву таким актам – судові рішення [12, с. 100].

Судове рішення – акт здійснення державної влади, що ухвалюється від імені держави. Судове рішення здійснює волю держави стосовно фактів і відносин шляхом застосування до них норми права, визнаючи наявність або відсутність правовідносин, змінюючи чи припиняючи їх. Варто зазначити, що судові рішення є правозастосовним актом. При цьому судові рішення має певні риси: 1) ухвалюється лише судом; 2) має індивідуальний характер та конкретних адресатів; 3) є юридичним фактом, який спрямований на виникнення, зміну, припинення правовідносин. Ці риси перебувають у прямому зв'язку з нормою права, яку суд застосував судовим рішенням [13, с. 683].

Судові рішення повинно бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм

процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» хоча й регулює цивільно-правові відносини, проте деякі її положення доцільно застосувати до судових рішень в адміністративному судочинстві. Так, зазначеною постановою роз'яснено, що якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той із них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

Зауважимо, що пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, пояснення експерта, спеціаліста наводяться в судовому рішенні від третьої особи. У

тексті рішення не допускається використання скорочень і слів, які не прийнято застосовувати в офіційних документах, а також внесення виправлень, не застережених перед підписом судді. З метою запобігання виникненню неясності при виконанні рішення у його резолютивній частині зазначається точно та повне найменування юридичної особи, прізвище, ім'я та по-батькові фізичної особи, стосовно яких суд вирішив питання.

Вважаємо, аналогічна постанова повинна бути прийнята Пленумом Вищого адміністративного суду України.

Постанова одночасно є процесуальним юридичним фактом і в той же час фіксує у своєму змісті встановлені судом інші обставини справи, юридичні факти матеріального і процесуального права. Так, відповідно до ст. 163 КАС України постанова складається з: 1) вступної частини із зазначенням: дати, часу та місця її прийняття; найменування адміністративного суду, прізвищ та ініціалів судді (суддів) і секретаря судового засідання; імен (найменувань) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; предмета адміністративного позову; 2) описової частини із зазначенням: короткого змісту позовних вимог і позиції відповідача; пояснень осіб, які беруть участь у справі; інших доказів, досліджених судом; 3) мотивувальної частини із зазначенням: встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів; мотивів, з яких суд виходив при прийнятті постанови, і положення закону, яким він керувався; 4) резолютивної частини із зазначенням: висновку суду про задоволення адміністративного позову або про відмову в його задоволенні повністю чи частково; висновку суду по суті вимог; розподілу судових витрат; інших правових наслідків ухваленого рішення; строку і порядку набрання постановою законної сили та її оскарження; встановленого судом строку для подання суб'єктом владних пов-

новажень - відповідачем до суду звіту про виконання постанови, якщо вона вимагає вчинення певних дій (перебіг цього строку починається з дня набрання постановою законної сили або після одержання її копії, якщо постанова виконується негайно).

Таким чином у постанові як процесуальному документі поряд з матеріально-правовими фіксується й значна кількість найбільш важливих процесуальних юридичних фактів, що відображають підсумки судової діяльності по конкретній справі.

Під час прийняття постанови суд вирішує: 1) чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані (пропущення строку звернення до суду тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) яку правову норму належить застосувати до цих правовідносин; 4) чи належить задовольнити позовні вимоги або відмовити в їх задоволенні; 5) як розподілити між сторонами судові витрати; 6) чи є підстави допустити негайне виконання постанови; 7) чи є підстави для скасування заходів забезпечення адміністративного позову. При вирішенні справи по суті суд може задовольнити адміністративний позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково.

У разі задоволення адміністративного позову суд може прийняти постанову про: 1) визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень, дій чи бездіяльності і про скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень, про поворот виконання цього рішення чи окремих його положень із зазначенням способу його здійснення; 2) зобов'язання відповідача вчинити певні дії; 3) зобов'язання відповідача утриматися від вчинення певних дій; 4) стягнення з відповідача коштів; 5) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання грома-

дьян; 6) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 7) примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; 8) визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень. Суд може прийняти іншу постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Ухвали суду першої інстанції – одне з основних джерел фіксації процесуальних юридичних фактів. Відповідно до ст.160 КАС України окремим документом викладаються ухвали з питань: залишення позовної заяви без руху; повернення позовної заяви; відкриття провадження в адміністративній справі; об'єднання та роз'єднання справ; забезпечення доказів; визначення розміру судових витрат; продовження та поновлення процесуальних строків; передачі адміністративної справи до іншого адміністративного суду; забезпечення адміністративного позову; призначення експертизи; виправлення описок й очевидних арифметичних помилок; відмови в ухваленні додаткового судового рішення; роз'яснення постанови; зупинення провадження у справі; закриття провадження у справі; залишення позовної заяви без розгляду.

Окремим документом можуть викладатися також ухвали з інших питань, які вирішуються під час судового розгляду. Ухвали, які під час судового засідання викладаються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті та підписуються складом суду, який розглядає

справу. Ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, заносяться секретарем судового засідання в журнал судового засідання.

Відповідно до ч. 1 ст. 165 КАС України ухвала, що викладається окремим документом, складається з: 1) вступної частини із зазначенням: дати і місця її постановлення; найменування адміністративного суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); імен (найменувань) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; 2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, що його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою; 3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов до висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу; 4) резолютивної частини із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Висновки. Судове рішення – це юридичний факт, спрямований на виникнення, зміну та припинення прав та обов'язків учасників правовідносин. Судове рішення одночасно є юридичним фактом та документом, в якому містяться встановлені юридичні факти.

Загальні правила фіксації процесуальних юридичних фактів в адміністративному судочинстві в судовому рішенні співпадають із правилами їх фіксації в інших актах-документах адміністративного судочинства України. Фіксація процесуальних юридичних фактів здійснюється протягом розвитку процесу, в основному за послідовністю їх вчинення або встановлення, характеризується особливостями в кожній стадії.

Використані джерела:

1. Ярков В. В. *Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права* : дис. на соиск. учен.

степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 – гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное

право / В. В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.

2. Гордєєв В. В. Юридичні факти : міжнародна поліцейська енциклопедія у 10 т. Т. 7 / В. В. Гордєєв // Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. – К. : Атіка, 2011. – С. 1071–1972.

3. Гордєєв В. В. Поняття і зміст фактичного складу / В. В. Гордєєв // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. Вип. 597: Правознавство. – Чернівці: ЧНУ, 2011. – С. 45 – 49.

4. Швед Е. Ю. Процесуальні акти-документи у адміністративному судочинстві : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Е. Ю. Швед – Х., 2009. – 200 с.

5. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. чл.-кор. АН УССР П. Е. Недбайло и д-ра юрид. наук В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.

6. Колпаков В. К. Докази та доказування в адміністративному судочинстві: монографія / В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 128 с.

7. Настільна книга професійного судді при розгляді адміністративних справ. Науково-практичний посібник для судді // В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв – Х.: Харків юридичний, 2011. – 480 с.

8. Корж А. В. Документація правової ділової форми : навч. посібник (лекції та зразки документів) / А. В. Корж // Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 231 с.

9. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2009. – 332 с.

10. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України: навч. посіб. / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

11. Михайло Цуркан. Юридична та логічна виваженість і мовна досконалість судового рішення – запорука його правосудності / М. Цуркан, В. Перепелюк // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2009. – №3. – С.13 – 21.

12. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство: навчальний посібник / За заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. – К. : Істина, 2007. – 152 с.

13. Синицька Я. П. Юридична природа судового рішення в адміністративному судочинстві / Я. П. Синицька // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 681 – 685; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Виталий ГОРДЕЕВ. Судебное решение административного суда как юридический факт.

В статье исследованы общие требования к фиксации юридических фактов в процессуальных актах-документах, в частности в судебных решениях, предложено собственное определение судебного решения в административном судопроизводстве.

Ключевые слова: судебное решение, юридический факт, административное судопроизводство.

Vitaly GORDEYEV. The administrative court ruling as a jural fact.

This article researches general requirements for fixing jural facts in the procedural acts, documents, particularly in court rulings, offers its own definition of court ruling in administrative proceedings.

Key words: court ruling, jural fact, administrative proceedings.

ВИБОРЧЕ ПРАВО

УДК 342.565.2

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

Михайло СМОКОВИЧ,
суддя Вищого адміністративного суду України,
секретар Пленуму Вищого адміністративного суду
України, кандидат юридичних наук

У статті, присвяченій дослідженню проблем конституційного контролю правового врегулювання виборчих процесів, здійснено аналіз наукових поглядів, законодавства і судової практики з цього питання, доведено значимість та необхідність такого контролю та визначено шляхи його удосконалення.

Ключові слова: вибори, виборче право, виборчий процес, конституційний контроль, правове врегулювання, удосконалення законодавства.

Згідно з положеннями ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [1]. Суд, здійснюючи правосуддя, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, у тому числі й виборчих прав громадян України, суб'єктів виборчого процесу та інших його учасників.

Підкреслюючи роль судової влади у контролі за виборами, необхідно зазначити, що судовий контроль є найбільш ефективним засобом, оскільки, на наш погляд, важливим у забезпеченні реалізації виборчого права громадян на будь-яких виборах є судовий захист цього природного права.

Метою цієї статті є дослідження питань судового контролю виборчого законодавства щодо його відповідності Конституції України та визначення можливих

шляхів удосконалення контролю за правовим врегулюванням виборчих процесів.

Цією проблематикою займалися провідні українські науковці К. А. Бабенко, Ю. Г. Барабаш, С. В. Кальченко, Ю. Б. Ключковський, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, О. М. Пасенюк, В. Г. Перепелюк, М. І. Ставнійчук, А. А. Стрижак, В. І. Шишкін та інші. Однак аналіз та комплексне дослідження всіх рішень Конституційного Суду України щодо відповідності вибор-

чого законодавства Конституції України проведено вперше.

Конституційний Суд України (далі — КСУ) посідає чільне місце серед найважливіших інституцій правової держави, де діє принцип верховенства права та є органічна потреба в безумовному додержанні Конституції України. На думку Ю. Б. Ключковського, діяльність КСУ є одним із найбільш ефективних засобів гарантування та захисту прав та свобод громадян України, як це передбачено статтями 3, 21–24, 64 Конституції України [2]. Запровадження інституту судового конституційного контролю стало кроком на шляху становлення конституційної законності, підвищення правової культури, розвитку демократичних засад нашого суспільства. З появою цього органу громадяни та юридичні особи одержали додаткову конституційну гарантію у захисті своїх прав і свобод [3]. На цей суд покладено обов'язок позбавляти юридичної сили закони, які мають антиконституційний характер.

Не є виключенням наділення та забезпечення такого захисту суб'єктів виборчих відносин та суб'єктів виборчих процесів щодо виборів, які проходять в Україні.

Згідно з п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються організація і порядок проведення виборів [4]. М. І. Козюбра зазначив, що такий підхід до визначення форми регулювання інституту виборів (окрім засад, установлених Конституцією) є цілком обґрунтованим. Він обумовлений як надзвичайною важливістю самого предмета регулювання, так і властивостями, зокрема юридичними, закону як нормативного акта [5]. Виборче право разом з іншими правами людини та демократія в широкому її розумінні не можуть бути забезпечені без законодавчих гарантій [6].

Поряд із цим, проблемним є законодавче регулювання виборів як форми волевиявлення, яке часто зазнає змін, не всі з яких відповідають Основному Закону. У

зв'язку з цим особливої актуальності набувають рішення КСУ щодо визнання відповідності Конституції України положень виборчого законодавства та офіційного тлумачення його положень.

Судовий контроль за виборчими процесами Конституційним Судом України є досить ефективним, оскільки основною його спрямованістю є забезпечення виборчих прав громадян, у тому числі й забезпечення народовладдя в Україні. Такий контроль проявляється у перевірці законодавчих актів, які регулюють виборчий процес, на відповідність їх Конституції України. Особливо це стосується новоприйнятих Верховною Радою України (далі — ВРУ) виборчих законів.

Зрозуміло, що удосконалення виборчого законодавства покладається лише на ВРУ. Разом із цим тягар виправлення помилок законодавця та їх усунення у разі невідповідності Конституції України є основним завданням Конституційного Суду України, який зобов'язаний такі недосконалості виборчого законодавства усувати шляхом визнання їх неконституційними, чим забезпечувати правове врегулювання виборчих процедур, що відповідає Конституції України. Із часу започаткування конституційного судочинства в Україні КСУ розглянуто чотирнадцять справ, у яких порушувалося питання про відповідність Конституції України окремих положень законів та інших правових актів, які регламентують проведення відповідних виборів та виборчих процесів.

Уперше необхідність звернення до КСУ виникла у 1998 р. з приводу відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України», прийнятого ВРУ 24.09.1997 р., та про офіційне тлумачення частин 11 та 13 ст. 42 цього Закону щодо встановлення результатів виборів у багатомандатному загальнодержавному окрузі.

Примітно, що необхідність роз'яснень

Конституційного Суду України виникає фактично напередодні або під час виборчих процесів. Про це свідчить хронологія ухвалення рішень Конституційним Судом України.

Наприклад, у 2009 р. КСУ ухвалив 2 рішення щодо положень Закону України «Про вибори Президента України». З приводу положень Закону України «Про вибори народних депутатів» 2 рішення ухвалено у 1998 р., по 1 — у 2002, 2003 рр. та 2 — у 2012 р. Щодо місцевих виборів 1 рішення ухвалено у 1998 р., 2 — у 2003 р. та по одному — у 2008, 2009 рр.

Багато уваги в рішеннях КСУ приділено загальним принципам виборчої системи та додатковим принципам виборчого процесу, установленим у кожному з базових виборчих законів України.

Найвагомішим для визначення основних засад виборів стало Рішення Конституційного Суду України від 26.02.1998 р. № 1-рп/98 у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) (далі — Рішення № 1-рп/98) [7].

Так, у Рішенні № 1-рп/98, на протиположне другому реченню ч. 4 ст. 1 Закону України від 24.09.1997 р. «Про вибори народних депутатів України», зі змінами і доповненнями, внесеними законами України від 11, 25 та 30.12.1997 р., відповідно до якої вважалося, що виборці, які не брали участі в голосуванні на виборах, підтримують результати волевиявлення тих виборців, які взяли участь у голосуванні на виборах, КСУ зазначив, що це положення Закону не є визначенням народного волевиявлення, як і волевиявлення окремих громадян, виходячи з того, що виборці повинні здійснити його на виборах особисто.

Чимало положень цього Рішення стосовно розуміння основоположних принципів, що становлять конституційну

основу правового регулювання виборчого процесу, знайшли своє відображення у Рішенні КСУ від 04.04.2012 р. № 7-рп/2012 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України — м. Києва.

У цьому Рішенні КСУ нагадав свою позицію щодо розуміння принципу рівного виборчого права, який забезпечується не тільки рівними для всіх громадян засадами участі у виборах та наявністю у них рівної кількості голосів, а й юридично рівним впливом цих голосів на результати виборів (абз. 1 п. 13 мотивувальної частини Рішення № 1-рп/98), щодо обов'язку держави створити рівні умови для реалізації активного та пасивного виборчого права на всіх стадіях виборчого процесу, а також рівні можливості для їх захисту в порядку, передбаченому законом (абз. 1 п. 10 мотивувальної частини Рішення № 1-рп/98).

Рішенням № 1-рп/98 визнано неконституційними ряд положень Закону України «Про вибори народних депутатів України», якими обмежувалося здійснення виборчих прав громадянами України, зокрема особам, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, — на час перебування в цих місцях (друге речення ч. 4 ст. 3 цього Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Свою позицію суд конституційної юрисдикції аргументував тим, що виборче право, про яке йдеться, — це конституційне право громадян обирати народних депутатів України і їхнє конституційне право бути обраними народними депутатами України. Відповідно до ч. 2 ст. 70 Конституції України не мають права голо-

су (тобто права обирати) лише громадяни, яких визнано судом недієздатними. Тому положення ч. 4 ст. 3 Закону, згідно з яким здійснення виборчого права зупиняється для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, — на час перебування в цих місцях, не відповідає ст. 70 Конституції України.

Цим Рішенням суд унеможливив припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії кандидатів у депутати (військовослужбовців Збройних Сил, Національної гвардії, Прикордонних військ, Управління державної охорони, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, крім тих осіб, які проходять строкову військову або альтернативну (невійськову) службу, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, суддів і прокурорів, а також державних службовців) (ч. 7 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України»).

Свою позицію КСУ обґрунтував так: «Оскільки вибори народних депутатів України є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права (ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 71, ст. 76 Конституції України), увільнення кандидата в народні депутати України на період виборчої кампанії від виконання обов'язків за місцем роботи є його правом, а не обов'язком.

У своїх рішеннях КСУ неодноразово звертав увагу на те, що у праві бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, як і в інших конституційних правах і свободах, громадяни є рівними.

Рішенням № 1-рп/98 КСУ не допустив порушення цього принципу під час порядку висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України. Порушення рівного виборчого права КСУ вбачає в тому, що за одного й того самого кандидата в на-

родні депутати України, якому Закон надає можливість одночасно балотуватися у двох виборчих округах, виборці мають голосувати двічі.

Закон не забезпечує рівних правових можливостей у здійсненні громадянами України виборчого права на стадії висування кандидатів у народні депутати України відповідними осередками політичних партій, виборчих блоків партій, які звільнені від збору підписів виборців на підтримку особи, яка висувається цими осередками кандидатом у народні депутати України в одномандатних виборчих округах.

Закон також не забезпечує рівних правових можливостей у виборах народних депутатів України тим, що обмежує участь у них, зокрема в одномандатних виборчих округах, політичних партій, які не зареєстрували списки кандидатів у народні депутати України в Центральній виборчій комісії в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, позбавляючи такі партії права висувати своїх кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах.

Багато уваги в рішеннях Конституційного Суду України приділено забезпеченню виборчих прав громадян у судовому порядку.

У Рішенні № 1-рп/98 визнано неконституційними положення щодо оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій за умови, «якщо інший порядок оскарження не встановлено законом» (ч. 1 ст. 15 Закону); щодо незабезпеченості права громадян на оскарження до суду дій чи бездіяльності посадових і службових осіб дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій (частини 1, 3, 5 ст. 15 Закону); щодо унеможливлення оскарження до суду рішення окружної виборчої комісії про визнання народного депутата України обраним та визнання виборів недійсними (частини 6 і 8 ст. 43 Закону). Позиція Суду полягала в тому,

що відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція України, таким чином, надає громадянам право безпосередньо звертатися до суду зі скаргою на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У цьому відношенні не може бути будь-яких винятків щодо здійснення громадянами України конституційного права безпосередньо звертатися до суду зі скаргами на рішення, дії чи бездіяльність дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій, їх посадових і службових осіб (п. 9 мотивувальної частини).

У Рішенні КСУ від 03.07.2003 р. № 13-рп/2003 у справі за конституційним зверненням громадянина Діяка Івана Васильовича та конституційним поданням 49 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення ч. 6 ст. 29 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про строки оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування) визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення четвертого речення ч. 6 ст. 29 Закону України «Про вибори народних депутатів України», згідно з яким скарга щодо порушень, які мали місце під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування в роботі дільничної виборчої комісії, може бути подана до окружної виборчої комісії або до суду протягом двох днів після дня виборів, а в роботі окружної виборчої комісії — до Центральної виборчої комісії або до суду — протягом п'яти днів після дня виборів, у частині, що унеможлиблює оскарження вчинених по закінченні двох та п'яти днів після дня виборів порушень у роботі відповідно дільничної або окружної виборчої

комісії під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування.

При цьому КСУ наголосив, що положення четвертого речення ч. 6 ст. 29 Закону про вибори позбавляє виборців, політичні партії (виборчі блоки партій), кандидатів у народні депутати України права на оскарження в суді та відповідній виборчій комісії порушень, які можуть мати місце в роботі дільничної або окружної виборчої комісії під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування у тому разі, коли цей процес тривав відповідно більше двох та п'яти днів після дня виборів. Тим самим це положення порушує закріплену Конституцією України гарантію здійснення прав та свобод людини і громадянина — право на їх судовий захист (частини 1, 2 ст. 55), яке не може бути обмежене (ст. 64), а також право кожного на індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб (ст. 40).

Рішення КСУ є обов'язковими до виконання на території України, у тому числі, на наш погляд, його висновки повинні враховуватися Верховною Радою України під час прийняття нових виборчих законів. Зокрема, на думку Ю. Кириченко, правові позиції, які єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні сформулював як обґрунтування свого рішення про неконституційність правової норми, повинні принаймні враховуватися органами державної влади під час своєї подальшої правотворчої діяльності [8].

Однак в окремих випадках законодавча практика складається по-іншому.

Так, Рішенням Конституційного Суду України від 05.04.2012 р. № 8-рп/2012 (справа № 1-15/2012 про висування кандидатів у народні депутати України за змішаної виборчої системи) визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), ч. 5 ст. 52, абз. 2 ч. 10 ст. 98, ч. 3 ст. 99 Закону України «Про

вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. № 4061-VI [9]. Положеннями зазначених норм цього Закону було дозволено включати до виборчого списку кандидатів у народні депутати України одну і ту саму особу в загальнодержавному багатомандатному й одномандатному виборчих округах. Визнаючи ці норми неконституційними, КСУ виходив з того, що аналогічне ч. 5 ст. 52 Закону положення містилося у ч. 3 ст. 20 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997 р., яке Рішенням № 1-рп/98 Конституційний Суд України визнав неконституційним [10].

Синтез згаданого Рішення КСУ свідчить про те, що Верховна Рада України, приймаючи Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України», перенесла в нього приписи, які містилися в Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997 р. та визнані неконституційними Рішенням № 1-рп/98.

Аналізуючи зазначені рішення КСУ, непросто зрозуміти логіку законодавця, який під час прийняття нового виборчого Закону повторює помилки чотирнадцятирічної давності при тому, що норми Конституції України не змінювалися та є висновки КСУ про неконституційність відповідних законодавчих приписів, які були перенесені в новий Закон, чим законодавець повернувся до «старого» правового врегулювання виборчих процедур, яке не відповідає Конституції України. На наш погляд, під час прийняття нових законів, у тому числі й виборчих, законодавець зобов'язаний урахувати висновки КСУ щодо неконституційності відповідних законодавчих положень, які не можуть бути використані в новому законодавстві.

Отже, КСУ своїми рішеннями забезпечує відповідне правове врегулювання зазначених відносин та приводить їх у відповідність до норм Конституції України. У цьому разі КСУ визнанням норм не-

конституційними не робить правового висновку щодо неврегулювання відносин, а, навпаки, визнанням неконституційними норм виключає їх, усуваючи колізію між конституційними нормами та вищезгаданими законодавчими нормами, які визнані неконституційними, та розвіює сумніви щодо конституційності таких норм у суб'єктів правозастосування виборчого законодавства. Тобто за такими висновками КСУ фактично є державним органом, який врегулює відповідні правовідносини: приводить їх у відповідність до норм Конституції України.

Водночас в окремих випадках КСУ, на наш погляд, шляхом визнання норм неконституційними створює правовий вакуум щодо врегулювання певних відносин, а тому без прийняття відповідного закону такі відносини є неврегульованими. Однак у цьому разі наслідки прийняття такого рішення не ставляться у вину КСУ, який обмежений предметом спору та немає повноважень шляхом законотворення врегулювати відповідні відносини. Навпаки, виявлення КСУ подібного та створення відповідного вакууму має бути поштовхом для ВРУ щодо негайного прийняття відповідного законодавчого акта для врегулювання таких відносин та заповнення вакууму шляхом прийняття відповідного законодавчого акта, але з обов'язковим урахуванням попередніх висновків Конституційного Суду України.

Зокрема Рішенням Конституційного Суду від 04. 04. 2012 р. № 7-рп/2012 (справа № 1-17/2012 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України — м. Києва) визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення «з рівномірним віднесенням

до всіх одномандатних округів, які утворюються на території столиці України — міста Києва» ч. 2 ст. 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. № 4061-VI [11].

Частиною 2 ст. 22 цього Закону встановлено, що закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією при закордонних дипломатичних установах України, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України, з рівномірним віднесенням до всіх одномандатних округів, які утворюються на території столиці України — м. Києва.

Визнаючи неконституційними положення «з рівномірним віднесенням до всіх одномандатних округів, які утворюються на території столиці України — міста Києва» зазначеної норми, КСУ виходив з такого.

Рівномірне віднесення згідно з ч. 2 ст. 22 Закону закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, утворених на території столиці України — м. Києва, не забезпечує рівного і вільного виборчого права виборцям, які проживають або перебувають за межами України і які за існуючою пропорційно-мажоритарною виборчою системою реалізують таке право лише за пропорційною складовою змішаної виборчої системи.

Також положення Закону щодо рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів на території столиці України — м. Києва не забезпечують рівних правових можливостей кандидатів у народні депутати України, які балотуватимуться в одномандатних виборчих округах у м. Києві, щодо реалізації їх права бути обраними народними депутатами України, оскільки обмежуються можливості таких кандидатів формувати вільне волевиявлення виборців, які проживають або перебувають за кордоном.

Крім того, рівномірне віднесення за-

кордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних округів, які утворюються на території столиці України — м. Києва з урахуванням кількості виборців у м. Києві, зумовлює значне збільшення кількості виборців, які не пов'язані з територіальною громадою міста. Отже, застосування положень Закону, за якими виборці, які проживають або перебувають за кордоном, голосують за кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах, що утворюються в столиці України — м. Києві, не забезпечує відображення волевиявлення тих виборців, які проживають на території міста Києва [12].

На наш погляд, КСУ, захищаючи активні та пасивні права одних виборців, таким рішенням позбавив активного права громадян України, які проживають або перебувають за кордоном, щодо голосування в одномандатних виборчих округах, тобто створив правовий вакуум неврегульованих відносин. У цьому разі законодавець повинен виправити таке правове явище шляхом прийняття відповідних законодавчих приписів, які б урегулювали ці відносини. Щодо вирішення по суті виниклої проблеми, то вважаємо, що єдиним правильним вирішенням такого питання є створення на законодавчому рівні закордонних одномандатних виборчих округів.

З цього приводу Ю. Б. Ключковський зробив висновок, що КСУ створив нову позитивну норму, згідно з якою виборці за кордоном «реалізують таке право лише за пропорційною складовою змішаної виборчої системи», норму, відсутню досі в українському виборчому праві [13].

На нашу думку, процедура усунення такого правового явища є неврегульованою. Вважаємо, що в такому разі законодавець негайно повинен прийняти відповідний закон для заповнення правового вакууму, тобто така процедура повинна бути передбачена на законодавчому рівні.

Аналіз судової практики КСУ з розгляду справ щодо тлумачення та переві-

ки на відповідність Конституції України актів виборчого законодавства свідчить про те, що такі спори зазвичай виникали перед або в період виборчих процесів, яким передувало прийняття ВРУ нового виборчого акта.

Зокрема, напередодні виборів народних депутатів України та депутатів місцевих рад, які відбулися 29.03.1998 р., КСУ ухвалив Рішення від 26.02.1998 р. № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України), яке ми вже аналізували, Рішення від 25.03.1998 р. № 3-рп/98 (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України»), Рішення від 27.03.1998 р. № 5-рп/98 (справа про вибори в містах Києві та Севастополі).

Як уже зазначалося, серед цих рішень найбільш визначальним є саме рішення КСУ у справі про вибори народних депутатів України, оскільки у цій справі КСУ перевіряв на відповідність Конституції України Закон України від 24.09.1997 р. «Про вибори народних депутатів України». Рішенням у вказаній справі було визнано конституційними положення цього Закону, якими було введено голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою. Такий висновок суду остаточно зламав консервативне бачення окремих державо-будівників лише щодо голосування за мажоритарною виборчою системою, яка вже не задовольняла українське суспільство, оскільки це є питанням політичної доцільності. Також конституційними були визнані положення щодо встановлення чотиривідсоткового бар'єра голосів виборців для отримання права на участь у розподілі депутатських мандатів політичними партіями. Це були новели виборчого законодавства України, які проклали новий шлях українському суспільству до здійснення виборчого права щодо обрання до органів управління державою, здійснення народовладдя в Україні, а також поклали відповідаль-

ність за належне державне управління та державотворення на обрані політичні сили [14].

Цим Рішенням КСУ підтвердив роль судового контролю у виборчих процесах та його вагомість у правовому врегулюванні виборчих процесів і приведення їх у відповідність до конституційних норм, оскільки були захищені виборчі права громадян України, право на захист виборчих прав громадян у судовому порядку, приведено у відповідність до Конституції України порядок висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації тощо.

Разом із цим КСУ зазначив, що це Рішення не поширюється на правовідносини, що виникли на підставі положень Закону України «Про вибори народних депутатів України», визнаних неконституційними, відповідно до яких були врегульовані порядок висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації (п. 9 Рішення). Таким висновком КСУ фактично залишив легітимним правове становище щодо висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації, яке було до прийняття цього Рішення, хоча юридично це правове становище не відповідало Конституції України. Тобто КСУ до такого висновку дійшов тому, що виборчий процес уже тривав, і в протилежному разі його необхідно було розпочинати заново. Водночас таким висновком КСУ вказав, що виборчий процес розпочався в неконституційний спосіб.

На наш погляд, висновком щодо непоширення Рішення на правовідносини, які виникли раніше, КСУ фактично «прикриває» неконституційність проведення виборчих процедур на певних етапах виборчого процесу, тобто робить їх легітимними, чим не відновлює права виборців та суб'єктів виборчого процесу, які були порушені до прийняття Рішення Консти-

туційним Судом України. Тому в такому судовому захисті втрачається сенс, оскільки визначальним у ньому є обов'язкове відновлення порушених прав.

У подібній ситуації Конституційний суд Російської Федерації відмовився розглядати питання про конституційність виборчих процедур після того, як виборча кампанія вже розпочалася, але розглянув це питання через три роки, коли зникли обставини, які цьому перешкоджали [15]. Ми підтримуємо таку позицію цього суду, оскільки на стадії виборчого процесу змінювати правила виборчих процедур є неприпустимим і таким, що спричиняє порушення принципу стабільності виборчого законодавства, який належить до європейських принципів проведення виборів.

З цього приводу суддя КСУ М. Д. Савенко в окремій думці зазначив таке: «...Встановлення обмежувального строку в один рік щодо внесення змін і доповнень до чинних законів, що регулюють порядок виборів до конституційних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також прийняття нових законів з цих питань, забезпечить можливість належного конституційного контролю щодо конституційності норм, якими вносяться зміни та доповнення, чи нового закону, і виключить можливість проведення будь-яких виборів на підставі можливих неконституційних положень відповідного закону» [16].

Вважаємо, що запровадження у виборчих законах колишніх законодавчих приписів, за якими прийняття, внесення змін і доповнень до виборчого закону допускається не раніше як за рік до проведення відповідних виборів, слугуватиме забезпеченню принципу стабільності у виборчих перегонах.

Водночас, ураховуючи спектр перевірки правового врегулювання виборів, КСУ вперше було приведено виборче законодавство у відповідність із Конституцією України, хоча із запізненням, оскільки

виборчий процес уже тривав. Однак, незважаючи на це, таким Рішенням КСУ було доведено суспільству те, що правила у виборчих процедурах повинні встановлюватися ВРУ відповідно до Конституції України.

Не менш значущим є Рішення Конституційного Суду України від 19.10.2009 р. № 26-рп/2009 у справі № 1-50/2009 за конституційним поданням Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) [17]. Значимість цього Рішення полягає в тому, що КСУ в цій справі перевіряв відповідність Конституції України декількох виборчих законів, зокрема щодо правового врегулювання норм стосовно виборів Президента України, до яких також віднесено Кодекс адміністративного судочинства України. Спектр перевірки був також досить широким: починаючи з питань захисту виборчого (пасивного і активного) права, процедури проведення виборів, предмета та строків оскарження діяльності виборчих комісій, забезпечення позову у виборчому адміністративному спорі та закінчуючи питанням реєстру виборців.

Так, визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ч. 6 ст. 99 Закону України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 р. № 474-XIV зі змінами. Щодо цього положення КСУ зазначив, що ч. 6 ст. 99 цього Закону, згідно з якою суд залишає позови щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу після закінчення визначених для

цього строку без розгляду, є такою, що обмежує закріплену Конституцією України гарантію здійснення прав і свобод людини і громадянина, — право на їх судовий захист (частини 1, 2 ст. 55), яке гарантується (ч. 2 ст. 22) і не може бути обмежене (ст. 64), а його зміст та обсяг не можуть бути звужені (ч. 3 ст. 22).

Цим Рішенням визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення п. 4 ч. 1 ст. 109, другого речення ч. 4 ст. 172 КАС України, ч. 4 ст. 99 Закону від 05.03.1999 р. № 474-XIV «Про вибори Президента України», ч. 6 ст. 117, ч. 12 ст. 176 КАС України.

Ухвалюючи таке рішення, КСУ виходив із того, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а отже, і на правовідносини, які мали місце в процесі складання протоколів щодо встановлення підсумків голосування у межах територіального виборчого округу під час проведення виборів Президента України, а також протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Зміни, внесені законодавцем до оспорюваних положень Закону України «Про вибори Президента України» та КАС України щодо заборони суду здійснювати забезпечення позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, звузили зміст права громадян на судовий захист.

Неможливість поновлення у виборчих правах через швидкоплинний виборчий процес без заходів забезпечення позову втрачає будь-який сенс звернення до суду з цих питань. Тому принцип верховенства права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність.

Отже, КСУ здійснює судовий контроль за виборчими процесами в Україні шляхом приведення виборчого законодавства у відповідність до Конституції України,

тобто забезпечення правового врегулювання виборчих процесів, яке є конституційним, чим забезпечує наявність одного з основних стержнів конституційного ладу — народовладдя в Україні — через призму участі громадян у конституційних виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, рішеннями КСУ зроблено значний внесок у розуміння правового регулювання основних засад виборів та виборчих процедур, що слугувало та слугує дотриманню і реалізації виборчих прав громадян України. Однак для забезпечення стабільності у виборчих процесах необхідно, вважаємо, у виборчому законодавстві та процедурі конституційного контролю за цим законодавством на законодавчому рівні закріпити таке:

1) запровадити у виборчих законах приписи, за якими прийняття, внесення змін і доповнень до виборчого закону допускається не раніше як за рік до проведення відповідних виборів. Виняток може бути лише в разі створення після розгляду справи КСУ правового вакууму щодо врегулювання виборчих відносин.

Раніше подібну норму містив Закон України від 06.03.1997 р. «Про вибори народних депутатів України», однак законодавець не переніс її до нового Закону.

Встановлення обмежувального строку в один рік щодо внесення змін і доповнень до чинних законів, що регулюють порядок виборів до конституційних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також прийняття нових законів з цих питань забезпечить можливість належного конституційного контролю щодо конституційності норм, якими вносяться зміни та доповнення, чи нового закону, і виключить можливість проведення будь-яких виборів на підставі можливих неконституційних положень відповідного закону;

2) у разі створення правового вакууму Конституційним Судом України піс-

ля визнання положень виборчого закону неконституційними таке правове явище є обов'язком Верховної Ради України у встановлений строк заповнити цей вакуум відповідними законодавчими нормами, але з обов'язковим урахуванням висновків КСУ, даних у Рішенні, яким був створений цей вакуум;

3) правове врегулювання процедури розгляду справ Конституційним Судом України щодо виборчого законодавства повинно мати особливості, за якими такі справи КСУ повинен розглядати невідкладно. Варто заборонити розгляд таких справ у період виборчих процесів. Строки

розгляду та строки подання конституційних звернень у таких справах мають бути обмежені й визнані такими, що не підлягають поновленню.

Запропоновані механізми щодо судового контролю за правовим врегулюванням виборчих процесів, на наш погляд, будуть свідчити про дотримання принципу гласності та відкритості виборчих процесів, передбачуваності правил проведення виборів та поведінки суб'єктів виборчого процесу, що, у свою чергу, буде свідчити про легітимацію влади в Україні, її демократичний розвиток.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.

2. Ключковський Ю. Б. Чи може рішення Конституційного Суду суперечити принципу верховенства права? / Ю. Б. Ключковський // *Вибори та демократія*. — 2012. — № 1 (31). — С. 31.

3. Орзіх М. П. Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. — К.: Юрінком Інтер, 2011. — С. 374.

4. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.

5. Козюбра М. І. Виборчий процес, право, правосуддя / М. І. Козюбра // *Аналіз правових позицій Центральної виборчої комісії щодо застосування Закону України «Про вибори Президента України» у редакції 2004 року*: зб. матер. наук.-практ. конф. — К.: ПЦ «Фоліант», 2005. — С. 15.

6. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами, схвалена Виконавчою Радою Асоціації організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АОВЦСЕ) 31.03.2006 р. та

рекомендована до підписання країнами-членами Асоціації // *Вісник Центральної виборчої комісії*. — 2006. — № 3 (5). — С. 98–102.

7. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.1998 р. № 1-рп/98 у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) // *Офіційний вісник України*. — 1998. — № 23. — С. 850.

8. Кириченко Ю. Наступний конституційний контроль за виборчим законодавством України / Ю. Кириченко // *[Електронний ресурс]* — Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/index.php/politicalreformandconstitutionslaw/politicalpartieselections/504-2012-03-01-16-21-09>.

9. Рішення Конституційного Суду України від 05.04.2012 р. № 8-рп/2012 (справа про висування кандидатів у народні депутати України за змішаною виборчої системи) // *Офіційний вісник України*. — 2012. — № 30. — С. 1122.

10. Там само.

11. Там само.
12. Рішення Конституційного Суду України від 04.04.2012 р. № 7-рп/2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 29. — С. 1077.
13. Ключковський Ю. Б. Зазнач. праця.
14. Стрижак А. А. *Виборче право в Україні: історія і сучасність* / А. А. Стрижак. — К. : Логос, 2012. — 448 с.
15. Там само.
16. *Окрема думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997 р. (справа про вибори народних депутатів України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9056>.*
17. Рішення Конституційного Суду України від 19.10.2009 р. № 26-рп/2009 у справі № 1-50/2009 за конституційним поданням Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) // Офіційний вісник України. — 2009. — № 82. — С. 2793.

Михаил СМОКОВИЧ. Конституционный контроль правового урегулирования избирательных процессов.

В статье, посвященной исследованию проблем конституционного контроля правового урегулирования избирательных процессов, осуществлен анализ научных взглядов, законодательства и судебной практики по данному вопросу, доказана значимость и необходимость такого контроля и определены пути его усовершенствования.

Ключевые слова: выборы, избирательное право, избирательный процесс, конституционный контроль, правовое урегулирование, усовершенствование законодательства.

Mykhailo SMOKOVYCH. Constitutional control over legal adjustment of electoral disputes.

In the article the author surveys problems of constitutional control over legal adjustment of electoral processes, conducts analysis of researchers' opinions, legislation and court practice concerning this issue, ascertains significance and necessity of such control and defines ways of its improvement.

Key words: elections, electoral law, election process, constitutional control, legal adjustment, improvement of legislation.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ ДЖЕРЕЛ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Павло ГВОЗДИК,
суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ, кандидат
юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

У статті досліджено основні науково-теоретичні підходи до визначення функцій юридично визначених джерел екологічного права та проаналізовано їх взаємозв'язки між собою, а також зроблено спробу їх класифікації.

Ключові слова: функції права, функції екологічного права, регулятивні та охоронні функції.

Мета роботи полягає в дослідженні функцій екологічного права та спробі на основі проведеного аналізу побудови їх класифікації.

У науці екологічного права не поширено дослідження поняття функцій. У тих випадках, коли воно здійснювалося, акцент припадав на аналіз екологічної функції права в цілому та екологічної функції держави, що реалізується за допомогою різних методів, в тому числі правових, шляхом прийняття законів та інших нормативних правових актів з природокористування, охорони довкілля [1]. Найбільш детально аналізувалися як окремі функції, так і система функцій управління у сфері охорони навколишнього природного середовища [2]. Функції ж юридично визначених джерел екологічного права взагалі не досліджувалися.

Це певною мірою відбиває становище в теорії права, де акцент робиться на дослідженнях функцій права в цілому. У контексті до цього розглядається й роль джерел права у їх здійсненні. За такого підходу може здаватися зайвим робити акцент на дослідженні функцій джерел права. Проте така думка

є хибною. Адже роблячи наголос на функціях саме джерел права, ми отримуємо, як відзначає Н. М. Пархоменко, можливість, по-перше, розвинути далі теорію джерел права у відповідній частині, а по-друге, дослідити питання про їх значення, вплив на суспільні відносини [3]. Отже, дослідження функцій

джерел екологічного права утворює можливість вивчити їх функціональне навантаження, проаналізувати призначення в забезпеченні виконання екологічним правом покладеної на нього ролі.

Одразу слід зауважити, що зміст терміну “функція”, який походить від латинського *functio* (відправлення, діяльність) [4] у науковій літературі визначається по-різному, з огляду на те, яке явище вивчається, під яким ракурсом досліджується це поняття. Тому під функцією може розумітися, зокрема: службова роль (призначення) елемента в системі [5]; напрям, зміст діяльності суб'єкта [6]; роль, яку виконує певний соціальний елемент [7] тощо.

При визначенні того, що слід розуміти під функцією джерела екологічного права, необхідно взяти до уваги, що джерела екологічного права, виступаючи формою вираження екологічного права, відбивають кожне окремо й разом узяті основні напрямки впливу права на суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії природи і суспільства. Саме під напрямками впливу права розуміються його функції [8]. З огляду на це можна констатувати, що функціями джерел права є напрямки їх впливу на відповідні суспільні відносини. Важливо також врахувати, що функції джерел права характеризують не одне джерело, а їх сукупність, що утворює цілісну систему, в якій кожне джерело права взаємодіє з іншими, забезпечує цілеспрямований вплив на суспільні відносини.

У теорії права наголошується на складному, багаторівневому утворенні системи функцій будь-якого явища, що розглядається, в тому числі права, а відтак функцій його джерел. При класифікації відповідних функцій береться до уваги як наявність у джерелах

права загальних ознак щодо впливу на суспільні відносини, так і особливих ознак, притаманних певній групі джерел права. На класифікацію функцій джерел права впливає зв'язок між ними, здатність їх доповнювати, уточнювати, конкретизувати одне одну та інші фактори. З огляду на зазначене, пропонується відповідні функції поділяти на основні (загальні), властиві, зокрема, усім джерелам права, й неосновні (підфункції), які доповнюють основні, здійснюються певними групами джерел права.

До чинника, що впливає на поділ функцій джерел права, слід відносити і такий вимір цих джерел, як їх цінність – здатність задовольняти загальнолюдські потреби та інтереси громадян і їх об'єднань, бути комунікативним і погоджувальним соціальним інструментом [9]. З урахуванням того, що цінність джерел права, як і права в цілому, має, окрім власної (юридичної) цінності (визначає засоби впливу на суспільні відносини з метою задоволення відповідних суспільних потреб), також загальносоціальну цінність (закріплює загальнолюдські цінності, сигналізує про наявність у суспільстві конфліктів, які мають вирішувати, несе інформацію про дозволену й недозволену поведінку, впливає на формування правового світогляду тощо), то окрім власне юридичних функцій, мають бути виділені й загальносоціальні функції джерел права.

Загальнотеоретичні підходи чинять вплив і на визначення функцій джерел екологічного права. При цьому, вочевидь, що ці функції набувають особливого забарвлення з огляду на специфіку суспільних відносин, упорядковуючий вплив на які мають чинити джерела екологічного права. Як відомо, потреба у спеціальному врегулюванні відносин, що виникають

у сфері взаємодії людини і природи, виникла тоді, коли чітко визначився конфліктний характер такої взаємодії, проявилася загроза існування самого людства, котре руйнувало середовище свого перебування. Поява законів екологічного змісту дала сигнал про те, що суспільство усвідомлює небезпеку цього конфлікту, бажає його вирішити й знає як це зробити. Особливістю цих джерел права є те, що на них одразу покладалося велике ідеологічне, виховне та інформаційне навантаження. Ці джерела мали не лише заборонити певні дії, обмежити діяльність, що чинить негативний вплив на довкілля, зобов'язати відповідних суб'єктів здійснювати ті чи інші заходи щодо охорони, відтворення природних ресурсів, а й визначити певні орієнтири для суспільства в цілому та кожної людини окремо щодо здійснення екологічно прийнятної поведінки, нейтралізації негативних впливів на довкілля.

Для юридично визначених джерел екологічного права виконання функцій загальносоціального змісту (інформаційних, виховних, ідеологічних тощо) є не лише органічною властивістю, як і для інших джерел права, що об'єктивізують правові норми, але й важливим завданням. Тобто джерела екологічного права є носіями особливої групи норм, що мають своїм завданням вплинути на світогляд людини, визначити основні принципи державної політики з відповідного питання, головні завдання щодо охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, охорони та раціонального використання окремих природних ресурсів. Ця група норм взаємодіє з усією системою норм відповідного джерела екологічного права та інших джерел цієї галузі права. Внаслідок цього відповідну функцію можна не лише виділити поміж інших функцій, охарактеризувати її як

загальносоціальну функцію, а й проаналізувати рівень її нормативного забезпечення та зміни, що відбулися в її реалізації за певний історичний період.

В юридичній літературі пропонується різний набір функцій джерел права загальносоціального характеру. Подекуди до їх складу відносять ті, що мають все ж таки переважно спеціально-соціальний (юридичний характер). Це, наприклад, стосується координаційної функції. Її віднесення до загальносоціальних функцій навряд чи виправдано [10]. Адже координація є важливою характеристикою дії більшості юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, в тому числі у сфері взаємодії суспільства і природи. За їх допомогою, зокрема, об'єднуються зусилля різних суб'єктів щодо вирішення загальних проблем охорони довкілля, фінансування природоохоронних заходів, узгоджуються права одних осіб з обов'язками інших, визначаються загальні умови природокористування, які змушують різних осіб підкорятися однаковим правилам, узгоджуються спеціальні вимоги використання природних ресурсів з екологічним станом відповідної території тощо. Тобто координаційна функція джерел екологічного права має чітко виражений спеціальний юридичний характер. Це ж стосується й оціночно-орієнтувальної функції. Зокрема, О. Ф. Скакун відносить її до категорії загальносоціальних функцій права [11]. Між тим система правових норм, які утворюють джерела права, має своїм завданням дати оціночні критерії правомірності чи не правомірності дії суб'єктів відповідних відносин. У сфері охорони навколишнього природного середовища це досягається, наприклад, за допомогою екологічних стандартів, які покладено в основу дії багатьох правових приписів, що вводять науко-

во-дослідну, проектно-виробничу та іншу господарську діяльність у русло екологічних вимог. На додержання цих стандартів відповідні суб'єкти мають орієнтувати свою поведінку і відповідним чином будувати конкретні дії. Оціночно-орієнтувальна функція має чітко виражений спеціальний юридичний характер. Таким чином функції загальносоціального характеру відрізняються від юридичних функцій тим, що підкреслюють не конкретні способи впливу джерел права на суспільні відносини, а характер цього впливу на правосвідомість людини.

З огляду на зазначене до функцій джерел екологічного права загальносоціального характеру слід, насамперед, віднести ідеологічну (виявляється у впливі на екологічну правосвідомість суб'єктів екологічних відносин, вироблення в них чіткої усвідомленості в необхідності бережливого ставлення до навколишнього природного середовища, активної участі у здійсненні природоохоронних заходів), інформаційну (наповнює певним змістом знання про право, її джерела, окремі норми права, доводить правову інформацію до заінтересованих осіб) та світоглядну (відображення джерелами права певних поглядів (доктрин) щодо визначення шляхів вирішення проблем охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів).

Ці функції безпосередньо пов'язані з юридичними функціями джерел екологічного права. Останні зазвичай визначаються за способами впливу на суспільні відносини. За цим критерієм виділяють регулятивні та охоронні функції джерел права [12]. З таким поділом не можна не погодитися, він повною мірою може застосуватися й при визначенні відповідних функцій джерел екологічного права. Проте не можна не звернути увагу на такий нюанс. Юри-

дичні функції мають властивість поєднуватися у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Тобто дія певної групи правових норм, що об'єктивуються у відповідних джерелах права, фокусується на певну сферу суспільних відносин. Оскільки йдеться про певну спрямованість дії джерел права, то за назвою сфери їх застосування виділяються відповідні функції, зокрема, політична, економічна та інші [13]. У реалізації цих функцій задіюються різноманітні джерела права. Для одних із них відповідна функція є лише однією з багатьох, а для інших – основною, оскільки саме вона є тією, що визначає даний напрямок як основний, визначальний для певної групи джерел права. Основними ж ці функції є не лише тому, що визначають основний напрямок застосування джерел права, а й тому, що впливають на основний зміст, характеристики джерел права, що об'єднуються в певні (спеціалізовані) спільноти.

До зазначеної категорії функцій слід віднести *екологічну функцію* джерел екологічного права. Вона безпосередньо пов'язана з екологічною функцією держави (діяльність держави в особі її компетентних органів по управлінню якістю довкілля). Ця функція держави забезпечується здійсненням комплексу державних заходів – економічних, соціальних, науково-технічних, санітарно-гігієнічних, освітніх тощо. Важливу роль у забезпеченні реалізації цих заходів відіграють джерела екологічного права. Вони закріплюють державну екологічну політику, надають їй та діяльності, пов'язаній з її реалізацією, формальної визначеності й загальнообов'язковості. Об'єктом правового регулювання з боку джерел екологічного права є різні види діяльності в промисловості, енергетиці, транспорті, сільському господарстві, в процесі

яких на природне середовище чиниться фізичний, хімічний та біологічний вплив, вилучаються для промислового використання та складування відходів виробництва нові земельні площі, переміщуються й видозмінюються природні ресурси, створюються нові матеріали, хімічні речовини, виробництва, здатні стати новими джерелами шкідливих впливів на довкілля.

Правові норми екологічної спрямованості (еколого-правові норми) містяться в численних законах та інших нормативно-правових актах, які визначають загальні засади охорони навколишнього природного середовища, забезпечують регулювання відносин, що виникають у процесі використання та охорони окремих природних ресурсів, спеціалізуються на регулюванні окремих напрямків організації природоохоронної діяльності в державі. Ця група законів та інших нормативно-правових актів формують екологічне законодавство. Екологічна функція джерел екологічного права базується на приписах, що встановлюють екологічні обмеження (ліміти споживання природних ресурсів, нормативи викидів (скидів) забруднюючих речовин тощо), екологічні заборони на діяльність, що не відповідає вимогам екологічної безпеки, охорони довкілля (наприклад, забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі дотримання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію), екологічні зобов'язання (зокрема, при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших ви-

мог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей).

Екологічна функція для джерел екологічного права є визначальною, такою, що задає певну спрямованість іншим функціям цієї групи джерел права. Йдеться про такі функції, як *регулятивна та охоронна*. Вони властиві для всіх джерел права, незалежно від їх галузевої належності. Втім зазначена належність впливає на особливості здійснення зазначених функцій і, що важливо, на їх поділ на окремі види (підфункції). Так, *регулятивна функція джерел екологічного права у руслі їх основного, визначального напрямку впливу на суспільні відносини поділяється на програмуючу, організаційну, оцінювальну та стимулюючу*. Усі ці функції разом та кожна окрема чинять упорядковуючий вплив на суспільні відносини, визначають умови, процедури, яких мають дотримуватися суб'єкти відповідних відносин, права та обов'язки цих суб'єктів, організаційні, фінансові та інші гарантії реалізації та захисту прав усіх учасників відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища. Іншими словами функції регулятивного характеру вводять діяльність відповідних суб'єктів у русло певних правил.

Окрему групу становлять так звані *охоронні функції джерел права*. Вони мають на меті утримання антропогенної діяльності у межах, що не шкодить довкіллю, не призводить його стан до рівня, що загрожує здоров'ю людини, до руйнування екологічних умов її життєдіяльності, виснаження природно-ресурсової основи розвитку продуктивних сил. Ці функції слід поділити на запобіжну (спрямована на попередження негативних змін у навколишньому природному середовищі, негативних техногенних впливів на середовище перебування людини, репродуктивні

властивості природних ресурсів тощо); компенсуючу (має на меті забезпечити відновлення природних ресурсів, екологічних умов життєдіяльності людини, які потерпіли внаслідок їх (природних ресурсів) експлуатації, порушення природних процесів через підвищення антропогенного навантаження на природні об'єкти тощо) та захисну (діє в усіх випадках, коли є необхідність передбачити застосування державного примусу до порушників екологічного законодавства, захистити екологічні інтереси суспільства та окремої особи).

Підсумовуючи розглянуте, маємо зазначити наступне. Джерела екологічного права є формою вираження екологічного права, відбивають кожне окремо і разом узяті основні напрямки впливу права на суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії природи і суспільства. Ці напрямки впливу джерел екологічного права і є їх функціями.

Ці функції характеризують не одне джерело, а їх сукупність. Остання являє собою певну систему, в якій кожне джерело права взаємодіє з іншими, забезпечує цілеспрямований вплив на суспільні відносини. Аналіз джерел права з точки зору їх функціонального наповнення дає змогу не лише сформулювати уявлення про кожний напрямок впливу екологічного права на суспільні відносини, а й виявити роль у його забезпеченні кожного окремого дже-

рела права і, відтак, зробити висновки про узгодженість цих джерел, про слабкі місця в певному напрямку правового регулювання суспільних відносин.

Важливо зауважити, що якщо в аналізі функцій права в основу покладені певні сукупності правових норм, то при аналізі джерел права, в тому числі екологічного права, береться до уваги носій цих норм – нормативно-правовий акт, а це дозволяє фокусувати увагу на їх удосконаленні під кутом зору виконання певних функцій, із урахуванням зв'язку з іншими нормативно-правовими актами, що також задіяні у виконанні тих чи інших функцій. Для дослідження функцій джерел екологічного права найбільш прийнятною є їх класифікація на: а) функції загально-соціального призначення, які, в свою чергу, поділяються на: ідеологічну, інформаційну та світоглядну; б) юридичні функції, серед яких головною є екологічна функція (за допомогою усієї сукупності законів та підзаконних актів екологічної спрямованості вводить у русло еколого-правових приписів види діяльності, що чинять негативний вплив на довкілля). Ця функція поділяється на регулятивну та охоронну. Останні, в свою чергу, поділяються на окремі види: регулятивна функція – на програмуючу, організаційну, оціночну, стимулюючу, а охоронна – на запобіжну, компенсуючу та захисну.

Використані джерела:

1. Байтин М. И. *Сущность и основные функции социалистического государства* / М. И. Байтин. – Саратов, 1979. – С.266 – 267; *Советы народных депутатов и охрана окружающей среды*. – К.: Наукова думка, 1984. – С.10 – 48; Петров В. В. *Экологическое право России: учебник для вузов.* // В. В. Петров. – М.: Издательство БЭК, 1995. – С.47 – 52; Бринчук М. М. *Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических заведений* / М. М. Бринчук. – М.: Юрист, 2002. – С.58 – 61.

2. Государственно-правовое управление качеством окружающей среды; под общей редакцией д-ра юрид.наук, проф. А. В. Сурилова. – Киев – Одесса. – 1983. – 190 с.; Малишева Н. Р. Основные функции управления в галузі охорони навколишнього природного середовища (розд. 8) / Н. Р. Малишева // Екологічне право України. Академічний курс: підручник; друге видання; за заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: 2008. – С. 187 – 241.

3. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / Н. М. Пархоменко. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 111 – 126.

4. Филосовский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панса. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 751.

5. Бахрах Д. Н. Основные понятия теории социального управления: учеб. пособие по спецкурсу / Д. Н. Бахрах. – Пермь, 1978. – С. 63–64.

6. Тихомиров Ю. А. Курс адми-

нистративного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – М.: Юринформцентр, 1998. – С.47; Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления / В. Б. Аверьянов. – К., 1979. – С.17.

7. Зайчук О. В. Поняття функції права (гл.13) / О. В. Зайчук // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 316.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 238.

9. Там само. – С. 238.

10. Там само. – С. 238.

11. Там само. – С. 238.

12. Там само. – С. 238.

13. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.181, 182.

Павел ГВОЗДИК. Общая характеристика функций источников экологического права.

В статье исследованы основные научно-теоретические подходы к определению функций юридически определенных источников экологического права и проанализированы их взаимоотношения между собой, а также сделана попытка их классификации.

Ключевые слова: функции права, функции экологического права, регулятивные и охраняющие функции.

Pavlo GVOZDYK. General description of the functions of sources of environmental law.

This paragraph investigates a basic research and theoretical approaches to defining the functions of legal identified sources of environmental law and analyzed their interconnection. Also this article tries to categorize them.

Key words: functions of law, functions of environmental law, regulatory and security functions.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ

УДК: 347.962.31

**АНАЛІЗ ПІДСТАВ
ДИСЦИПЛІНАРНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУДДІВ ТА ПРАКТИКИ ЇХ
ЗАСТОСУВАННЯ****Марина МАТЕРИНКО,**
суддя Октябрського районного суду м. Полтави

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ

У статті досліджуються питання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, наявні в судовій системі проблеми та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції, догана.

Актуальність дослідження питань, пов'язаних із притягненням суддів до дисциплінарної відповідальності, зумовлена багатьма суспільно-політичними та правовими чинниками. Останнім часом досить часто широкого суспільного розголосу набувають випадки зловживань з боку суддів, що несумісно з високим званням, яким вони наділені. Такі прецеденти викривають наявні у судовій системі проблеми в цілому, підтверджують, що не завжди на посади суддів призначаються або обираються особи з високими моральними якостями та бездоганною репутацією.

Серед вітчизняних науковців-юристів проблему притягнення суддів до відповідальності досліджували Л. Є. Виногорова, С. В. Подкопаєв, Р. О. Куйбіда, С. Є. Дідик, В. П. Кохан, Л. М. Москвич та інші. Деякі наукові праці присвячено юридичній відповідальності суддів взагалі, інші охоплюють питання кримінальної відповідальності, але найбільш актуальними на сьогоднішній день є проблеми, пов'язані з притягненням суддів до дисциплінарної відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність у теорії права розглядається як різновид юридич-

ної відповідальності, яка, в свою чергу, виступає елементом правового регулювання суспільних відносин, суть яких полягає у впливі на поведінку особи шляхом застосування юридичних засобів. Перш за все юридична відповідальність судді є його здатністю звітування перед собою, суддівським корпусом, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Вищою радою юстиції за результати своєї професійної діяльності та додержання норм моралі (перспективна відповідальність) і одержувати позитивні чи негативні оцінки своєї діяльності із за-

стосуванням, у разі потреби, відповідних санкцій за неналежну поведінку (ретроспективна відповідальність) [1, с. 23].

Дисциплінарну відповідальність суддів слід розглядати в широкому аспекті тому, що вона стосується не тільки порушення суддею посадових обов'язків, але й порушення ним вимог щодо його статусу та присяги судді. Особливість статусу суддів буде мати суттєвий вплив саме на визначення: 1) підстав виникнення дисциплінарної відповідальності суддів; 2) кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів; 3) органів, які правомочні вирішувати питання про дисциплінарну відповідальність суддів.

Дисциплінарне провадження щодо судді, як передбачено статтею 85 Закону, здійснюють: **Вища кваліфікаційна комісія суддів України** (далі – ВККСУ) – щодо місцевих та апеляційних судів; **Вища рада юстиції** (далі – ВРЮ) – щодо суддів спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України.

Статтею 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено право ініціювати питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, а саме звертатися зі скаргю (заявою) щодо неправомірних дій судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, має кожен, кому відомі такі факти. Для цього Вища кваліфікаційна комісія суддів України затвердила на своєму офіційному веб-порталі зразок скарги (заяви) щодо неналежної поведінки судді, який може використовуватися для повідомлення ВККСУ відомостей про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Названа норма закону також застерігає суб'єктів звернення від зловживання правом звернення до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. До цього поняття Закон відносить ініціювання питання відповідальності судді без достатніх на те підстав, а також використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку зі

здійсненням ним правосуддя.

Так, Конституційний суд України у своєму рішенні (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) вирішив, що положення частини другої статті 126 Конституції України «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо [7].

Отже, в разі доведеності факту використання права ініціювання питання дисциплінарної відповідальності як засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя, буде вважатися впливом на суддю, а відтак порушенням конституційних гарантій його правового статусу. Окрім того, цей Закон застерігає, що дисциплінарна справа щодо судді не може бути порушена за анонімними заявами та повідомленнями. Отже, звернення до ВККСУ зі скаргю (заявою) щодо поведінки судді має, окрім іншого, відповідати вимогам Закону України «Про звернення громадян».

Суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності лише за наявності підстав, передбачених у пункті 5 частини 4 статті 126 Конституції України, згідно якої суддя звільняється з посади органом, що його обрав (Верховна Рада України), або призначив (Президент України), у разі порушення суддею присяги, а також статтею 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме:

1) **істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя**, пов'язані, зокрема, з відмовою в доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом, порушення вимог щодо автома-

тичного розподілу та реєстрації справ у суді, правил підсудності та підвідомчості справ, необґрунтованого вжиття заходів забезпечення позову, безпідставне надання терміну для усунення строків позовної заяви і її повернення та інше. Так, наприклад, за цією підставою рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 02.02.2012 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Зінківського районного суду Полтавської області, який як головуєчий у справі замість складання вироку особисто, враховуючи дані судового слідства, самоусунувся від покладеного на нього обов'язку, у нарадчій кімнаті склав його із обвинувального висновку та протоколів допиту свідків, що мають у справі і без детального аналізу доказів зробив висновок щодо кваліфікації дій засудженого [4].

2) **невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого Законом.** Так, наприклад, за цією підставою рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 18.01.2011 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Червонозаводського районного суду міста Харкова. ВККСУ було встановлено, що за станом на 21.04.2011 р. не розглянутими по суті суддею та передано у провадження іншим суддям 277 судових справ, з них: 56 кримінальних справ, 166 цивільних справ, 14 адміністративних справ, 54 матеріали про адміністративні правопорушення [3].

3) **порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема щодо відводу чи самовідводу.** Так, наприклад, за цією підставою рішенням ВККСУ від 13.06.2012 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Новомиколаївського районного суду Запорізької області через наявність у судді неприязних стосунків з адвокатам однієї зі сторін, що призвело до порушення вимог законодавства щодо неупередженості, об'єктивності, безсторонності судді, зокрема порушення правил щодо самовідводу, а також пору-

шення присяги судді чесно й сумлінно виконувати обов'язки судді, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права [4].

4) **систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя.** Поведінка судді розглядається на службі в суді і поза ним. Щодо поведінки судді в суді, то підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути: *порушення обов'язків безсторонності* (несамоусунення від слухання справи, коли виникає конфлікт інтересів); *порушення обов'язків добропристойності в стосунках зі сторонами, їх представниками, свідками, колегами* (наприклад, втручання в роботу іншого судді); *порушення закону в зв'язку з кричущою недбалістю або невисловлення своєї думки в письмовій формі*, коли цього вимагає закон або висловлення своєї думки без наведення фактів, які змусили суддю ухвалити таке рішення; неодноразові або необґрунтовані затримки в ухваленні рішення або здійснення інших дій, які стосуються виконання судових функцій, будь-яке інше нехтування своїми обов'язками; *участь у діяльності, несумісній з обов'язками судді, передоручення виконання своєї роботи іншій особі, поза процесуальне внесення змін і доповнень у судові рішення*, будь-яка інша поведінка, яка компрометує безсторонність або добропристойність судової системи. Так, наприклад, за цією підставою рішенням ВККСУ від 26.04.2012 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Кіровського районного суду м. Дніпропетровська через порушення правил суддівської етики, а саме *допущено вживання лайливих слів по відношенню до іншого судді*. Також за цією підставою рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 15.03.2012 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Октябрського районного суду м. Полтави за те, що фактично по одній і тій же справі мають місце три різні остаточні рішення одного й того ж суду від однієї тієї

ж дати.

5) розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи в закритому судовому засіданні.

6) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансово-характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей [2].

Жодних інших підстав, крім зазначених шести, закон не передбачає й розширювальному тлумаченню вони не підлягають. Таким чином, суддю не можна обвинувачувати в будь-якому іншому дисциплінарному правопорушенні, оскільки є конкретизація, яка цього не допускає. Проаналізувавши рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності за 2011–2012 роки, доходимо висновку про те, що найчастіше притягнення відбувається за підставою, передбаченою у п. 2 ч. 1 ст. 83, а саме нежиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого Законом. Друге місце займає така підстава, як істотне порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя (п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону). Загалом дуже часто суддів притягають до відповідальності відразу за наявності двох підстав п. 1-2 ч. 1 ст. 83 Закону. Небагато випадків притягнення до дисциплінарної відповідальності за п. 3 (порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема щодо відводу чи самовідводу) та п. 4 (систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя). Вкрай рідко зустрічається притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за п. 5 та п. 6 ч. 1 ст. 83 Закону [3; 4].

Стосовно аналізу статистичних даних, слід вказати, що за станом на 17.01.2012 р. до ВККСУ надійшли 25374 звернення, з яких

майже 6000 – повторні. Закінчена перевірка приблизно 33 відсотків звернень. З тих звернень, щодо яких закінчена перевірка, по 46% було прийнято рішення про відмову у відкритті дисциплінарного провадження. Так, на думку члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України М. Г. Мельника, реалізація процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності пов'язана зі значними втратами часу, коштів (ідеться про проведення насамперед процедур перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, відкриття дисциплінарної справи). Також він зазначає, що наявна значна кількість рішень про відмову у відкритті провадження може засвідчувати, зокрема, не лише про необхідність забезпечення більш чіткого врегулювання підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності, а й про доцільність розгляду питання щодо розширення переліку санкцій, які можуть бути застосовані за результатами розгляду дисциплінарної справи [5, с.80].

Порядок щодо здійснення дисциплінарного провадження щодо судді передбачено ст. 86 вищезазначеного закону. Дисциплінарне провадження щодо судді поділяється на стадії, а саме: 1) здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; 2) відкриття дисциплінарної справи; 3) розгляд дисциплінарної справи; 4) прийняття рішення; 5) дисциплінарне стягнення стосовно судді та порядок його виконання; 6) оскарження рішення у дисциплінарній справі стосовно судді.

Відповідно до вимог частини 3 статті 94 Закону для здійснення перевірки даних щодо наявності підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у ВККСУ діє автоматизована система визначення члена комісії, який проводитиме таку перевірку. Член ВККСУ або за його дорученням дисциплінарний інспектор, який до нього прикріплений, попередньо аналізують заяву (скаргу) про неправомірні дії суддів з

метою виявлення підстав для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. За результатами перевірки дисциплінарний інспектор складає проект висновку, який доповідає члену ВККСУ. Останній, у залежності від мотивів, складає висновок з викладенням фактів та обставин, виявлених у ході перевірки, та пропозицію про відкриття чи відмову у відкритті дисциплінарної справи. Висновок члена ВККСУ та зібрані в процесі перевірки матеріали передаються на розгляд Комісії.

Питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову у її відкритті вирішує Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Копія рішення Комісії про відкриття дисциплінарної справи не пізніше ніж через 3 дні з дня його прийняття надсилається судді, щодо якого відкрито дисциплінарну справу, та особі, за зверненням якої порушено справу. До рішення ВККСУ, яке надсилається судді, додається висновок члена Комісії, складений за результатами перевірки. Учасники засідання повідомляються про дату, час та місце засідання ВККСУ не пізніше як за 10 днів до дня його проведення.

Розгляд дисциплінарної справи по суті проводиться на наступному засіданні Комісії, але не раніше ніж через 10 днів з дня ухвалення ВККСУ рішення про відкриття дисциплінарної справи, на яке запрошується особа, за зверненням якої відкрито справу, суддя, стосовно якого відкрито справу, а в разі необхідності й інші заінтересовані особи. Участь судді, стосовно якого розглядається питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності, є обов'язковою. У разі неможливості з поважних причин взяти участь у засіданні Комісії суддя, стосовно якого розглядається справа, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які подаються до секретаріату Комісії та реєструються не пізніше ніж за 3 дні до дня її засідання, на якому розглядатиметься відповідне питання, та долучаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді оголошуються на засідан-

ні комісії в обов'язковому порядку. Повторна неявка цього судді на засідання Комісії є підставою для розгляду дисциплінарної справи за його відсутності. Розгляд дисциплінарної справи стосовно судді відбувається на засадах змагальності.

На засіданні ВККСУ заслуховується повідомлення члена Комісії, який здійснював перевірку, про результати перевірки, пояснення судді стосовно якого розглядається справа або його представника, а також інших заінтересованих осіб. Суддя має право надавати пояснення, ставити питання учасникам провадження, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи. У разі необхідності провести додаткову перевірку, витребувати додаткові матеріали щодо судді, стосовно якого розглядається питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності, Комісія ухвалює рішення про відкладення розгляду цієї справи. У такому рішенні в обов'язковому порядку зазначається строк проведення перевірки та дата наступного засідання ВККСУ, на якому має бути розглянуто питання щодо такого судді. Додаткова перевірка проводиться членом Комісії, який проводив попередню перевірку, у разі його відводу (самовідводу) — іншим членом Комісії. Перебіг розгляду дисциплінарної справи стосовно судді та оголошення результатів її розгляду фіксуються технічними засобами.

За результатами проведеної ретельної перевірки ВККСУ **приймається рішення**. Рішення приймається колегіально більшістю членів від загального складу Комісії, відкритим голосуванням за відсутності судді, щодо якого розглядається справа, і запрошених осіб. При обранні дисциплінарного стягнення стосовно судді враховується характер проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Якщо ВККСУ прийнято рішення про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, Комісія притиняє

провадження та повідомляє про це заінтересованих осіб. Дисциплінарне стягнення до судді застосовується не пізніше 6 місяців із дня відкриття Комісією провадження в дисциплінарній справі, але не пізніше року з дня вчинення проступку, без урахування часу тимчасової непрацездатності чи перебування судді у відпустці. За наслідками провадження ВККСУ може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання до органу, який його обрав чи призначив, про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав. Рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення надсилається також голові відповідного суду для його виконання.

При вирішенні питання про **притягнення судді до дисциплінарної відповідальності** до нього може бути застосований лише один вид дисциплінарного стягнення – догана. Інформація про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності оприлюднюється на офіційному веб-порталі ВККСУ. Ця інформація має містити дані про суддю, якого притягнуто до дисциплінарної відповідальності, накладене дисциплінарне стягнення та копію рішення Комісії про накладення такого стягнення. Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення суддю не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, він вважається таким, який не має дисциплінарного стягнення. Частиною 4 ст. 94 вищезазначеного закону передбачається можливість дострокового зняття дисциплінарного стягнення, накладеного на суддю. Підставою для цього є рішення ВККСУ, яке може бути ухвалене за пропозицією Ради суддів загальних судів.

Якщо звернутись до офіційної статистики щодо накладення дисциплінарних стягнень, то за 2011 рік Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді догани до 115 суддів [3]. Щодо діяльності Вищої ради юстиції як суб'єкта дисциплінарного провадження щодо суддів, то лише 22 груд-

ня 2011 року було розглянуто 16 питань, які стосувалися порушення дисциплінарного провадження, затвердження результатів перевірки за скаргами і зверненнями (у тому числі – народних депутатів України) щодо діяльності суддів [6].

Щодо оскарження рішення у дисциплінарній справі стосовно судді, то рішення ВККСУ в більшості випадків є остаточними й оскарженню не підлягають. Але у виключних випадках суддя місцевого чи апеляційного суду може оскаржити рішення Комісії про притягнення його до дисциплінарної відповідальності до Вищої ради юстиції або Вищого адміністративного суду України не пізніше місяця з дня вручення йому чи отримання поштою копії рішення. Скарга подається через ВККСУ, яка не пізніше як у триденний строк після одержання скарги надсилає її разом із матеріалами дисциплінарної справи до Вищої ради юстиції.

Оскарження рішення ВККСУ до Вищого адміністративного суду України про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності здійснюється в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України. Подання скарги до Вищої ради юстиції чи Вищого адміністративного суду України на рішення ВККСУ про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності зупиняє застосування дисциплінарного стягнення. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачено оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України заінтересованими особами. Тож для суб'єктів звернення рішення ВККСУ є остаточним.

Отже, проаналізувавши положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можемо виділити такі особливі ознаки дисциплінарної відповідальності суддів: **по-перше**, регламентація підстав та порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів спеціальним Законом; **по-друге**, наявність спеціальних органів, уповноважених здійснювати дисциплінарне провадження щодо судді; **по-третє**, наяв-

ність особливого порядку здійснення дисциплінарної відповідальності щодо судді; **по-четверте**, до судді застосовується лише один вид дисциплінарного стягнення – догана.

На нашу думку, доцільним буде вдосконалити процедуру притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, наблизивши її до судової, з тим, щоб забезпечити в ній принцип змагальності.

Використані джерела:

1. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Л. Є. Виноградова. // Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 187 с.;
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2011 рік). [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distiplinarne-provadjennya>.
4. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2012 рік) [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distiplinarne-provadjennya>.
5. Мельник М. Г. Про спеціальну дисциплінарну відповідальність суддів / М. Г. Мельник // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія: Право та державне управління. – 2012. – №1. – С. 79–82.
6. Результати розгляду питань порядку денного засідання Вищої ради юстиції №18 22 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Вищої ради юстиції України. – Режим доступу: <http://www.oru.gov.ua/index.php?u,rtsr,rishrada>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу від 01.12.2004 р. № 19-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 49. – С. 62.

Марина МАТЕРИНКО. Анализ оснований дисциплинарной ответственности судей и практики их применения.

В статье исследуются вопросы привлечения судей к дисциплинарной ответственности, имеющиеся в судебной системе проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, Высшая квалификационная комиссия судей Украины, Высший совет юстиции, выговор.

Marina MATERINKO. Grounds for disciplinary responsibility of judges: Practical Analysis.

The paper studies the issues involving disciplinary proceedings against judges present in the court system problems and their solutions.

Key words: disciplinary ovetstvennost, Visshaya qualifying comission Judges of Ukraine, Visshaya Council of Justice, a reprimand.

СУДДІВСЬКІ КАДРИ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ СУДДІВ
(З ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

Віктор КОЩИНЕЦЬ,
начальник управління правового
забезпечення Державної судової
адміністрації України, канди-
дат юридичних наук, доцент

Яна ШВИДЕНКО,
стажист відділу
нормативно-правової роботи
та правової експертизи управління
правового забезпечення
Державної судової адміністрації
України

У наш час дуже розповсюдженими є різні види юридичної практичної діяльності, залежно від того, що взяти за основу класифікації. Але однією з найбільш важливих класифікацій, яка характеризує практичну діяльність юристів, є така, що визначає види за змістом юридичної роботи і дає можливість охарактеризувати окремі юридичні спеціальності. Так, у межах поняття юридичної практичної діяльності слід виокремлювати певні напрями її здійснення: суддівську (судову), прокурорську, слідчу, консультативну та інші.

Найбільш значущим видом серед усіх наявних, який відокремлюється за цілою низкою показників, у тому числі щодо історії становлення, ролі в юридичному процесі, є суддівська діяльність. Її можна охарактеризувати за різними критеріями, але головним є діяльний підхід, визначення юридичних процедур і дій, властивих не суду в цілому, а окремо взятому судді, визначення вимог професійного та особистого характеру, які ставляться до особи юриста, що отримав право на заняття таким видом юридичної роботи [1].

Бути суддею дуже відповідальний

крок і для цього замало лише бажання. Наявність у працівника судових органів професійної підготовки – одна з передумов для того, аби вони заслуговували на повагу та користувалися нею. В кожній країні існують свої критерії для осіб, які хочуть здійснювати правосуддя. На міжнародному та європейському рівнях питанням підготовки кандидатів до їх вступу на посаду судді (початковий ввідний курс підготовки), а також підвищення професійного рівня діючих суддів (безперервне підвищення кваліфікації або безперервна підготовка), приділяється досить значна увага, про

що свідчить прийняття низки міжнародних норм, таких, як: Основні принципи ООН з питань незалежності судових органів [2]; документи Ради Європи, зокрема Рекомендація R(2010)12 з питань про незалежність, ефективність та роль суддів [3]; Європейська хартія про статус суддів [4] тощо.

У більшості європейських країн підготовки суддів присвячені спеціальні положення. Так, наприклад: постанова Ради міністрів Франції № 58-1270 від 22 грудня 1958 року, що має силу закону; у Великій Британії – це Конституційний акт 1701 року (Акт про престолонаслідування), Закон про суди 1971 року, Закон про суди та правове обслуговування 1990 року; ФРН має Закон про суддів від 8 вересня 1961 року, також дане питання регулюється Основним Законом ФРН [5].

Підготовка суддів у країнах СНД також є нормативно закріпленою, наприклад: в Азербайджанській Республіці діє Закон про суди та суддів, Правила відбору кандидатів, які не є судьями, на заміщення вакантної посади судді, затверджені рішенням Судово-правової ради; Республіка Вірменія дане питання регулює Судовим кодексом; Грузія як колишній учасник СНД має Закон про Вищу школу юстиції, Положення Вищої школи юстиції; Республіка Молдова керується Законом про Національний інститут юстиції (далі – НІЮ), Положення НІЮ тощо. Також необхідно звернути увагу на США, оскільки правила кваліфікаційної підготовки суддів там визначаються конкретним штатом.

Однак у більшості нормативно-правових актів як європейських країн, так і країн СНД, не наводяться докладні відомості про зміст підготовки кандидатів на посаду судді, оскільки функцію деталізації покладено на спеціальний орган, відповідальний за розробку навчальної програми, проведення підготовки та

нагляд за її здійсненням.

На практиці створюються спеціальні органи, на які покладено організацію підготовки фахівців для судових органів, а в деяких випадках й органів прокуратури. В більшості держав ці органи є незалежними від виконавчої та законодавчої влади, хоча гілки влади можуть тим чи іншим чином здійснювати свій вклад в їх управління. Одні заклади професійної підготовки мають статус юридичної особи, інші можуть бути лише підрозділами «незалежного органу» або організаційним підрозділом самої судової системи [6].

У США не існує спеціальних закладів для підготовки суддів, однак кандидат на посаду судді має закінчити АВА-approved (школа кваліфікована Американською асоціацією юристів) або non-АВА approved (школа не кваліфікована Американською асоціацією юристів), диплом яких допускає до складання адвокатського іспиту, що в подальшому дасть можливість стати суддею.

Особа, яка бажає стати суддею у Франції, повинна пройти навчання у Національній школі підготовки суддів (найвища школа, в своїй ієрархії займає місце вище університету). Отримання диплому цього навчального закладу є достатнім для того, щоб стати суддею, оскільки тут проводиться дуже жорсткий відбір.

Велика Британія та ФРН спеціальних закладів для підготовки суддів, як і США, не мають, а для кандидата достатньо закінчити та отримати диплом вищого навчального закладу (в Британії – бажано юридичний).

У ФРН багато навчальних закладів займаються підготовкою юристів, тобто осіб, які в подальшому можуть стати судьями (наприклад, Технічний університет Дрездена, юридичний факультет; Хайнріх-Хайне – університет Дюссель-

дорфа; Університет Франкфурта, факультет юриспруденції та інші. Також є Німецька судова академія, яка відповідає за кінцеву підготовку всіх суддів та прокурорів на національному рівні.

Країни СНД також мають деякі особливості підготовки суддів. Так, в Азербайджані діють Академія юстиції при Міністерстві юстиції Азербайджанської Республіки [7], Судово-правова рада Азербайджанської Республіки (СПР) [8] та Комітет з відбору суддів.

У Вірменії підготовку кандидатів на посаду судді здійснює Судова школа, засновником якої є Республіка Вірменія в особі Ради голів судів [9]. Однак нещодавно представники Міністерства юстиції винесли на обговорення концепцію нового проекту закону про Академію юстиції, згідно з яким судді та прокурори повинні проходити підготовку в цьому навчальному закладі.

Навчання суддів у Республіці Молдова та Грузії також здійснюється в спеціальних закладах. У Грузії це – Вища школа юстиції [10], а в Молдові – Національний інститут юстиції (НІЮ) [11].

У переважній більшості країн такі навчальні заклади належать до державної форми власності, однак існують і виключення (наприклад, у США та Великій Британії є як приватні, так і державні навчальні заклади, при тому немає різниці, який із них закінчувати).

Що ж до умов зарахування на навчання, то в кожній країні вони різні. В США умовою для зарахування на навчання є одержання ступеня бакалавра з будь-якої спеціальності або ступеня бакалавра з права чи ступеня бакалавра з права за кордоном та складання іспиту LSAT (тест на логічне мислення). Франція проводить професійний конкурс (зовнішній, внутрішній та конкурс для осіб, що займаються приватною практикою) для кандидатів, які бажають зайняти посаду судді. Зовнішній

конкурс (для студентів) включає наступні вимоги:

- французьке громадянство;
- вік – 31 рік та старше за станом на 1 січня відповідного року, в межах якого проводиться конкурс;
- диплом бакалавра.

Внутрішній конкурс (для державних службовців) включає такі вимоги:

- перебування на державній службі, на службі в органах місцевого самоврядування або робота на державному підприємстві;

- вік – 48 років та 5 місяців або старше за станом на 1 січня року, в межах якого проводиться конкурс;

Конкурс (для осіб, які займаються приватною практикою) має свої вимоги:

- 8 років стажу роботи в одній чи декількох сферах приватної практики або зайняття виборної посади в органах місцевого самоврядування;
- вік – 40 років або старше за станом на 1 січня року, в межах якого проводиться конкурс [12].

Щоб стати суддею в Англії, потрібно пройти потрібний відбір. Перш все треба бути членом однієї з професійних корпорацій барристерів, солісіторів (за багатовіковою традицією судьями стають ті, хто належить до аристократичної корпорації барристерів, в першу чергу ті, хто мав звання «королівського радника»). В 1990 році, з прийняттям Закону про суди та правове обслуговування, з'явився новий критерій для відбору – безпосередня адвокатська практика. Створюється нова організація «Адвокатура», в неї входять ті, хто за допомогою рекомендації своїх професійних органів отримує право виступати в судах, тобто право бути адвокатом у суді. Щоб вважатися юристом у Великобританії, потрібно пройти 7 модулів, які є основами юридичних знань. Після цього студент отримує ступінь бакалавра права (LLB,

Bachelor of Law) або бакалавра мистецтв по праву (BA (Hons) Law). Потім необхідно пройти курс юридичної практики (Legal Practice Course, LPC) або Bar Vocational Course (BVC), після чого можна отримати кваліфікацію адвоката або барристера. Таким чином, критерієм для суддівського призначення є володіння адвокатським сертифікатом протягом тривалого періоду (не менше 10 років), після чого подається заява в Judicial Appointments Commission, яка безпосередньо займається призначеннями.

Німеччина встановила свої критерії для кандидатів у судді, згідно з якими іноземці не можуть бути суддями (лише німці), необхідно добре володіти німецькою мовою, цікавитися політикою та мати добре логічне мислення. Для світських суддів (lay judges) у Німеччині потрібно бути прокурором, віком не молодше 28 років, та пройти навчання перед призначенням.

Як уже було зазначено, в Азербайджанській Республіці, окрім спеціального закладу з підготовки суддів, існує Комітет з відбору суддів (далі – Комітет). Він забезпечує збір заявок кандидатів на посаду судді та з дотриманням принципу гласності організовує письмовий тест і усний екзамен для визначення рівня підготовленості кандидатів для проходження довгострокової підготовки та визначає їх професійну придатність шляхом проведення співбесід [13]. Вступні іспити в Академію юстиції є гарантією відбору на основі якостей кандидата, а саме кваліфікації, добросовісності, здатностей та результативності. При відборі кандидатів, які не є суддями, передбачені такі етапи:

- тест на знання норм права (з варіантами відповіді);
- письмовий іспит (за матеріалами конкретних справ);
- усний іспит;

- початкова підготовка;
- письмовий іспит за матеріалами курсу;
- усний іспит за матеріалами курсу;
- співбесіда з членами Комітету з відбору суддів та винесення остаточної оцінки;
- співбесіда з членами Судово-правової ради та винесення пропозицій по кандидатурах.

Кандидати, які вдало здали іспити, автоматично приймаються на довгострокове навчання.

Вступ у Судову школу Вірменії з 2011 року здійснюється виключно на конкурсній основі, після проходження кваліфікаційного іспиту. Однак на практиці ці нові положення ще не діють. Що стосується зарахування на навчання до Судової школи, то тут є певний перелік умов: право здати кваліфікаційний іспит мають лише громадяни віком 22–60 років, за наявності ступеня бакалавра або диплома спеціаліста в галузі права. Згідно зі змінами в законодавстві (26.05.2011 р.) усі кандидати повинні скласти кваліфікаційний іспит, у тому числі й ті, хто має професійний досвід (адвокати, слідчі, прокурори), й ті, хто безпосередньо приходить після закінчення університетів, виключення існує лише для колишніх суддів.

Зарахування до Вищої школи юстиції в Грузії здійснюється лише на основі офіційного конкурсу, який проводиться 2 рази на рік (проведення конкурсу покладено на Вищу раду юстиції). Право на участь у конкурсному відборі має будь-який дієздатний громадянин Грузії, який не має судимостей та здав кваліфікаційний іспит.

Критерії відбору:

- результат іспиту на кваліфікацію;
- моральні якості;
- особисті якості;
- професійні навички;
- рівень кваліфікації;

- вміння доводити свою позицію;
- вміння аналізувати, логічно думати та приймати рішення з використанням теоретичних знань [14].

У Республіці Молдова, як і в Грузії, Вірменії, Франції та багатьох інших державах, для зарахування в Національний інститут юстиції необхідно пройти конкурсний відбір, який складається з 2 частин:

- письмова відповідь на питання в сфері права;
- виконання юридичних тестів та вправ [15].

Загалом терміни навчання та предмети для вивчення в кожному навчальному закладі такого типу є різними, наприклад, у Великій Британії та США порядок навчання залежить від кожного навчального закладу та методу конкретного професора. Є як практичні, так і теоретичні класи. Тривалість навчання в США залежить від кількості кредитів (іспитів), які необхідно скласти протягом певного часу (встановлюється лише їх мінімальна кількість). Загалом тривалість навчання складає до 3 років. Оскільки в Англії спеціальних закладів для кваліфікаційної підготовки суддів немає, особі необхідно закінчити вищий навчальний заклад, щоб отримати диплом бакалавра (3–4 роки) або диплом магістра (1–2 роки).

У Німеччині в цьому плані також є свої особливості. Навчальні плани вищих навчальних закладів, які готують юристів, включають як теоретичні, так і практичні заняття. Після 5 років навчання необхідно скласти перший іспит (Juristische Staatsexamen), а ще через 2 роки складається другий іспит (Juristische Staatsexamen), після чого найкращі студенти направляються на стажування до місцевих судів, де вони зможуть себе проявити.

Національна школа підготовки суддів у Франції виділяє первісну підготовку і підвищення кваліфікації (без

відриву від роботи). Початкова підготовка триває близько 31 місяця і включає в себе:

- 2 роки – загальна теоретична підготовка з проходженням практики у суді (9 місяців), жандармерії, пенітенціарних органах, адвокатському бюро (6 місяців);

- 6 місяців – теоретична підготовка у Бордо за обраною спеціалізацією з проходженням практики в суді першої інстанції та апеляційному суді (5 місяців). Підвищення кваліфікації проходить у вигляді обов'язкових/факультативних модулів (теоретична підготовка) тривалістю 2–5 днів кожний та практичної роботи в державних установах, судах, адміністраціях, на промислових підприємствах тощо (тривалість практики залежить від спеціальності, але зазвичай не перевищує одного тижня). Підготовка складається з двох етапів, які чергуються: 1) теоретична підготовка: здатність виокремлювати, засвоювати та застосовувати деонтологічні правила, аналізувати та узагальнювати практичну ситуацію (або судове досьє), знати та вміти застосовувати процесуальне законодавство тощо; 2) практична підготовка проходить у різноманітних органах та інститутах послідовно – стажування – адаптація (суд), стажування в адвоката, стажування в органах розслідування, стажування в пенітенціарній службі, стажування в суді (як у судах цивільної, так і кримінальної юрисдикції, в суді для неповнолітніх, також у якості секретаря судового засідання), стажування в апеляційному суді [16].

Діюча програма початкової підготовки Судової школи Республіки Вірменія має два потоки: 1) загальна частина, цивільно-правовий, цивільно-процесуальний та кримінально-правовий, кримінально-процесуальний – 952 години (133 дні), розділених на 32 навчальних курси з 14-денною судовою практикою;

2) скорочений курс (для кандидатів з досвідом роботи в прокурорських органах, адвокатурі та слідчих органах) – приблизно ті ж самі три блоки з меншою кількістю курсів (25) – 152 години та 10 днів судової практики. Кандидати вступають до школи лише за повторним потоком, який не потребує здачі іспиту, але передбачає наявність досвіду по спеціальності і дає право на навчання за скороченою програмою. Судовий кодекс Республіки Вірменія (ст.190) передбачає обов'язковий випробувальний термін (стажування) претендентів на звання судді, однак не зазначає його тривалості. На даний момент для слухачів програми початкової підготовки в Судовій школі передбачено загалом 14 днів практики за повним курсом та 10 днів за скороченим курсом. Слухач не допускається до наступного етапу випробувального терміну та виключається зі школи, якщо оцінка за екзаменаційну роботу нижча мінімальної суми балів, за якої, згідно з положенням Ради, навчальний курс вважається пройденим.

В Академії юстиції республіки Азербайджан кандидати на посаду судді проходять обов'язкову початкову підготовку. Її термін встановлює Комітет з відбору суддів. Навчання організує Судово-правова рада разом з Комітетом. Учбові програми готує Комітет та Академія юстиції, а затверджують Судово-правова рада та Комітет. Термін підготовки встановлюється відповідним навчальним закладом, на початкову підготовку відводиться 1 рік. Навчальна програма (далі – Програма) початкової підготовки для кандидатів на посаду судді включає 1138 навчальних годин, в тому числі 520 годин занять у навчальній аудиторії та 596 годин стажування в судах різних інстанцій. На місяць над стажерами встановлюється нагляд (призначаються судді – наглядачі). Стажування включає участь у судових

засіданнях, підготовку проектів документів тощо. Інформація про проведену стажером роботу заноситься в його щоденник, рекомендація (характеристика) на кандидатів передається в Комітет.

Навчання у Вищій школі юстиції Грузії включає теоретичні знання, стажування та семінари. Теоретичні заняття тривають протягом 5 місяців і спрямовані на засвоєння навиків судді (зокрема, розглядається порядок слухання справ, складання проектів процесуальних документів та етичні норми). Дані методи включають семінари, участь у ролевій моделі судового засідання та обговорення питань, пов'язаних із практичною підготовкою. Після 4 місяців занять проводиться чотиримісячне стажування в судах або прокуратурі та одномісячна семінарська підготовка. По завершенню теоретичної частини відбувається іспит з метою оцінки знань, набутих кандидатами. Наступним етапом перевірки кандидатів у судді є заключний письмовий іспит. За умови вдалого завершення теоретичної частини кожен кандидат у рамках навчальної підготовки проходить тримісячне стажування. Стажування може бути обов'язковим або альтернативним, в залежності від закладу, в якому воно проводиться. Обов'язкове стажування відбувається в судах загальної юрисдикції, а альтернативне – в нотаріальних конторах, прокуратурі або інших адміністративних закладах. Відповідно до Закону в кожному випадкузначається координатор програми. Загалом підготовка триває 10 місяців.

В Інституті юстиції Молдови навчання включає теоретичні та практичні заняття. Підготовка триває 3 семестри, 2 з яких відводяться на теоретичну підготовку й 1 – на практику. Третій семестр проходить у формі стажування й один раз у тиждень слухачі повинні відвідувати практичні заняття, які мо-

жуть проходити у вигляді ролевої моделі судових засідань (слухань), а також підготовки проектів процесуальних документів. Загалом протягом семестру слухачі мають змогу ознайомитися з цілою низкою професій, тісно пов'язаних із судовою системою. Так, кандидати на посаду судді проводять 16 тижнів у судах, по 2 тижні в прокуратурі та в установах, пов'язаних із кримінальним переслідуванням, ще тиждень – у колегії адвокатів. Тобто вся початкова підготовка розрахована на 18 тижнів [17].

Останнім етапом є зарахування кандидатів, які пройшли кваліфікаційну підготовку, на посаду судді. Однак у кожній країні зарахування здійснюється по-різному. У зв'язку з тим, що судова система в США є двоступеневою (федеральні суди та суди штатів), правила для кожної категорії тут свої. Федеральні судді призначаються Президентом та затверджуються Сенатом. Специфічних вимог до цієї категорії суддів не висувається, однак існують неофіційні вимоги, встановлені Конгресом, члени якого рекомендують потенційних кандидатів, та Департаментом юстиції, який проводить перевірку кваліфікації кандидатів. Після цього за загальним правилом кандидати проходять публічні слухання, де їм задаються питання як би вони повели себе в тих чи інших випадках та як би застосовували право у конкретних ситуаціях. Порядок призначення суддів штатів дещо відрізняється. Вони також мають отримати мінімальну освіту бакалавра (не обов'язково юридичну). Однак, як свідчить практика, такою мінімальною освітою є JD (juris doctorate), тобто доктор юриспруденції. Кандидати на посаду судді в штаті обираються, як правило, на 4 роки місцевим населенням шляхом голосування. Вибори проходять кожні 2 роки. У деяких штатах, таких, як Арізона, судді штату призначаються на по-

саду губернатором після проходження процедури відбору спеціально створеною для цього комісією, тобто правила в кожному штаті різні [18].

У Франції після складання кваліфікаційних іспитів екзаменаційна комісія формує список кандидатів, які обирають бажану посаду із переліку, складеного Міністерством юстиції. Розподіл здійснюється за принципом (у кого більше балів, той і перший, він має змогу обрати посаду в кращому регіоні та з кращими умовами роботи [19].

Після проходження стажування та складання другого місцевого іспиту кандидати на посаду судді у ФРН обираються за допомогою рейтингу успішності навчання та кількості пройдених за 2 роки стажувань. Найкращих студентів рекомендують судді, в яких вони проходили стажування, інші самі подають резюме в місцеві суди.

Комітет з відбору суддів в Азербайджані після завершення навчання разом із навчальним закладом організовує іспити (письмовий та усний), на яких перевіряється здатність аналізувати законодавство, готувати письмові коментарі по окремих положеннях закону та скласти проект судового рішення по конкретній справі. В кінці навчального курсу кожен слухач отримує підсумкову оцінку (формується на основі відгуків навчального закладу та заключної співбесіди з членами комітету). Слухачі отримують ранг, визначений з урахуванням отриманих балів, після чого результати передаються в Судово-правову раду, яка і вносить у відповідний виконавчий орган Азербайджанської Республіки кандидатури для представлення на призначення кандидатів на посади відповідно до кількості вільних суддівських вакансій. Заразом за підсумками підготовки та співбесіди комітет виносить рішення про присвоєння кандидатам класифікаційних категорій.

Ті, які пройшли курс навчання, але не представлені на посаду судді, можуть бути призначені на адміністративну посаду в органах юстиції або на службу в органах прокуратури, а при відкритті вакансії судді – на посаду судді [20].

При визначенні черговості призначення кандидата на посаду судді в Грузії враховується порядковий номер кандидата в атестаційній відомості та його підсумкова оцінка. Після затвердження першої атестаційної відомості претендентів на звання суддів Незалежною радою особа може бути призначена на посаду судді, якщо він/вона задовольняють вимоги, встановлені Законом Грузії «Про суди загальної юрисдикції».

Випускники Інституту юстиції в Молдові зобов'язані брати участь у конкурсі на заміщення посад. Обрання

на посаду судді відбувається на основі середнього балу, отриманого на випускних іспитах. Особи, які не пройшли конкурс на заміщення посади судді, зобов'язані брати участь у цьому конкурсі протягом наступних 3 років. По завершенні цього терміну претендент не може більше брати участь у конкурсі на основі середнього балу, отриманого на випускному іспиті в інституті [21].

Отже, можна зробити висновок, що тема добору кандидатів на посаду судді є дуже важливою на сьогоднішній день, адже кожна демократична країна прагне досконалості у прийнятті обґрунтованих правових рішень, а підготовка працівників судових органів допомагає забезпечити компетентність персоналу і саме через це є одним із важливих елементів ефективної системи правосуддя.

Використані джерела :

1. Гусарев С. Ю. Юридична деонтологія / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К.: ВІРА-Р. – 2002. – 506 с.
2. Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів (прийняті резолюцією Економічної та соціальної ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 грудня 1889 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d4.htm>.
3. Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (ухвалена 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.uai/rekomendacija-sm-rec-2010-12-komitetu-ministriv-radi-evropi--doc46577.html>.
4. Європейська хартія про статус суддів (Рада Європи, 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d12.htm>.
5. Пейсиков В. В. Правовые и организационные аспекты отбора, подготовки и повышения квалификации судей: автореферат канд. юр. н. / В. В. Пейсиков. – М., 2006. – 327 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/pravovye-i-organizatsionnye-aspekty-otbora-podgotovki-i-povysheniya-kvalifikatsii-sudei>.
6. Восточное партнёрство – Содействие правовой реформе в странах Восточного партнёрства, рабочая группа «Профессиональные судебные системы» / Генеральная дирекция по вопросам прав человека и верховенства права, подготовка судей: доклад // Страсбург. – 2012.

7. Положение об Академии юстиции Министерства юстиции Азербайджанской Республики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.coe.int/.../Eastern%20Partnership_...

8. О Судебно-правовом совете: Закон Азербайджанской Республики №818-III от 28 декабря 2004 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8322

9. Устав Государственной некоммерческой организации «Судебная школа Республики Армения» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.coe.int/.../Eastern%20Partnership_...

10. Юридическое образование и подготовка судей в Грузии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cas-civillaw.org/beitraege/juristenausbildung-geo.ru.rtf.

11. Положение о начальной подготовке и окончании обучения (утверждено на заседании Совета НИЮ от 21.06.2007 г. (с поправками и дополнениями от 13.02.2009 г., 22.01.2010 г., 15.03.2011 г., 27.09.2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.inj.md/.../.

12. Національна школа магістратури // Офіційний бюлетень Французької Республіки від 14 травня та 11 червня 1972 р. зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aj.court.gov.ua/academy/usefull/212/show/>.

13. Правила отбора кандидатов, не являющихся работниками судебных органов, для замещения вакантных судейских постов (утверждены решением Судебно-правового совета 11 марта 2005 года).

14. Устав Высшей школы юстиции (утверждено постановлением №1/1 Независимого совета ВШЮ от 18 апреля 2008 года).

15. Положение об организации вступительного конкурса на курсы первичной подготовки судей и прокуроров в Национальный институт (утверждено решением Совета НИЮ № 7/1 от 29.06.2011 г.

16. Ecole nationale de la Magistrature [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.enm-justice.fr/index.php>.

17. Положение об организации и проведении стажировки слушателей Национального института (утверждено на заседании Совета НИЮ от 26.06.2009 г. (с изменениями и дополнениями от 02.07.2010 г., 10.06.2011 г.).

18. Мамченко Н. Отбор судей: зарубежный опыт и украинские реалии // Н. Мамченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukksu.gov.ua/ua/news/6138/>.

19. Minist re de la Justice en France // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.justice.gouv.fr/>.

20. О судах и судьях: Закон Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.azpenalreform.az/rus/lawacts/azerilaws/217-zakon-azerbajjdzhanskojj-respubliki-o.html>.

21. Закон о Национальном институте юстиции N152-XVI от 08.06.2006 г. / Мониторул Офіціал N 102-105/484 от 07.07.2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.inj.md/files/u1/...doc.

СУДОВА ПРАКТИКА

ІМПЛІЦИТНІ ВИМОГИ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (з практики Європейського суду з прав людини)

Зоряна БОРТНОВСЬКА,
головний редактор журналу «Практика Європейського
суду з прав людини. Рішення. Коментарі»

СУДОВА ПРАКТИКА

У цій статті зацентовано увагу на темі дотримання Україною права на справедливий судовий розгляд під час провадження у кримінальних справах і справах, які мають ознаки кримінального провадження, враховуючи автономність закріпленої в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) концепції кримінального обвинувачення, зокрема провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також справи щодо дотримання вимог статті 8 Конвенції під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ і відбування засудженими покарання.

У 2011 році [1] в журналі «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі» було опубліковано рішення щодо засад змагальності та рівності сторін як складових права на справедливий розгляд справи судом, права на розгляд справи незалежним та безстороннім судом і на публічний судовий розгляд, права допитувати свідків обвинувачення та на юридичну допомогу захисника, права не давати показань і не свідчити проти себе, права мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, а також принципу презумпції невинуватості.

Особливу увагу цього разу ми звертаємо

на рішення у справі «Балицький проти України», в якому Європейський суд не лише встановив порушення статті 6 Конвенції, а й на підставі статті 46 Конвенції зобов'язав державу вжити заходів для припинення окремих поширених зловживань органів досудового слідства, пов'язаних із застосуванням адміністративного арешту до осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, з метою проведення з ними слідчих дій у кримінальній справі, а також кваліфікації злочину за статтею Кримінального кодексу, яка не вимагає обов'язкової участі захисника при провадженні дізнання та досудового слідства, з

метою позбавлення підозрюваного належної юридичної допомоги.

Статті Конвенції, якими гарантовано права та основоположні свободи, і зокрема статтю 6, вирізняє те, що вони закріплюють як прямо означені права, сформульовані в їх текстах, так і певний масив імпліцитних прав, сформульованих Європейським судом у своїй практиці шляхом тлумачення їх положень у контексті Конвенції в цілому.

Якщо право на публічний розгляд кримінальної справи та публічне проголошення вироку, право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, право на захист та інші, чітко прописані в тексті статті 6, то значну кількість прав і вимог, наприклад: право не свідчити проти себе, право підсудного брати участь у розгляді кримінальної справи, право на умотивоване судові рішення, вимоги здійснювати кримінальне провадження на засадах змагальності та рівності сторін тощо — можна визначити лише з практики Європейського суду.

Для правильного розуміння гарантій статті 6 треба також враховувати автономність її термінології. Зокрема, автономною є концепція кримінального обвинувачення. Для застосування статті 6 до провадження із «встановлення обґрунтованості будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення» необов'язково, щоб воно було кримінальним згідно із законодавством держави-відповідача, а достатньо, щоб відповідне правопорушення було за своєю природою кримінальним із погляду Конвенції чи щоб правопорушник підлягав покаранню, яке за своєю природою та суворістю належало б до кримінальної сфери. Таким чином, під дію статті 6 Конвенції у її кримінально-процесуальній частині підпадають справи про порушення митних правил («Надточій проти України» [2], рішення від 15 травня 2008 року), про адміністративні правопорушення («Лучанінова проти України» [3], рішення від 9 червня 2011 року), про порушення податкового законодавства («Юссіла проти Фінляндії», рішення Великої палати Європейського суду від 23 листопада 2006

року), дисциплінарні провадження («Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства», рішення Великої палати Європейського суду від 9 жовтня 2003 року).

Так само права, закріплені у статті 6, може бути гарантовано не лише «обвинуваченому» у вчиненні кримінального правопорушення у значенні національного кримінально-процесуального закону, а й підсудному та засудженому, а також в окремих випадках — підозрюваному або особі у статусі свідка. Зокрема, у рішенні від 26 липня 2002 року у справі «Мефтах та інші проти Франції» (п. 40) Європейський суд зазначив, що особа не може бути позбавленою гарантій пункту 3 статті 6 на тій підставі, що відповідно до національного законодавства після постановлення вироку й протягом його оскарження в апеляційному і касаційному порядку вона має статус засудженого, а не обвинуваченого у вчиненні злочину. У справі «Шабельник проти України» (рішення від 19 лютого 2009 року) Європейський суд дійшов висновку про застосовність гарантій статті 6 Конвенції до періоду, протягом якого заявник мав статус свідка у кримінальній справі, хоча й зізнався у вчиненні злочину.

Автономною є й концепція справедливого розгляду. Виходячи з неї, Європейський суд сформулював такі імпліцитні права особи в кримінальному провадженні, як право не давати показань і право не свідчити проти себе (вперше згадані Європейським судом у рішенні від 25 лютого 1993 року у справі «Функе проти Франції», п. 44, а детальніше тлумачення вперше наведено в рішенні від 8 лютого 1996 року у справі «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства», пункти 45–47).

Недотримання цих прав стало підставою для констатації Європейським судом порушення статті 6 у рішеннях у справах «Яременко проти України» (від 12 червня 2008 року), «Шабельник проти України» (від 19 лютого 2009 року), «Олег Колесник проти України» (від 19 листопада 2009 року), «Леонід Лазаренко проти України» (від 28 жовтня 2010 року), «Боротюк проти України» (від 16 груд-

ня 2010 року), «Нечипорук і Йонкало проти України» (від 21 квітня 2011 року)[4] та «Балицький проти України» (від 3 листопада 2011 року) [5].

Право не свідчити проти себе охоплює не лише зізнання у вчиненні злочину чи показання прямо викривального характеру, оскільки показання, отримані під примусом, які не виглядають викривальними, — такі, як висловлювання на своє виправдання чи просто інформація про фактичні обставини — можуть бути в подальшому використані у кримінальній справі на підтримку обвинувачення, наприклад, аби протиставити їх іншим заявам обвинуваченого чи піддати сумніву показання, дані ним під час розгляду справи в суді, чи будь-яким іншим чином підірвати до нього довіру («Саундерс проти Сполученого Королівства», рішення від 29 листопада 1996 року, п. 71). Порухення статті 6 Конвенції матиме місце й тоді, коли з відмови обвинуваченого або підсудного давати показання на будь-якій стадії провадження у кримінальній справі суд дійде висновків про його винуватість у вчиненні злочину («Аверілл проти Сполученого Королівства», рішення від 6 червня 2000 року).

Права на справедливий судовий розгляд не буде дотримано, коли в доказуванні вини підсудного використовуватимуться визнавальні показання, які він давав у ході іншого провадження (адміністративного, цивільного). Зокрема, у справі «I.J.L., G.M.L. і A.K.P. проти Сполученого Королівства» (рішення від 19 вересня 2000 року) Суд дійшов висновку про порушення права на справедливий судовий розгляд кримінальної справи стосовно заявників через використання проти них пояснень, які вони дали інспекторам департаменту торгівлі і промисловості під час перевірки конкурентної боротьби двох компаній за право купівлі третьої і які ті згодом передали до прокуратури для порушення кримінальної справи.

Хоча стаття 6 і гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не визначає правил допустимості доказів. Тому Європей-

ський суд неодноразово наголошував, що він не мусить вирішувати, чи конкретний доказ, зокрема отриманий із порушенням вимог національного закону, може бути допустимим. Він оцінює справедливість провадження в цілому, аналізуючи такі аспекти: чи не було при отриманні доказів порушено права, гарантовані іншими статтями Конвенції, чи було дотримано право на захист, зокрема чи мав заявник можливість заперечити проти допустимості доказу. Водночас, Європейський суд бере до уваги якість доказу та обставини, за яких його було отримано, а саме, чи не ставлять вони під сумнів надійність і точність відповідного доказу («Гефген проти Німеччини», рішення Великої палати від 1 червня 2010 року, пункти 162–164).

Зазвичай питання щодо дотримання гарантій статті 6 Конвенції виникає, коли при отриманні доказів порушено статті 3 або 8 Конвенції. Підхід Європейського суду у цих двох випадках відрізняється.

Використання як доказу інформації, отриманої з порушенням статті 8, зазвичай не веде до висновку про несправедливість усього провадження і, як наслідок, порушення статті 6. Тут Європейський суд бере до уваги якість і значення відповідного доказу, а також аналізує дотримання прав захисту. Зокрема, в рішенні у справі «Биков проти Росії» (від 10 березня 2009 року) Велика палата Європейського суду не встановила порушення статті 6 Конвенції, незважаючи на те, що як доказ винності заявника в підбурюванні до вчинення умисного вбивства було використано матеріали негласного звукозапису його розмови з удаваним виконавцем імітованого вбивства, отриманий із порушенням статті 8 Конвенції. Значення у цьому випадку мало те, що заявник мав можливість оскаржити методи органів слідства у змагальному провадженні в суді першої інстанції та в апеляції, відповідно, він міг доводити, що докази було отримано незаконно та що запис розмови було неправильно інтерпретовано. Національні суди детально проаналізували всі ці доводи та відхилили їх у вмотивованих судових рішеннях. Також Єв-

ропейський суд звернув увагу на те, що під час розмови, яку було негласно записано органами слідства, на заявника не чинилось жодного тиску.

Однак зовсім протилежну позицію Європейський суд займає стосовно доказів, отриманих із порушенням статті 3 Конвенції. Використання доказів, здобутих унаслідок порушення одного з основних та абсолютних прав, гарантованих Конвенцією, на думку цього Суду, завжди викликає сумніви стосовно справедливості провадження у кримінальній справі, навіть якщо вони не були вирішальними для висновку про винуватість особи. Тому використання показань, отриманих унаслідок катування або інших форм поганого поводження, забороненого статтею 3, як доказу для встановлення фактичних обставин у кримінальній справі позбавляє провадження ознак справедливості, незалежно від їх доказового значення чи ваги в сукупності доказів («Левінта проти Молдови», рішення від 16 грудня 2008 року, пункти 101–105). Цей аспект часто переплітається з порушенням права не свідчити проти себе і не давати показань («Нечипорук і Йонкало проти України», рішення від 21 квітня 2011 року, п. 260).

При цьому Європейський суд підкреслює, що навіть за найскладніших обставин, таких, як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція категорично забороняє катування та нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження, незалежно від поведінки особи. На відміну від інших матеріальних положень Конвенції, стаття 3 не передбачає винятків і не допускає відступу на підставі статті 15 навіть під час надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації («Яллог проти Німеччини», рішення Великої палати від 11 липня 2006 року, п. 99).

У практиці Європейського суду небагато рішень, які б стосувалися питання допустимості речових доказів, отриманих як прямий наслідок забороненого статтею 3 поводження. У рішенні у справі «Яллог проти Німеччини» Велика палата цього Суду зазначила, що докази проти особи — у вигляді визнавальних

показань чи речового доказу — отримані в результаті насильства або інших форм поводження, які можна кваліфікувати як катування, не можуть бути використані як засіб доведення її вини, незалежно від їх доказового значення. Будь-який інший висновок сприяв би непрямому виправданню аморальної поведінки, яку автори Конвенції прагнули заборонити (п. 105). Водночас у цьому рішенні палата не дала відповіді на питання, чи використання речового доказу, отриманого в результаті нелюдського поводження, а не катування, в усіх випадках, тобто без урахування ваги доказу, його доказового значення та можливості підсудного заперечити проти його допустимості та використання в суді, призводило б до несправедливості провадження в цілому.

На це питання Велика палата Європейського суду спробувала дати відповідь у рішенні від 1 червня 2010 року у справі «Гефген проти Німеччини». У цій справі речові докази було виявлено та вилучено після того, як заявник під час допиту в поліції під впливом погроз застосування катування, які Європейський суд кваліфікував як нелюдське поводження та порушення статті 3 Конвенції, зізнався у викраденні з метою викупу і вбивстві дитини. Суд, який розглядав кримінальну справу стосовно заявника, визнав недопустимими доказами показання, які заявник давав під час допиту в поліції, але не виключив із сукупності доказів речові докази, виявлені внаслідок цих показань. Оскільки заявника було засуджено на підставі визнавальних показань, які він дав у ході судового розгляду кримінальної справи після попередження, що всі його попередні показання не можуть бути використані як докази, а також на підставі інших доказів, допустимість яких не ставилася під сумнів, відповідні спірні речові докази не були потрібні та не були використані судом для доведення винності підсудного. Тому, на думку Європейського суду, стосовно відповідних речових доказів було розірвано причинно-наслідковий зв'язок між забороненими методами слідства та засудженням заявника (п. 180 рішення), відповідно, не було порушення

права на справедливий судовий розгляд.

Окрему увагу у своїй практиці Європейський суд приділив питанню використання доказів, отриманих у результаті негласних оперативно-розшукових заходів або слідчих дій. Згідно з його позицією, використання спеціальних слідчих методів, зокрема негласних заходів, саме по собі не може порушити право на справедливий суд. Однак у зв'язку із притаманним цим заходам ризиком підбурювання з боку поліції їх використання повинно обмежуватися чіткими рамками. Конвенцією не заборонено використовувати на стадії попереднього розслідування такі джерела, як анонімні інформатори, якщо це виправдано характером злочину. Однак використання надалі таких джерел інформації судом для обґрунтування обвинувального вироку буде правомірним в тому разі, коли є належні й достатні гарантії недопущення зловживань, зокрема, коли встановлена чітка та прозора процедура надання дозволу на застосування таких оперативно-розшукових заходів, їх здійснення та контролю за цими діями. Водночас використання доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку поліції, на думку Європейського суду, не можна виправдати суспільним інтересом, оскільки в такому випадку обвинувачений із самого початку може бути позбавлений права на справедливий судовий розгляд справи («Раманаускас проти Литви», рішення від 5 лютого 2008 року, пункти 51–54).

Здійснення кримінального провадження на засадах змагальності та рівності сторін також є імпліцитними вимогами статті 6 Конвенції.

Принцип змагальності означає, що сторона обвинувачення і сторона захисту повинні мати можливість знати й коментувати пояснення та докази, представлені іншою стороною («Брандслеттер проти Австрії», рішення від 28 серпня 1991 року, пункти 66, 67). Крім того, сторона обвинувачення повинна повідомляти захисту про всі докази, які мають значення для справи і є в її розпорядженні («Фітт проти Сполученого Королівства»,

рішення від 16 лютого 2000 року, п. 44), і надавати захисту можливість ознайомитися з усіма матеріалами в її розпорядженні на користь чи проти обвинуваченого («Едвардс проти Сполученого Королівства», рішення від 16 грудня 1992 року, п. 36). Проте відповідно до практики Європейського суду право на ознайомлення з усіма доказами не є абсолютним. У кожному кримінальному провадженні можуть бути конкуруючі інтереси, такі як питання національної безпеки чи потреба захистити свідків від переслідування або зберегти від розсекречення методи розслідування злочину, які можуть бути протиставлені правам обвинуваченого («Дорсон проти Нідерландів», рішення від 26 березня 1996 року, п. 70). У деяких справах може бути необхідно відмовити захисту в доступі до певних доказів для захисту основних прав іншої особи чи суспільних інтересів. Однак лише найбільш необхідні заходи, що обмежують право на захист, є дозволеними відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів», рішення від 23 квітня 1997 року, п. 58). Крім того, для забезпечення права особи на справедливий суд будь-які труднощі, які створює для захисту обмеження його прав, повинні бути достатньо збалансовані процедурою, якою керуватимуться відповідні суди («Дорсон проти Нідерландів», п. 72).

На засадах змагальності у кримінальному провадженні повинні бути досліджені не тільки докази, які містять інформацію про фактичні обставини справи, а й інші докази, що можуть стосуватися питань допустимості, достовірності та достатності перших («Мірілашвілі проти Росії», рішення від 11 грудня 2008 року, п. 200). У справі «Мірілашвілі проти Росії» заявнику не було надано можливості ознайомитися з матеріалами, на підставі яких було надано дозвіл на прослуховування телефонних розмов, у результаті якого було отримано докази проти заявника, оскільки це були матеріали оперативно-розшукової справи. Крім того суд не розглядав питання, чи ці матеріали матимуть будь-яке значення для захисту, чи ознайомлення з ними зашкодить

будь-якому публічному інтересу, — він виходив лише з виду матеріалів (матеріали оперативно-розшукової діяльності), а не з аналізу їх змісту. Цей процесуальний недолік, причиною якого були обмеження, встановлені в Законі про оперативно-розшукову діяльність, став однією з підстав констатації порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі.

Принцип рівності сторін вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво більш невідгдане становище порівняно з її опонентом. Це означає надання сторонам судового провадження можливості ознайомитися з усіма пред'явленими доказами і доводами та прокоментувати їх, навіть якщо вони надані незалежним представником державної юридичної служби, наприклад прокурором («Жук проти України» [1], рішення від 21 жовтня 2010 року, п. 25).

Хоча право обвинуваченого брати участь у розгляді кримінальної справи окремо не згадується в тексті статті 6 Конвенції, воно випливає із завдань і цілі статті 6 у цілому, а також із гарантій, встановлених підпунктами «с», «d» та «е» пункту 3 статті 6 Конвенції («Жук проти України», п. 26). Явка підсудного має велике значення в силу як права останнього бути заслуханим, так і необхідності перевірити точність його показань і порівняти їх з показаннями потерпілого, інтереси якого підлягають захисту, а також із показаннями свідків («Пуатрімоль проти Франції», рішення від 26 жовтня 1993 року, п. 35). Це право гарантовано не лише підсудному у кримінальній справі, а й особі, яка оскаржує незаконність затримання або тримання під вартою («Слюсар проти України», рішення від 8 березня 2012 року).

Принцип справедливості в пункті 1 статті 6 передбачає також обов'язок суду належним

чином дослідити доводи та докази, подані сторонами, не вирішуючи наперед питання щодо їх значення для вироку, який треба винести («Краска проти Швейцарії», рішення від 24 березня 1993 року, п. 30), та умотивувати рішення таким чином, аби сторони отримали відповідь на свої істотні доводи («Руїз Торіха проти Іспанії», рішення від 9 грудня 1994 року, пункти 29–30).

Оскільки відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року, який набрав чинності 20.11.2012 року, принцип верховенства права у кримінальному провадженні та кримінально-процесуальне законодавство України застосовуються з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (частина друга статті 8 та частина п'ята статті 9 Кодексу), отримання слідчими, прокурорами, адвокатами та судьями інформації щодо тлумачення й застосування цим Судом статті 6 у частині, яка стосується гарантій справедливості кримінального провадження, набуває особливого значення. На жаль, на сьогодні в Україні не здійснюється систематичний переклад українською мовою рішень Європейського суду у справах стосовно інших держав, тому єдиним офіційним джерелом інформації українською мовою про практику Європейського суду є переклади рішень у справах щодо України, які публікуються в бюлетні «Офіційний вісник України» та журналі «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі», а також розміщені на сайті Міністерства юстиції України (www.minjust.gov.ua). З усіма рішеннями Європейського суду з прав людини англійською та французькою мовами можна ознайомитися з допомогою пошукової системи HUDOC на офіційному сайті Європейського суду з прав людини (www.echr.coe.int).

Використані джерела:

1. «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі». — № 3'2011, № 4'2011.
2. Там само. — № 3.

3. Там само. — № 3.
4. Там само. — № 4, 2011.
5. Там само. — № 3.
6. Там само. — № 3.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ РОЗДІЛУ XI «ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ» КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Інформаційний лист Судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних
і кримінальних справ від 26.11.2012 р. № 1735/0/4-12

У зв'язку з набранням 20 листопада 2012 року чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), прийнятим Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, з метою недопущення неоднакового застосування та неправильного тлумачення його положень Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертає увагу суддів судів першої та апеляційної інстанцій на наступне.

СУДОВА ПРАКТИКА

1. Для вирішення питання, за яким процесуальним законом має здійснюватись кримінальне судочинство, визначальною є дата надходження до суду скарг, клопотань, подань, матеріалів кримінальної справи з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також дата набуття КПК чинності.

Датою надходження таких матеріалів до суду є не дата передачі (надходження) їх у провадження конкретного судді, а дата, зазначена на реєстраційному штампі суду, проставленому відповідно до пункту 2.2 Інструкції з діловодства в місцевому загальному суді, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 року № 68, поряд із реєстраційним номером на правому нижньому чи іншому вільному від тексту місці супровідного листа до кримінальної справи (матеріалу), що проставляється у день його надходження до суду працівником апарату суду, на якого покладено

обов'язки щодо приймання судових справ і кореспонденції.

2. Для недопущення помилок при здійсненні кримінального судочинства, чіткого розмежування сфери дії процесуального закону вважаємо за доцільне зазначення судами у процесуальних документах при вказівці на норму закону скороченої його назви – «КПК», «КПК 1960 року».

3. Відповідно до положень п. 9 розділу XI «Перехідні положення» КПК, запобіжні заходи, що були обрані до 19 листопада включно, продовжують свою дію до моменту їх припинення і можуть бути змінені або скасовані, лише в порядку, передбаченому КПК 1960 року.

Згідно з п. 10 розділу XI «Перехідні положення» КПК, кримінальні справи які на день набрання чинності КПК не направлені до суду з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, розслідуються згідно з положеннями КПК. У зв'язку з цим, якщо до суду першої інстанції

20 листопада 2012 року або пізніше (згідно з реєстраційним штампом) надійшло подання про обрання запобіжного заходу або про продовження строків тримання під вартою згідно з положеннями КПК 1960 року, суд приймає постанову про відмову в розгляді такого подання та роз'яснює, що питання обрання запобіжного заходу та продовження строку тримання під вартою підлягає розгляду слідчим суддею за відповідним клопотанням, поданим в порядку, передбаченому положеннями КПК.

4. Якщо до суду першої інстанції 19 листопада 2012 року чи раніше (згідно з реєстраційним штампом) надійшла скарга на рішення чи дії слідчого або прокурора, які згідно з положеннями КПК 1960 року не підлягали самостійному оскарженню до суду під час дізнання чи досудового слідства, або на бездіяльність слідчого чи прокурора, суд, з огляду на положення п. 10 розділу XI «Перехідні положення» КПК, приймає постанову про відмову в розгляді такої скарги у зв'язку з тим, що вона не є предметом розгляду суду та роз'яснює особі, що ув разі наявності підстав, передбачених § 1 глави 26 КПК, вона має право звернутися з відповідною скаргою до слідчого судді.

5. Якщо до суду першої інстанції 19 листопада 2012 року чи раніше (згідно з реєстраційним штампом) надійшла скарга на постанову про порушення кримінальної справи, відмову в її порушенні чи закриття кримінальної справи, суд, з огляду на положення п. 7 розділу XI «Перехідні положення» КПК, має розглянути відповідну скаргу, керуючись положеннями КПК 1960 року. У такому ж порядку розглядаються скарги на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи чи на постанову про закриття кримінальної справи, які надійшли до суду 20 листопада 2012 року або пізніше, якщо вони подані з дотриманням строку оскарження, передбаченого КПК 1960 року, а також скарги на постанову про порушення кримінальної справи, які надійшли до суду 20 листопада 2012 року або пізніше,

однак згідно штампу відділення поштового зв'язку були подані до 19 листопада 2012 року включно.

Якщо до суду першої інстанції 20 листопада 2012 року чи пізніше (згідно з реєстраційним штампом) надійшла скарга на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи чи на постанову про закриття кримінальної справи, якщо вони подані з порушенням строку оскарження, передбаченого КПК 1960 року, суд приймає постанову про відмову в розгляді відповідної скарги.

Якщо до суду першої інстанції 20 листопада 2012 року або пізніше (згідно з реєстраційним штампом) надійшла скарга на постанову про порушення кримінальної справи, за винятком скарги, яка згідно штампу відділення поштового зв'язку була подана до 19 листопада 2012 року включно, суд приймає постанову про відмову в розгляді такої скарги, оскільки згідно з п. 10 розділу XI «Перехідні положення» КПК розслідування злочину продовжує здійснюватися згідно з КПК, положення якого не передбачають стадії порушення кримінальної справи та процедури оскарження відповідної постанови.

6. Кримінальні справи, які згідно з реєстраційним штампом надійшли до суду з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до дня набрання чинності КПК, тобто до 19 листопада 2012 року включно, розглядаються судами першої інстанції відповідно до п. 11 розділу XI «Перехідні положення» КПК лише в порядку та у строки, визначені КПК 1960 року, без будь-яких обмежень і винятків (у тому числі стосовно складу суду, фіксування судового провадження тощо).

У судовому провадженні, яке здійснюється відповідно до КПК 1960 року, при надходженні від учасників процесу клопотань, зокрема щодо зміни або скасування

запобіжного заходу, арешту майна чи відсторонення від посади, суд має керуватися положеннями КПК 1960 року. Якщо ж у такому провадженні надійшли клопотання стосовно проведення процесуальних дій, прийняття рішень відповідно до КПК (наприклад, щодо зміни обраного запобіжного заходу у виді тримання під вартою на запобіжний захід у виді домашнього арешту, затвердження угоди, проведення судового розгляду судом присяжних тощо), суд першої інстанції, керуючись положеннями п. 11 розділу XI «Перехідні положення» КПК, а суди апеляційної та касаційної інстанцій – пунктами 11, 15 цього розділу, мають відмовити в їх задоволенні.

У разі оскарження судових рішень у таких справах суди апеляційної та касаційної інстанцій і Верховний Суд України розглядають їх у порядку, встановленому КПК 1960 року. У такому ж порядку продовжується розгляд кримінальної справи й у разі скасування судового рішення судом апеляційної (касаційної) інстанції та повернення її на новий судовий (апеляційний) розгляд.

Судові рішення суду першої інстанції, які на день набуття чинності КПК не набрали законної сили, оскаржуються до суду апеляційної інстанції в порядку та у строки, передбачені КПК 1960 року.

Апеляційні й касаційні скарги, а також заяви про перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України, які до набуття чинності КПК були розглянуті судом першої/апеляційної інстанції, або розгляд яких у суді продовжується, а також у справах, які надійшли до суду першої інстанції до 19 листопада 2012 року включно, подаються та розглядаються відповідними судами в порядку, встановленому КПК 1960 року.

7. Клопотання (заяви) про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, подані відповідним прокурорам до дня набрання чинності КПК (до 19 листопада 2012 року включно), розглядаються,

подаються ними до суду, а також розглядаються судом за правилами, передбаченими КПК 1960 року. В такому ж порядку розглядаються заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, подані до суду згідно з реєстраційним штампом останнього, до набрання чинності КПК, тобто до 19 листопада 2012 року включно. Разом із тим заяви (клопотання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, подані учасниками процесу (судового провадження) безпосередньо до суду 20 листопада 2012 року або пізніше, розглядаються судом у порядку, визначеному главою 34 КПК.

8. У разі якщо за результатами розгляду кримінальної справи відповідно до КПК 1960 року суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції постановив рішення про її повернення прокурору для проведення додаткового (нового) розслідування, таке розслідування відповідно до п. 12 розділу XI «Перехідні положення» КПК має проводитися в порядку та у строки, визначені КПК, і, відповідно, надалі судові провадження цієї справи здійснюватиметься в порядку та у строки, встановлені КПК.

9. Кримінальні справи, які на момент набрання чинності новим процесуальним законом, тобто до 19 листопада 2012 року включно, не надійшли з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про звільнення від кримінальної відповідальності до суду згідно із реєстраційним штампом останнього, розслідуються, направляються до суду та, відповідно, розглядаються судом першої інстанції, а в подальшому – судами апеляційної, касаційної інстанцій та Верховним Судом України згідно з положеннями КПК.

Якщо ж до суду першої інстанції 20 листопада 2012 року чи пізніше надійшла кримінальна справа з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про звільнення від

кримінальної відповідальності, а не з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або про звільнення від кримінальної відповідальності, суд, керуючись п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК, має постановити ухвалу про повернення зазначених матеріалів як таких, що не відповідають вимогам КПК, зокрема статтям 291, 292, 287 КПК.

Під час здійснення судового провадження в порядку, передбаченому новим процесуальним законом, слід мати на увазі, що:

- допустимість доказів, отриманих до набуття чинності КПК, визначається в порядку КПК 1960 року. Наведене впливає також із положень ч. 2 ст. 5 КПК. Крім того, за змістом положень п. 7 розділу XI «Перехідні положення» КПК в одній справі (кримінальному провадженні) можуть бути докази, отримані внаслідок здійснення оперативно-розшукових, слідчих та процесуальних дій як у порядку КПК 1960 року (до набрання чинності КПК), так і в порядку КПК (після набуття ним чинності), а тому суд, розглядаючи таку справу (кримінальне провадження), має визначати допустимість доказів (доказу) згідно з тим процесуальним законом, відповідно до якого вони були отримані. Слідчий суддя, приймаючи процесуальні рішення, має визначати допустимість доказів (фактичних даних), якими органи досудового розслідування обґрунтовують заявлені ними клопотання та на підставі яких він встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, виходячи з того, в порядку якого процесуального закону вони були отримані;

- запобіжні заходи, арешт майна, відсторонення від посади, застосовані під час дізнання та досудового слідства до набрання чинності КПК, продовжують свою дію в порядку КПК 1960 року. Зміна, скасування чи припинення (окрім продовження) таких запобіжних заходів, арешту майна, відсто-

ронення від посади, незважаючи на набуття чинності новим процесуальним законом (тобто 20 листопада 2012 року чи пізніше), відбувається згідно з п. 9 розділу XI «Перехідні положення» КПК в порядку, передбаченому КПК 1960 року;

- якщо до набрання чинності КПК у кримінальному провадженні в якості захисника брала участь особа, яка не мала статусу адвоката, вона продовжує здійснювати повноваження захисника в такому кримінальному провадженні під час досудового розслідування, судового провадження в судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій та у Верховному Суді України. Якщо ж обвинувачений, засуджений чи виправданий під час здійснення судового провадження відмовиться від послуг такого захисника або виявить бажання замінити його іншим, захисником у такому випадку має бути особа, яка відповідає вимогам, встановленим ст. 45 КПК.

10. Під час розгляду клопотань про зміну чи скасування запобіжного заходу в порядку КПК 1960 року, судам необхідно враховувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практику Європейського суду з прав людини, а також загальну спрямованість реформи кримінального судочинства на гуманізацію та підвищення гарантій захисту прав особи, згідно з якими тримання особи під вартою має бути винятковим запобіжним заходом. У зв'язку з цим, при надходженні клопотань про зміну чи скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судам необхідно перевірити доцільність подальшого тримання особи під вартою та задовольнити клопотання, якщо досягнення мети застосування запобіжного заходу можливе при обранні іншого, більш м'якого запобіжного заходу.

За повідомленням сайту Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (за станом 03.12.2012 р.)

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Інформаційний лист Судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних
і кримінальних справ від 21.11.2012 р. № 10-1717/0/4-12

СУДОВА ПРАКТИКА

У зв'язку з необхідністю роз'яснення положень Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, який набув чинності 20 листопада 2012 року, з метою недопущення неоднакового застосування та неправильного тлумачення норм права, зокрема під час здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертає увагу суддів судів першої та апеляційної інстанцій на наступне.

1. Відповідно до ст. 392 КПК в апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили. Апеляційному оскарженню підлягають:

1) обвинувальні та виправдувальні вироки (з урахуванням особливостей щодо вироків, винесених за особливою процедурою, перелік яких визначено у ст. 394 КПК);

2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;

3) інші ухвали суду першої інстанції у випадках, передбачених КПК (Додаток 2);

4) ухвали слідчого судді (Додаток 3).

2. Строки апеляційного оскарження.

Відповідно до ст. 395 КПК особа має право подати апеляційну скаргу через суд першої інстанції, який ухвалив судові

рішення, у такі строки:

1) протягом тридцяти днів із дня проголошення вироку;

2) протягом тридцяти днів із дня оголошення ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;

3) протягом семи днів із дня оголошення інших ухвал суду першої інстанції (Додаток 2);

Протягом п'яти днів із дня оголошення ухвал слідчого судді особа має право подати апеляційну скаргу безпосередньо до суду апеляційної інстанції (Додаток 3).

Судам слід враховувати, що у ч. 3 ст. 395 КПК визначено особливі випадки обчислення строків апеляційного оскарження, перебіг яких починається з дня отримання особою копії судового рішення:

1) якщо ухвалу суду або слідчого суд-

ді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує;

2) якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, в порядку, передбаченому для розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст. 382 КПК).

3) з моменту вручення копії судового рішення особі, яка перебуває під вартою.

Апеляційні скарги, подані через суд першої інстанції, разом із матеріалами кримінального провадження надсилаються до суду апеляційної інстанції через три дні після закінчення строку апеляційного оскарження судового рішення (Додаток 2). У випадку надходження апеляційних скарг до суду першої інстанції після направлення матеріалів кримінального провадження до суду апеляційної інстанції суд першої інстанції у строк не пізніше наступного дня направляє їх до суду апеляційної інстанції.

Матеріали кримінального провадження протягом строку апеляційного оскарження ніким не можуть бути витребувані із суду першої інстанції. За клопотанням учасників судового провадження, поданого в межах строку на апеляційне оскарження, суд зобов'язаний надати їм можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 400 КПК подання апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду першої інстанції зупиняє набрання цими судовими рішеннями законної сили та їх виконання, крім випадків, безпосередньо встановлених КПК. Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, крім випадків, встановлених КПК. Такий випадок визначено ст. 591 КПК, відповідно до якої рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржено особою, стосовно якої воно прийняте, її захисником чи законним представником до слідчого судді.

За результатами розгляду такої скарги слідчий суддя виносить ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку прокурором, особою, щодо якої прийнято рішення, її захисником чи законним представником. При цьому подання апеляційної скарги на зазначену ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили та її виконання.

4. Апеляційна скарга подається в письмовій формі з додержанням вимог, передбачених у ст. 396 КПК. Перелік осіб, які мають право на апеляційне оскарження судових рішень суду першої інстанції, визначено у ст. 393 КПК. У пунктах 1–9 ст. 393 КПК визначено перелік осіб, які мають право подати апеляційну скаргу лише із передбачених кримінальним процесуальним законом мотивів та/або підстав. Також необхідно враховувати, що п. 10 ст. 393 КПК передбачено право на подання апеляційної скарги іншими особами, прав, свобод чи інтересів яких стосується оскаржуване судові рішення (Додаток 1).

До апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів додаються її копії в кількості, необхідній для їх надіслання учасникам судового провадження, інтересів яких стосується зазначена скарга.

Відповідно до ст. 403 КПК особа, яка подала апеляційну скаргу, наділена правом змінити та/або доповнити апеляційну скаргу, яке може бути реалізовано лише до початку апеляційного розгляду. Необхідно звернути увагу, що внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, після закінчення строку на апеляційне оскарження не допускається.

Інші учасники судового провадження повинні бути ознайомлені зі змінами та/або доповненнями до апеляційної скарги, тому суд апеляційної інстанції, за клопотанням таких учасників, зобов'язаний надати їм час для ознайомлення та під-

готовки заперечень на відповідні зміни/доповнення.

5. Прийняття апеляційної скарги судом апеляційної інстанції.

Після надходження апеляційної скарги до суду апеляційної інстанції вона не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам ст. 396 КПК. Невідповідність апеляційної скарги встановленим у КПК вимогам перешкоджає її розгляду судом апеляційної інстанції. За результатами перевірки апеляційної скарги на відповідність вимогам КПК суддя-доповідач:

- 1) постановляє ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху;
- 2) вносить ухвалу про повернення апеляційної скарги;
- 3) вносить ухвалу про відмову у відкритті апеляційного провадження;
- 4) постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Слід враховувати, що відповідно до ч. 6 ст. 399 КПК особа, яка подала апеляційну скаргу, має право оскаржити у касаційному порядку ухвалу судді-доповідача про повернення апеляційної скарги, а також ухвалу про відмову у відкритті апеляційного провадження. Водночас ухвали судді-доповідача про відкриття апеляційного провадження, про залишення апеляційної скарги без руху оскарженню до суду касаційної інстанції не підлягають.

1) Відповідно до ч. 1 ст. 399 КПК суддя-доповідач постановляє ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху, якщо вона не відповідає вимогам, встановленим у ст. 396 КПК. У такій ухвалі суддя-доповідач зазначає усі недоліки (чому саме скарга не відповідає ст. 396 КПК), які містить апеляційна скарга, та встановлює достатній строк для їх усунення, що не може перевищувати п'ятнадцяти днів із дня отримання ухвали особою, яка подала апеляційну скаргу.

Копія ухвали про залишення апеляційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу.

У випадку залишення апеляційної скарги без руху особа має право:

- усунути недоліки, які в ухвалі зазначив суддя-доповідач. Апеляційна скарга, в якій особа, яка її подала, усунула недоліки у встановлений суддею-доповідачем строк, вважається поданою у день первинного її подання до суду апеляційної інстанції. У такому випадку після усунення недоліків і за відсутності перешкод суддя-доповідач протягом трьох днів постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження;

- звернутися до суду апеляційної інстанції повторно шляхом подання апеляційної скарги. Проте в такому випадку подання апеляційної скарги повторно має бути здійснено в межах строків апеляційного оскарження (ч. 7 ст. 399 КПК).

2) Відповідно до ч. 3 ст. 399 КПК суддя-доповідач вносить ухвалу про повернення апеляційної скарги, якщо:

- особа в установленний строк не усунула недоліки апеляційної скарги, яку залишено без руху;
- апеляційну скаргу подано особою, яка не мала права її подавати;
- апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції;
- пропущено строк апеляційного оскарження, при цьому особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або ж суддя-доповідач не знайшов підстав для поновлення строку.

Особа має право порушувати питання про поновлення строку на апеляційне оскарження з підстав поважності його пропуску, а суддя-доповідач, за наявності для того підстав, має право поновити строк. Водночас законом не передбачено форму, в якій особа має право ставити питання про поновлення строку. Тому слід враховувати, що обґрунтування по-

важності причин пропуску строку на апеляційне оскарження може бути викладено як в апеляційній скарзі, так і в окремій заяві (клопотанні).

Копія ухвали про повернення апеляційної скарги невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом з апеляційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

3) Відповідно до ч. 4 ст. 399 КПК суддя-доповідач виносить ухвалу про відмову у відкритті апеляційного провадження, якщо:

- апеляційну скаргу подано на рішення, яке не може бути оскаржено в апеляційному порядку;

- судові рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим згідно зі ст. 394 КПК.

Необхідно враховувати, що апеляційному оскарженню не підлягають ухвали, постановлені судом першої інстанції під час судового провадження до ухвалення судових рішень, крім випадків, передбачених КПК (Додаток 2). Звертаємо увагу, що проти таких ухвал можуть бути подані заперечення під час апеляційного провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 392 КПК такі заперечення можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення.

Копія ухвали про відмову у відкритті провадження невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу, разом з апеляційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

6. Підготовка до апеляційного розгляду.

Якщо апеляційна скарга відповідає усім вимогам, визначеним у ст. 396 КПК, суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. Протягом десяти днів з моменту постановлення зазначеної ухвали суддя-доповідач:

1) надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження учасникам

судового провадження разом із копіями апеляційних скарг та інформацією про їхні права та обов'язки. Така інформація може міститися в ухвалі про відкриття апеляційного провадження або в супровідному листі, який надсилається учасникам судового провадження;

2) встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу. При вирішенні питання щодо особи, яка має право подати заперечення на апеляційну скаргу, судам слід керуватися положеннями ст. 393 КПК. Вимоги до заперечення на апеляційну скаргу передбачено у ч. 2 ст. 402 КПК;

3) пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує докази за наявності відповідного клопотання особи, яка подала апеляційну скаргу;

4) вирішує інші клопотання, в тому числі щодо зміни, скасування чи припинення запобіжного заходу;

5) вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду.

Усі судові рішення під час підготовки до апеляційного розгляду викладаються у формі ухвали, копія якої надсилається учасникам судового провадження.

7. Судам слід звернути увагу на те, що протягом десяти днів після постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду. В такій ухвалі зазначається час та місце розгляду кримінального провадження, вирішуються питання щодо необхідності обов'язкової явки сторін або інших учасників кримінального провадження, доставки обвинуваченого, який утримується під вартою, тощо.

Строк, у межах якого може бути призначено апеляційний розгляд, має бути достатнім для належної підготовки та подання учасниками провадження заперечень, витребування необхідних доку-

ментів, доставки засудженого тощо.

8. Апеляційний розгляд.

Відповідно до ч. 4 ст. 31 КПК кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Судам слід враховувати, що:

1) апеляційний розгляд кримінального провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років;

2) апеляційний розгляд кримінального провадження стосовно неповнолітньої особи щодо перегляду прийнятих судом першої інстанції судових рішень з питань розгляду обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення здійснюється суддею або суддями, уповноваженими згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Головуючим під час апеляційного розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

9. Відповідно до ч. 1 ст. 405 КПК апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції (статті 342–345 КПК) з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК.

Під час апеляційного розгляду судам слід дотримуватися вимог щодо відкриття судового засідання, повідомлення про повне фіксування апеляційного розгляду

технічними засобами, оголошення складу суду та роз'яснення права відводу, повідомлення про права та обов'язки осіб.

Після виконання зазначених дій суддя-доповідач вирішує клопотання учасників судового провадження та в необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах і запереченнях, та з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали. Після цього суд апеляційної інстанції надає можливість висловити свої доводи учасникам судового провадження, починаючи з особи, яка подала апеляційну скаргу. У разі подання апеляційних скарг двома сторонами кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений, а потім інші учасники судового провадження у суді апеляційної інстанції.

У судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. У разі подання апеляційних скарг двома сторонами кримінального провадження першій надається слово обвинуваченому, а потім іншим учасникам судового провадження. Крім того, суд апеляційної інстанції до виходу у нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення щодо законності та обґрунтованості вироку суду першої інстанції має надати останнє слово обвинуваченому, який брав участь в апеляційному розгляді.

10. Відповідно до ч. 4 ст. 405 КПК неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття, не перешкоджає розгляду справи в суді апеляційної інстанції. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 36 КПК участь прокурора у суді є обов'язковою, за винятком випадків, встановлених КПК.

Суд апеляційної інстанції відкладає апеляційний розгляд у разі неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження, присутність яких є обов'язковою згідно з КПК, або якщо суд апеляційної інстанції своїм рішенням визначив їх явку обов'язковою. При цьому в разі неприбуття до суду особи, явка якої визнана обов'язковою, суд апеляційної інстанції може з власної ініціативи прийняти рішення про здійснення приводу такої особи відповідно до ч. 2 ст. 140 КПК.

Судам слід враховувати, що відповідно до ст. 335 КПК суд має право зупинити провадження у разі, якщо обвинувачений: 1) ухилився від суду; 2) захворів на психічну чи іншу тяжку хворобу. У першому випадку апеляційне провадження зупиняється до розшуку обвинуваченого, що оголошується ухвалою суду, виконання якої доручається слідчому та/або прокурору, а в другому – до його одужання. В обох випадках зупинене судове провадження стосовно одного обвинуваченого не є перешкодою для продовження судового провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо кількох осіб.

11. Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги. Апеляційний суд має право вийти за межі апеляційних вимог лише в таких випадках:

1) якщо цим не погіршується становище обвинуваченого;

2) якщо цим не погіршується становище особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

3) за наявності підстав для прийняття рішення на користь осіб, які не подали апеляційну скаргу. У такому випадку суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти рішення на користь цих осіб.

За наявності відповідного клопотання учасників кримінального провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний:

- повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, якщо вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями;

- дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, лише у випадку, якщо під час розгляду в суді першої інстанції було клопотання про дослідження таких доказів;

- дослідити докази, які стали відомими після ухвалення рішення судом першої інстанції. При цьому слід мати на увазі, що такі докази можуть бути подані учасниками судового провадження або витребувані судом за наявності відповідного клопотання учасника кримінального провадження при підготовці до апеляційного розгляду.

12. Відповідно до ч. 1 ст. 403 КПК особа має право відмовитися від апеляційної скарги до закінчення апеляційного розгляду. Захисник підозрюваного, обвинуваченого або представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги лише за наявності згоди відповідного підозрюваного, обвинуваченого або потерпілого. У цьому випадку вони подають відповідну заяву, яку обвинувачений, потерпілий можуть підтримати безпосередньо в засіданні, або до заяви додається документ від імені обвинуваченого, потерпілого, що підтверджує їх особисту згоду на відмову від апеляційної скарги.

У випадку відмови від апеляційної скарги особи, яка її подала, суд апеляційної інстанції виносить ухвалу про закриття апеляційного провадження лише у випадку, якщо вирок або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або якщо немає заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу, проти закриття провадження у

зв'язку з відмовою від апеляційної скарги.

13. Слід враховувати, що відповідно до ст. 406 КПК перегляд судового рішення в суді апеляційної інстанції може бути проведений у формі письмового апеляційного провадження.

Обов'язковою умовою такого провадження є наявність клопотання від усіх без винятку учасників судового провадження про здійснення провадження за їх відсутності. За своїм змістом розгляд матеріалів кримінального провадження в письмовому провадженні є аналогічним звичайному апеляційному розгляду та передбачає детальний розгляд у контексті дослідження підстав та доводів апеляції, а також заперечень на апеляційну скаргу. Суд апеляційної інстанції, ґрунтуючись на вимогах апеляційної скарги, перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції та ухвалює відповідне рішення.

Процесуальна можливість ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження є правом, а не обов'язком суду апеляційної інстанції, оскільки згідно із ч. 2 ст. 406 КПК суд апеляційної інстанції у письмовому провадженні наділений правом призначити апеляційний розгляд, якщо в цьому виникне необхідність. Копія ухваленого рішення за результатами письмового провадження надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів із дня підписання його повного тексту.

14. Відповідно до ч. 1 ст. 407 КПК за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінити вирок або ухвалу;
- 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок;
- 4) скасувати ухвалу повністю чи част-

ково та ухвалити нову ухвалу;

5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження;

6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, окрім повноважень, передбачених пунктами 1–5 ч. 1 ст. 407 КПК, також має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження:

- до суду першої інстанції для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження;

- до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

Судам слід враховувати, що відповідно до ч. 3 ст. 407 КПК за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвалу слідчого судді суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити ухвалу без змін;
- 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

15. Відповідно до ст. 408 КПК суд апеляційної інстанції має право змінити вирок суду першої інстанції в разі:

- 1) пом'якшення призначеного покарання, якщо суд апеляційної інстанції визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого;

- 2) зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність про менш тяжке кримінальне правопорушення;

- 3) зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум,

якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і правову кваліфікацію кримінального правопорушення;

4) в інших випадках, якщо зміна вироку не погіршує становища обвинуваченого. У таких випадках суд апеляційної інстанції змінює вирок, якщо його зміна не погіршує становища обвинуваченого, зокрема: а) у разі зміни рішення про долю речових доказів і документів згідно зі ст. 100 КПК; б) у разі виключення окремих епізодів обвинувачення, що не підтверджені доказами, не містять складу кримінального правопорушення чи поставлені у вину особі з порушенням порядку застосування процесуального закону, якщо направлення провадження на новий судовий розгляд буде визнано недоцільним.

Суд апеляційної інстанції має право змінити ухвалу суду про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у випадку:

1) зміни правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння;

2) пом'якшення виду примусових заходів медичного або виховного характеру.

16. Відповідно до ст. 409 КПК підставами для скасування або зміни судового рішення є:

- неповнота судового розгляду;
- невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

При цьому за наявності декількох під-

став для скасування або зміни вироку чи ухвали суд апеляційної інстанції має зазначити в ухвалі про всі такі підстави.

Підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Водночас необхідно мати на увазі, що у ч. 3 ст. 409 та ч. 2 ст. 421 КПК закріплено застереження, спрямоване на забезпечення прав виправданого, оскільки суд апеляційної інстанції не має права скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого. Аналогічне застереження стосується ухвали про незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

17. Підставою для скасування чи зміни судового рішення з мотивів неповноти судового розгляду є наявність обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Відповідно до ст. 410 КПК судовий розгляд визнається неповним у разі:

1) якщо судом були відхилені клопотання учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення;

2) якщо необхідність дослідження тієї чи іншої підстави впливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в суді апеляційної інстанції.

Слід враховувати, що неповнота судового розгляду може бути встановлена також у разі: 1) якщо належно не з'ясовано обставини, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину; 2) всебічно і повно не досліджено озна-

ки, на підставі яких встановлюється суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину; 3) поверхово досліджено відомості про особу обвинувачуваного, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання; 4) не з'ясовано наявність/відсутність обставин, що виключають притягнення особи до кримінальної відповідальності; 5) недостатньо досліджено характер і розмір заподіяної шкоди; 6) не встановлено роль кожного обвинуваченого у вчиненні кожного епізоду злочину; 7) не виявлено причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, якщо це має істотне значення для справи; 8) не вжито заходів щодо перевірки показань заінтересованих учасників провадження, що покладені в основу судового рішення; 9) не з'ясовано причини істотних протиріч у доказах; 10) висновки суду побудовано на припущеннях; 11) не проведено необхідні слідчі дії; 12) неповно досліджено версії обвинувачення або захисту; 13) суд необґрунтовано обмежився оголошенням показань свідків, не допитавши їх; 14) не з'ясовано обставини, що мають значення для початку досудового розслідування щодо осіб, причетних до злочину, встановлення ролі яких може вплинути на ступінь винуватості засуджених осіб.

18. Слід мати на увазі, що судові рішення визнається таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження у випадку, якщо в його основу покладено висновки, що ґрунтуються на достовірних доказах, досліджених безпосередньо під час судового розгляду. За будь-яких умов судові рішення не може бути визнано таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження, якщо судом не перевірені та не спростовані доводи на захист обвинуваченого та не усунуті сумніви в його винуватості, які могли вплинути на правильність застосування закону України про кримінальну відпові-

дальність, на визначення виду покарання або на застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

У ч. 1 ст. 411 КПК передбачено підстави, за наявності яких вирок, ухвала підлягають скасуванню або зміні з підстав невідповідності судового рішення фактичним обставинам кримінального провадження:

1) висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду;

2) суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;

3) наявні суперечливі докази, які мають істотне значення для висновків суду, у судовому рішенні не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші;

4) висновки суду, викладені в судовому рішенні, містять істотні суперечності.

Звертаємо увагу на те, що висновки суду мають бути належним чином умотивовані. За наявності суперечливих доказів суд повинен у мотивувальній частині вироку, ухвали проаналізувати їх, навести мотиви, з яких взято до уваги одні докази і не взято інші. Висновки і рішення, викладені в резолютивній частині, повинні логічно впливати з обґрунтування, що міститься в мотивувальній частині.

19. У КПК визначено, що істотними порушеннями кримінального процесуального закону є такі порушення, що перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення.

За змістом ч. 2 ст. 412 КПК судові рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо: 1) за наявності підстав для закриття судом кримінального провадження його не було закрито (ст. 284 КПК); 2) судові рішення ухвалено незаконним складом суду; 3) судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених

ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; 4) судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою; 5) судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; 6) порушено правила підсудності; 7) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Судове рішення вважається таким, що ухвалене незаконним складом суду, якщо: 1) наявні обставини, які унеможливають участь судді в розгляді справи; 2) рішення підписано суддею, який не брав участі у розгляді справи; 3) порушено правила про розгляд справи відповідним складом суду; 4) у розгляді справи брав участь суддя, строк обрання чи призначення якого закінчився; 5) хоча б один із суддів не був обраний чи призначений на посаду у встановленому законом порядку; 6) питання про відвід судді не розглянуто у встановленому законом порядку. Крім того, безумовною підставою для скасування рішення є порушення правил підсудності, визначених ст. 32 КПК.

При встановленні під час апеляційного розгляду інших істотних порушень, крім передбачених у ч. 2 ст. 412 КПК, судам слід враховувати, чи такі порушення перешкодили або могли перешкодити ухваленню законного та обґрунтованого судового рішення суду першої інстанції. Порушення кримінального процесуального закону, які не вплинули та не могли вплинути на винесення законного та обґрунтованого судового рішення, не є підставами для скасування судового рішення.

20. Одним із завдань кримінальної процесуальної діяльності є правильне застосування норм закону України про кримінальну відповідальність. Непра-

вильне застосування полягає в неправильному застосуванні норм як Особливої, так і Загальної частин КК, яке призвело до неправильної кваліфікації діяння; порушення правил призначення покарання; неправильного застосування норм, що визначають поняття злочину, строків давності та інших норм, що спричинило необґрунтоване засудження або виправдання підсудного, а також інші негативні наслідки.

21. Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність може полягати:

1) у застосуванні закону, що втратив чинність або ще не набрав законної сили;

2) у необґрунтованому застосуванні кримінального закону, що не має зворотної дії в часі, і навпаки, в незастосуванні закону, що має зворотню дію, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання чинності таким законом;

3) у помилці при застосуванні положень закону щодо форми вини, співучасті у вчиненні злочину;

4) у помилковому визначенні кола суб'єктів, які підлягають кримінальній відповідальності, стадій вчинення злочину, обставин, що виключають злочинність діяння, кваліфікуючих обставин (ознак) злочину.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність може бути пов'язано з призначенням покарання внаслідок:

а) недотримання правил призначення покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків;

б) порушення правил складання покарань і зарахування строку тримання під вартою;

в) визнання судом при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання, обставини, не передбаченої в ч. 1 ст. 67 КК, тощо.

Судам слід враховувати, що згідно із

ч. 2 ст. 409 КПК невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого може бути підставою як для скасування, так і для зміни рішення суду першої інстанції.

22. Відповідно до ч. 1 ст. 415 КПК суд апеляційної інстанції має право скасувати вирок чи ухвалу суду і призначити новий розгляд у суді першої інстанції за наявності таких порушень:

- 1) судове рішення ухвалено незаконним складом суду;
- 2) судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою;
- 3) судове провадження здійснено за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою;
- 4) судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання;
- 5) порушено правила підсудності;
- 6) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Крім цього, КПК передбачає інші підстави, що тягнуть за собою призначення нового судового розгляду в суді першої інстанції:

- а) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які очевидно викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою;
- б) судове рішення ухвалено чи підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд (пункти 2, 3 ч. 1 ст. 415 КПК).

Фіксування зазначених процесуальних порушень судом апеляційної інстан-

ції повинно унеможливити їх повторення, а тому відповідно до ч. 3 ст. 415 КПК висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді.

23. Судам слід враховувати, що новий розгляд у суді першої інстанції відбувається відповідно до встановлених у КПК вимог щодо загальних положень судового розгляду у суді першої інстанції у разі скасування судом апеляційної інстанції вироку або ухвали про закриття кримінального провадження чи про застосування, відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру.

При цьому новий розгляд у суді першої інстанції відбувається іншим складом суду незалежно від підстав, з яких судом апеляційної інстанції призначено новий розгляд. Відповідно до ч. 2 ст. 416 КПК застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення та посилення покарання можливі лише за умови, що вирок було скасовано за апеляційною скаргою прокурора або потерпілого чи його представника у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання.

Скасування вироку (ухвали) у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або про більш суворе покарання не звільняє суд при новому судовому розгляді від обов'язку безпосередньо дослідити й оцінити всі докази, вивчити і взяти до уваги нові обставини, що не були відомі або враховані при розгляді в суді першої інстанції, і виконати для цього всі необхідні процесуальні дії, не обмежуючись тими, які йому було вказано зробити.

24. Відповідно до ч. 1 ст. 417 КПК суд апеляційної інстанції скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження за наявності обставин, передбачених ст. 284 КПК. При

цьому суд апеляційної інстанції закриває кримінальне провадження при встановленні обставин, що передбачені ст. 284 КПК, з nereабілітуючих підстав за наявності згоди обвинуваченого.

25. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 420 КПК суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру та постановляє нову ухвалу у випадках:

1) необхідності правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого;

2) застосування більш суворого виду примусових заходів медичного чи виховного характеру;

3) скасування необґрунтованої ухвали суду про відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

26. За результатами апеляційного розгляду суд апеляційної інстанції приймає рішення у формі вироку або ухвали.

Ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати вимогам, встановленим у ст. 419 КПК.

За своєю формою, змістом, порядком винесення та надсилання учасникам судового провадження судові рішення суду апеляційної інстанції мають відповідати загальним вимогам щодо судового рішення, передбаченим у статтях 368–380 КПК.

27. За результатами розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції ухвалює новий вирок у разі:

1) необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи збільшення обсягу обвинувачення;

2) необхідності застосування більш суворого покарання;

3) скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;

4) неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання. При цьому слід враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 421 КПК винесення рішення у суді апеляційної інстанції, яким погіршується становище обвинуваченого, можливе лише у випадку подання апеляційної скарги прокурором, потерпілим чи його представником. Погіршення становища означає, зокрема, застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасування неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшення сум, які підлягають стягненню. Наведений перелік випадків, коли апеляційний суд скасовує вирок суду першої інстанції, не є вичерпним. Звертаємо увагу, що постановлення судом апеляційної інстанції нового вироку можливо за умови, якщо в апеляційній скарзі висловлено прохання про постановлення нового вироку.

28. Зміст вироку суду апеляційної інстанції повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 374 КПК. Також згідно з положеннями ч. 2 ст. 420 КПК у вирок суду апеляційної інстанції має бути зазначено зміст вироку суду першої інстанції, короткий зміст вимог апеляційної скарги, мотиви ухваленого рішення, рішення по суті вимог апеляційної скарги.

29. У ст. 422 КПК передбачено порядок апеляційного провадження під час перевірки судом апеляційної інстанції ухвал слідчого судді (Додаток 3). Апеляційне провадження здійснюється відповідно до загальних положень апеляційного розгляду, встановлених ч. 1 ст. 405 КПК, за винятком строків його проведення. Згідно з положеннями ст. 422 КПК апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції. Про час, дату і місце

апеляційного розгляду суддя-доповідач повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб не пізніше як за день до апеляційного розгляду. Матеріали кримінального провадження після закінчення провадження в суді апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді мають бути направлені до суду першої інстанції не пізніше як у триденний строк.

суді апеляційної інстанції матеріали кримінального провадження мають бути направлені до суду першої інстанції не пізніше як у семиденний строк.

Більш детально інформацію про порядок здійснення провадження з перегляду судових рішень в суді апеляційної інстанції відповідно до КПК буде відображено в методичних рекомендаціях, розроблених ВССУ, про вихід друком яких буде повідомлено додатково.

30. Після закінчення провадження в

Додаток 1

Перелік осіб, які мають право на апеляційне оскарження, підстави та види судових рішень відповідно до КПК

СУДОВА ПРАКТИКА

№	Особа	Вид судового рішення	Мотиви та підстави оскарження
1	Обвинувачений, законний представник, захисник	Обвинувальний вирок (п. 1, ч. 1 ст. 393 КПК)	В частині, що стосується інтересів обвинуваченого
2		Виправдувальний вирок (п. 2, ч. 1 ст. 393 КПК)	В частині мотивів і підстав виправдання
3		Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (ч. 3 ст. 394 КПК)	– Призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; – ухвалення вироку без згоди підозрюваного, обвинуваченого на призначення покарання; – невиконання судом вимог, встановлених частинами 5–7 ст. 474 КПК, в тому числі нероз'яснення наслідків укладення угоди
4		Вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (ч. 4 ст. 394 КПК)	– Призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; – ухвалення вироку без згоди підозрюваного, обвинуваченого на призначення покарання; – невиконання судом вимог, встановлених частинами 4, 6, 7 ст. 474 КПК, в тому числі нероз'яснення наслідків укладення угоди
5	Підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник	Ухвала слідчого судді, ухвала суду першої інстанції згідно з Додатком 3 (ухвали слідчого судді), Додатком 2 (вироки та ухвали суду першої інстанції)	У цілому
6	Неповнолітній, його захисник чи законний представник	Ухвала про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру	В частині, що стосується інтересів неповнолітнього

7	Законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру	Ухвала про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного характеру	У цілому
8	Прокурор	Обвинувальний вирок; виправдувальний вирок	У цілому
9		Ухвала про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру	У цілому
10		Ухвала, постановлена під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень (п. 3 ч. 2 ст. 392 КПК, Додаток 3)	У цілому
11		Ухвала слідчого судді (ч. 3 ст. 392 КПК, Додаток 2)	У цілому
12		Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (ч. 3 ст. 394 КПК)	Лише з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угода не може бути укладена (п. 3 ч. 3 ст. 394 КПК)
13		Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим (ч. 4 ст. 394 КПК).	– Призначення судом покарання, менш суворого ніж узгоджене сторонами угоди; – затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угода не може бути укладена (п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК)
14	Потерпілий або його законний представник чи представник	Судові рішення: вирок, ухвала суду, ухвала слідчого судді (згідно з положеннями ст. 392 КПК)	У частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції
15		Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (п. 2 ч. 3 ст. 394 КПК)	– Призначення судом покарання, менш суворого ніж узгоджене сторонами угоди; – ухвалення вироку без згоди потерпілого на призначення покарання; – нероз'яснення потерпілому наслідків укладення угоди; – невиконання судом вимог, встановлених частинами 6, 7 ст. 474 КПК

СУДОВА ПРАКТИКА

16	Цивільний позивач, його представник або законний представник	Судові рішення: вирок, ухвала суду, ухвала слідчого судді (згідно з положеннями ст. 392 КПК)	У частині, що стосується вирішення цивільного позову
17	Цивільний відповідач, його представник	Судові рішення: вирок, ухвала суду, ухвала слідчого судді (згідно з положеннями ст. 392 КПК)	У частині, що стосується вирішення цивільного позову
18	Інші особи, прав, свобод чи інтересів яких стосується судові рішення, у тому числі:	Судові рішення: вирок, ухвала суду, ухвала слідчого судді (згідно з положеннями ст. 392 КПК)	У частині порушених прав, свобод чи інтересів
19	1) за наслідками розгляду слідчим суддею скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора	1) Ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307 КПК); 2) ухвала слідчого судді про повернення скарги (ч. 6 ст. 304 КПК); 3) ухвала слідчого судді про відмову у відкритті провадження за скаргою на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК).	У цілому
20	2) особи, щодо яких були застосовані заходи забезпечення кримінального провадження	1) Ухвала слідчого судді про арешт майна (ст. 173 КПК); 2) ухвала слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (ст. 163 КПК); 3) ухвала слідчого судді про відсторонення від посади (ст. 154 КПК)	У цілому

21	З) сторони кримінального провадження, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі	Судове рішення (обвинувальний вирок) щодо процесуальних витрат, якщо це стосується їхніх інтересів (ст. 126 КПК)	У цілому
22	Орган, що подав клопотання (Міністерство юстиції України); особа, щодо якої вирішено відповідне питання; прокурор	Ухвала суду про виконання вироку суду іноземної держави чи відмову у цьому (пункти 1, 2 ч. 4 ст. 603 КПК, ч. 9 ст. 603 КПК); ухвала суду про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України (ч. 7 ст. 610 КПК)	У цілому

Додаток 2

Вироки та ухвали суду першої інстанції, які підлягають оскарженню в апеляційному порядку відповідно до КПК

№	Вироки та ухвали суду, що підлягають оскарженню в апеляційному порядку (п. 3 ч.1 ст. 392, ч. 2 ст. 392 КПК)	Строки оскарження
1	Обвинувальний вирок (п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК)	30 днів із дня проголошення
2	Виправдувальний вирок (п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК)	30 днів із дня проголошення
3	Виправдувальний вирок (п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК)	30 днів із дня проголошення
4	Вирок за результатами розгляду обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні (ч. 5 ст. 382 КПК)	30 днів із дня проголошення
5	Ухвала суду про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 4 ст. 501, п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК)	30 днів із дня проголошення
6	Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (ч. 3 ст. 394 КПК)	30 днів із дня проголошення
7	Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим (ч. 4 ст. 394 КПК; ч. 4 ст. 475 КПК)	30 днів із дня проголошення
8	Ухвала суду про внесення виправлень у судове рішення чи відмову у внесенні виправлень (ч. 3 ст. 379 КПК; ч. 4 ст. 475 КПК)	7 днів із дня проголошення
9	Ухвала суду про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні (ч. 4 ст. 380 КПК)	7 днів із дня проголошення
10	Ухвала суду про повернення скарги або відмову у відкритті провадження (ч. 6 ст. 304 КПК)	7 днів із дня проголошення
11	Ухвала суду про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу (ч. 5 ст. 190 КПК)	7 днів із дня проголошення
12	Ухвала суду про закриття кримінального провадження (ч. 8 ст. 284 КПК)	7 днів із дня проголошення
13	Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 288 КПК)	7 днів із дня проголошення

14	Ухвала суду про повернення обвинувального акта (ч. 4 ст. 314 КПК)	7 днів із дня проголошення
15	Ухвала суду про повернення клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 4 ст. 314 КПК)	7 днів із дня проголошення
16	Ухвала суду про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку (ч. 4 ст. 476 КПК)	7 днів із дня проголошення
17	Ухвала суду про продовження, зміну, припинення застосування примусових заходів медичного характеру або відмову у цьому (ч. 1 ст. 516 КПК)	7 днів із дня проголошення
18	Ухвала суду про відстрочку виконання вироку (п. 1 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
19	Ухвала суду про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
20	Ухвала суду про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
21	Ухвала суду про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (п. 4 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
22	Ухвала суду про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років (п. 5 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
23	Ухвала суду про звільнення від покарання за хворобою (п. 6 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
24	Ухвала суду про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення (п. 7 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
25	Ухвала суду про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком (п. 8 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
26	Ухвала суду про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (п. 9 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
27	Ухвала суду про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК (п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
28	Ухвала суду про застосування покарання за наявності кількох вироків (п. 11 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
29	Ухвала суду про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді (п. 12 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення

30	Ухвала суду про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами 2, 3 ст. 74 КК (п. 13 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
31	Ухвала суду щодо інших питань про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку (п. 14 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК)	7 днів із дня проголошення
32	Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами (вирок, ухвала, ухвала про залишення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення) (ст. 467 КПК)	30 днів (вирок) 7 днів (ухвала)
33	Ухвала суду про виконання вироку суду іноземної держави чи відмову у цьому (пункти 1, 2 ч. 4 ст. 603 КПК, ч. 9 ст. 603 КПК)	7 днів із дня проголошення
34	Ухвала суду про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України (ч. 7 ст. 610 КПК)	7 днів із дня проголошення

Додаток 3

Перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені в суді апеляційної інстанції відповідно до КПК

Ухвали слідчого судді, постановлені за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора	Ухвали слідчого судді, постановлені в порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні
1) ухвала про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307 КПК); 2) ухвала про повернення скарги (ч. 6 ст. 304 КПК); 3) ухвала про відмову у відкритті провадження за скаргою на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК)	1) ухвала про відмову у наданні дозволу на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК); 2) ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні (ст. 183 КПК); 3) ухвала про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні (ст. 199 КПК); 4) ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні (ст. 181 КПК); 5) ухвала про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (ст. 181 КПК); 6) ухвала про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні (ст. 499 КПК); 7) ухвала про продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні (ст. 499 КПК); 8) ухвала про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні (ст. 509 КПК); 9) ухвала про арешт майна або відмову у ньому (ст. 173 КПК); 10) ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (ст. 163 КПК); 11) ухвала про відсторонення від посади або відмову у ньому (ст. 154 КПК); 12) ухвала про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку (ч. 2 ст. 117 КПК); 13) ухвала про застосування чи відмову у застосуванні тимчасового арешту (ч. 7 ст. 583 КПК); 14) ухвала про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту (ч. 9 ст. 584 КПК); 15) ухвала про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (ч. 6 ст. 591 КПК)

За повідомленням сайту Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (за станом на 03.12.2012 р.).

У НОМЕРІ

Судова влада

Руслан КИРИЛЮК.

Важливість стратегічного планування **2**

Стратегічний план розвитку судової
влади України на 2013–2015 роки **4**

Судочинство

Анатолій ОСЕТИНСЬКИЙ.

Актуальні питання підвищення
ефективності та якості організації
роботи господарських судів в Україні **9**

Віталій ГОРДЕЄВ.

Судове рішення адміністративного суду
як юридичний факт **25**

Виборче право

Михайло СМОКОВИЧ.

Конституційний контроль правового
регулювання виборчих процесів **33**

Екологічне право

Павло ГВОЗДИК.

Загальна характеристика функцій
джерел екологічного права **45**

Дисциплінарна відповідальність суддів

Марина МАТЕРИНКО.

Аналіз підстав дисциплінарної
відповідальності суддів та практики
їх застосування **52**

Суддівські кадри

Віктор КОЩИНЕЦЬ, Яна ШВИДЕНКО.

Деякі аспекти кваліфікаційної підготовки
суддів (з досвіду зарубіжних країн) **59**

Судова практика

Зоряна БОРТНОВСЬКА.

Імпліцитні вимоги статті 6 Конвенції про
захист прав людини і основоположних
свобод до кримінального провадження
(з практики Європейського суду
з прав людини) **68**

Про деякі питання застосування
розділу XI «Перехідні положення»
Кримінального процесуального
кодексу України **74**

Про деякі питання порядку здійснення
судового провадження з перегляду
судових рішень у суді апеляційної
інстанції відповідно до Кримінального
процесуального кодексу України **78**

Над випуском працювали:

Вячеслав Гармаш

Олена Ігнатченко

Федір Ілюк

Андрій Жарий

Михайло Черненко

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
видавничої організації «Юрінком Інтер»
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 19 від 20.03.2000 р.)

Підписано до друку 14.01.2013 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 3,8. Умовн. друк. арк. 5,58.

Наклад 630 прим. Зам. №

Виготовлено у видавництві «Преса України» (свідоцтво про внесення
суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції — серія ДК № 310 від 11.01.2001)
03047, м. Київ-47, пр. Перемоги, 50.